

ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΡΑΚΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

Η παρουσία των αρχαίων Ελλήνων και Λατίνων
συγγραφέων στο *Φιλοθέου Πάρεργα* του Νικολάου
Μαυροκορδάτου

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ

Παναγιώτου Μαρία, ΑΕΜ: 60091

Επιβλέπων Καθηγητής: Νικόλαος Μαυρέλος, Καθηγητής

Κομοτηνή, 2023

ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΡΑΚΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΚΕΙΜΕΝΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ»

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ

**Η παρουσία των αρχαίων Ελλήνων και Λατίνων
συγγραφέων στο *Φιλοθέου Πάρεργα* του Νικολάου
Μαυροκορδάτου**

Μαρία Παναγιώτου, ΑΕΜ: 60091

Η παρούσα Μεταπτυχιακή Εργασία Ειδίκευσης υποβλήθηκε στο Τμήμα Ελληνικής Φιλολογίας του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης για την απόκτηση του τίτλου μεταπτυχιακών σπουδών ειδίκευσης στην Νεοελληνική Φιλολογία.

ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Επιβλέπων καθηγητής: Νικόλαος Μαυρέλος, Καθηγητής
2ο Μέλος: Γεώργιος Τσομής, Καθηγητής
3ο Μέλος: Ιωάννης Ντεληγιάννης, Αναπληρωτής Καθηγητής

Κομοτηνή, 2023

**DEMOCRITUS UNIVERSITY OF THRACE
SCHOOL OF CLASSICS AND HUMANITIES
DEPARTMENT OF GREEK PHILOLOGY**

POSTGRADUATE COURSE
«TEXTS AND CULTURE»

MASTER DISSERTATION

**The presence of ancient Greek and Latin authors in
Philotheos' Leisure Oeuvres of Nicolaos
Mavrocordatos**

Maria Panagiotou, R.N.: 60091

A thesis submitted in partial fulfilment of the requirements for the degree of Master in
Modern Greek Literature, Department of Greek Philology,
Democritus University of Thrace.

COMMITTEE OF EXAMINERS

Supervisor: Nikolaos Mavrelou, Professor

Member 2: Georgios Tsomis, Professor

Member 3: Ioannis Deligiannis, Associate Professor

Komotini, 2023

Η έγκριση της παρούσας Διπλωματικής Μεταπτυχιακής Εργασίας από το Τμήμα Ελληνικής Φιλολογίας του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης δεν υποδηλώνει αποδοχή των γνώμων της συγγραφέως (παρ. 2 του άρθρου 202 του ν. 5343/1932).

Βεβαιώνω ότι είμαι συγγραφέας της παρούσας εργασίας και ότι έχω αναφέρει ή παραπέμπει σε αυτή, ρητά και συγκεκριμένα, όλες τις πηγές, από τις οποίες έκανα χρήση δεδομένων, ιδεών, προτάσεων ή λέξεων, είτε αυτές μεταφέρονται επακριβώς (στο πρωτότυπο ή μεταφρασμένες) είτε παραφρασμένες. Επίσης βεβαιώνω ότι αυτή η εργασία προετοιμάστηκε από εμένα προσωπικά ειδικά για το Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Κείμενα και Πολιτισμός» του Τμήματος Ελληνικής Φιλολογίας της Σχολής Κλασικών και Ανθρωπιστικών Σπουδών του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Περίληψη.....	1
Abstract.....	2
Πίνακας βραχυγραφιών.....	3

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΑ ΣΥΜΦΡΑΖΟΜΕΝΑ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ & ΣΤΑ ΚΑΘ΄ ΗΜΑΣ ΣΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 17^{ΟΥ} ΕΩΣ ΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 18^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ

1. Η Μάχη των Βιβλίων: Ο Αγώνας μεταξύ Παράδοσης και Νεωτερικότητας.....	6
2. Από τον ευρωπαϊκό στον νεοελληνικό Διαφωτισμό.....	10
3. Πρώιμος νεοελληνικός Διαφωτισμός.....	17
4. Ο Βίος και το Έργο του Νικολάου Μαυροκορδάτου.....	21
5. Εισαγωγικά Στοιχεία για τα <i>Φιλοθέου Πάρεργα</i> του Νικολάου Μαυροκορδάτου.....	25

ΜΕΡΟΣ Β΄

Ο ΔΙΑΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΥ ΜΕ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ & ΛΑΤΙΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΣΤΟ *ΦΙΛΟΘΕΟΥ ΠΑΡΕΡΓΑ*

1. Αρχαίοι Έλληνες και Λατίνοι Συγγραφείς με αξιοσημείωτη & άμεση παρουσία εντός των <i>Φιλοθέου Παρέργων</i>	30
Α) Η παρουσία του Πλάτωνος και της διδασκαλίας του Σωκράτους.....	30
Β) Ο επιφυλακτικός αριστοτελισμός του Νικολάου Μαυροκορδάτου στα <i>Φιλοθέου Πάρεργα</i>	49
Γ) Διογένης ο Λαέρτιος: Ο βιογράφος των βίων του Θαλή και του Σόλωνος.....	54
Δ) Η άμεση και έμμεση παρουσία του Ομήρου στα <i>Φιλοθέου Πάρεργα</i>	62
Ε) Η κικερώνεια γραφή στη φιλοσοφική σκέψη του Μαυροκορδάτου στα <i>Φιλοθέου Πάρεργα</i>	63

2. Αρχαίοι Έλληνες & Ρωμαίοι Συγγραφείς με μικρότερης έκτασης παρουσία στον συγγραφέα των <i>Φιλοθέου Παρέργων</i>	68
A) Οι αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς με πιο ισχυρή παρουσία στον συγγραφέα των <i>Φιλοθέου Παρέργων</i>	68
B) Οι Λατίνοι συγγραφείς με πιο ισχυρή παρουσία στον συγγραφέα των <i>Φιλοθέου Παρέργων</i>	75
Συμπεράσματα.....	77
Βιβλιογραφία.....	79

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Απώτερος στόχος της παρούσας διπλωματικής μεταπτυχιακής εργασίας είναι η απόδειξη της άμεσης και έμμεσης παρουσίας των αρχαίων Ελλήνων και Λατίνων συγγραφέων στο νεοελληνικό μυθιστόρημα *Φιλοθέου Πάρεργα* του Νικολάου Μαυροκορδάτου. Συγκεκριμένα, στην εν λόγω εργασία πρόκειται να εξεταστεί το πώς οι συγγραφείς επηρέασαν τη δομή, το περιεχόμενο, το ύφος και τη γραφή του συγγραφέα του μυθιστορήματος, καθώς και πώς αναδεικνύονται οι αξίες και τα ιδανικά της αρχαίας ελληνικής και της ρωμαϊκής παράδοσης μέσα από το νεοελληνικό μυθιστόρημα του Νικολάου Μαυροκορδάτου. Επιπρόσθετα, διερευνάται ο τρόπος με τον οποίο ο Φαναριώτης ηγεμόνας αντιμετωπίζει την κληρονομιά του αρχαίου ελληνικού και του ρωμαϊκού πολιτισμού και τη σχέση των πολιτισμών αυτών με τη σύγχρονη σε αυτόν εποχή. Τέλος, αναλύεται η σημασία της άμεσης και της έμμεσης παρουσίας των συγγραφέων αυτών στο μυθιστόρημα και η συμβολή της παρουσίας τους στη διάρθρωση του νεοελληνικού κειμένου. Η παρούσα μελέτη αποκαλύπτει τη σημαντικότητα της αρχαίας ελληνικής και ρωμαϊκής γραμματείας στη διαμόρφωση της νεοελληνικής λογοτεχνίας και εν προκειμένω στη λογοτεχνία του πρώιμου Διαφωτισμού και επιβεβαιώνει τη συνέχεια και τη διακειμενική σχέση της παράδοσης από την αρχαιότητα ως την εποχή του Νικολάου Μαυροκορδάτου, κατά την οποία είναι σε εξέλιξη η λεγόμενη Διαμάχη αρχαίων και νεωτέρων.

Ως προς τη διάρθρωση της διπλωματικής μεταπτυχιακής μου εργασίας, πρώτα από όλα, θα μελετηθούν οι αρχαίοι Έλληνες και οι Λατίνοι συγγραφείς με τους οποίους ο συγγραφέας του μυθιστορήματος αναπτύσσει έντονα έναν διακειμενικό διάλογο. Κατόπιν, θα γίνει μια προσέγγιση σε αρχαίους Έλληνες και Ρωμαίους συγγραφείς με όχι τόσο καθοριστική σημασία στον διακειμενικό διάλογο. Στο πλαίσιο αυτό θα επιχειρηθεί μια επιβεβαίωση για την παρουσία αυτών των συγγραφέων στη βιβλιοθήκη του Νικολάου Μαυροκορδάτου, σύμφωνα με τις καταγραφές του Ν. Iorga και του γιου του Νικολάου, του Σκαρλάτου, μέσα από την επιστολή που απέστειλε στον καθηγητή του, τον Θωμά Τεσταμπούζα.

Λέξεις-κλειδιά: Νικόλαος Μαυροκορδάτος, *Φιλοθέου Πάρεργα*, πρώιμος νεοελληνικός Διαφωτισμός, διαμάχη αρχαίων και νεωτέρων, Μαυροκορδάτοι.

ABSTRACT

The main goal of the present master's diploma thesis is to trace the direct and indirect presence of the ancient Greek and Latin writers in the modern Greek novel *Philotheos' Leisure Oeuvres* by Nicolaos Mavrocordatos. Specifically, in this thesis it is going to be examined how the authors influenced the structure, the content, the style and the writing of the author of the novel, as well as how the values and ideals of the ancient Greek and Roman tradition are highlighted through the modern Greek novel by Nicolas Mavrocordatos. In addition, we will discuss the way in which the Phanariot ruler deals with the legacy of the ancient Greek and Roman civilizations and the relationship of these civilizations with the modern ones during his era. Finally, the importance of the direct and indirect presence of these authors in the novel and the contribution of their presence to the structure of the modern Greek text is approached. The present study reveals the importance of ancient Greek and Roman literature in the formation of modern Greek literature and even more so during the period of the early Enlightenment and confirms the continuity and intertextual relationship of the tradition from antiquity to the time of Nicolaos Mavrocordatos, during which it is in progress the famous Quarrel of the Ancients and the Moderns.

In terms of the structure of the present thesis, first of all, we will examine the ancient Greek and Latin authors with whom the author of the novel strongly develops an intertextual dialogue. Then, an approach will be made to ancient Greek and Roman authors with less decisive importance in this intertextual dialogue. In this frame, an attempt will be made to confirm the presence of these authors in the library of Nicolas Mavrocordatos, according to the records of N. Iorga and Nicolas' son, Scarlatos, through the letter he sent to his professor, Thomas Testabuza.

Keywords: Nicolaos Mavrocordatos, *Philotheos' Leisure Oeuvres*, early modern Greek Enlightenment, Quarrel of the Ancients and the Moderns, Mavrocordati.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΩΝ

Αθην.	Αθήναιος
Αριστ.	Αριστοτέλης
Διογ. Λαερτ.	Διογένης Λαέρτιος
Ευρ.	Ευριπίδης
Ιππ.	Ιπποκράτης
Λογγ.	Λογγίνος
Ξεν.	Ξενοφών
Ομ.	Όμηρος
Πλ.	Πλάτων
Πλουτ.	Πλούταρχος
Αλκ.	Αλκιβιάδης
Απομν.	Απομνημονεύματα
Αφορ.	Αφορισμοί
Δειπν.	Δειπνοσοφισταί
Ευθυδ.	Ευθύδημος
Ηθ.	Ηθικά
ΗΝικ.	Ηθικά Νικομάχεια
Θεαιτ.	Θεαίτητος
Ιλ.	Ιλιάδα
ΙΑυλ.	Ιφιγένεια εν Αυλίδι
Νομ.	Νόμοι
Οδ.	Οδύσσεια
Ποιητ.	Ποιητική
Πολ.	Πολιτεία ή Πολιτικά
Πολιτ.	Πολιτικός
Προτρ.	Προτρεπτικός
Πρωτ.	Πρωταγόρας
Ρητ.	Ρητορική
Συμπ.	Συμπόσιον
Τιμ.	Τίμαιος
Υψ.	Περί Ύψους

<i>Φαιδ.</i>	<i>Φαίδων</i>
<i>Φαιδρ.</i>	<i>Φαίδρος</i>
<i>ΦΠ</i>	<i>Φιλοθέου Πάρεργα</i>
<i>Cic.</i>	Marcus Tullius Cicero
<i>Hor.</i>	Quintus Horatius Flaccus
<i>Lucr.</i>	Titus Lucretius Carus
<i>Suet.</i>	Gaius Suetonius Tranquillus
<i>Verg.</i>	Publius Vergilius Maro
<i>Aen.</i>	<i>Aeneid</i>
<i>Carm.</i>	<i>Carmina</i>
<i>DRN</i>	<i>De rerum natura</i>
<i>Rep.</i>	<i>De republica</i>
<i>Off.</i>	<i>De officiis</i>
<i>Phil.</i>	<i>Philippicae</i>
<i>Vesp.</i>	<i>Vita divi Vespasiani</i>

ΜΕΡΟΣ Α΄

**ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΑ ΣΥΜΦΡΑΖΟΜΕΝΑ
ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ & ΣΤΑ ΚΑΘ' ΗΜΑΣ
ΣΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 17^{ΟΥ} ΕΩΣ
ΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 18^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

Η ΜΑΧΗ ΤΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ: Ο ΑΓΩΝΑΣ ΜΕΤΑΞΥ ΠΑΡΑΔΟΣΗΣ ΚΑΙ ΝΕΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑΣ

Ηδη από την περίοδο της Αναγέννησης ο Ουμανισμός εστιάζει στην μελέτη του παρελθόντος και στην άκριτη μίμηση των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων, καταστέλλοντας με αυτόν τον τρόπο τον επιστημονικό και κριτικό τρόπο σκέψης (ΤΣΕΡΕΒΕΛΑΚΗΣ 2019, 24). Ο ανθρώπινος νους έπρεπε να απαγκιστρωθεί από αυτήν την προγονοπληξία και να επαναπροσδιορίσει τις πνευματικές του προσλαμβάνουσες, και, έτσι, η σύγχρονη σκέψη έθεσε υπό αμφισβήτηση την προσκόλληση στην κλασική αρχαιότητα, φέρνοντας στο προσκήνιο νέα δεδομένα με επίκεντρο την επιστημονικότητα, την παρατήρηση και το πείραμα.

Κατά τον 17^ο και 18^ο αιώνα στην Ευρώπη, όταν ο Διαφωτισμός κάνει αισθητή την εμφάνισή του, η αρχαιότητα είναι παντού ορατή και οι στάσεις που διαμορφώνονται απέναντι σε αυτήν είναι δύο. Εν αντιθέσει με τον Μεσαίωνα, που είχε αποτελματώσει τον ανθρώπινο νου, ο αρχαιοελληνικός κόσμος προσεγγίζεται ως ο σημαντικότερος της ελεύθερης σκέψης, η οποία θέτει στο επίκεντρο τον άνθρωπο και την πνευματική του εξέλιξη. Η μετάβαση από τον μεσαιωνικό προς τον νεότερο κόσμο συντελέστηκε, όταν στη Δυτική Ευρώπη η επανάσταση του Μπαρόκ έδωσε το έναυσμα για την πυροδότηση της διαμάχης μεταξύ αρχαίων και νεωτέρων, η οποία δεν αφορούσε μόνο στη λογοτεχνία αλλά σε όλους σχεδόν τους τομείς του επιστητού. Με αυτόν τον τρόπο η αρχαιότητα γίνεται το μήλο της έριδος και προκύπτει μια από τις πιο γνωστές και παρατεταμένες διαμάχες με αρκετές διακυμάνσεις, την οποία αρκετοί χαρακτηρίζουν με τον τίτλο “La querelle des anciens et des modernes” («Η διαμάχη των αρχαίων και των συγχρόνων») ή διαφορετικά ως «Η μάχη των βιβλίων» (ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ 2009, 223-225).

Δείγματα της περίφημης διαμάχης μεταξύ αρχαίων και συγχρόνων εντοπίζονται ήδη από τον 6ο αι π.Χ.. Τότε ο Ξενοφάνης ο Κολοφώνιος επιτίθεται εναντίον του Ομήρου και του Ησίοδου, γιατί εκείνοι θεωρούν υπαίτιους τους θεούς για όσα αποτελούν όνειδος για τους ανθρώπους.¹ Επιπλέον, ο Πλάτων αμφισβητούσε την αυθεντία του Ομήρου, όπως και οι σκεπτικοί και κυνικοί φιλόσοφοι παρωδούσαν δίχως δισταγμό τους ομηρικούς στίχους. Γενικότερα όμως κατά τη «Μάχη των Βιβλίων», τουλάχιστον έτσι όπως εμφανίζεται ήδη από

¹ Συγκεκριμένα, στα αποσπάσματα Β11 και Β12 ο Ξενοφάνης αναφέρει: «πάντα θεοῖσ' ἀνέθηκαν Ὅμηρός θ' Ἡσίοδος τε, ὅσσα παρ' ἀνθρώποισιν ὄνειδα καὶ ψόγος ἐστίν, κλέπτειν μοιχεύειν τε καὶ ἀλλήλους ἀπατεύειν. ὡς πλεῖστ' ἐφθέγγαντο θεῶν ἀθεμίτια ἔργα, κλέπτειν μοιχεύειν τε καὶ ἀλλήλους ἀπατεύειν.»

τα μέσα του 17^{ου} αιώνα έως την εποχή του πρώιμου Διαφωτισμού και τις αρχές του 18^{ου} αιώνα στη Δύση, γίνεται σύγκριση της αρχαίας ελληνικής και ρωμαϊκής αρχαιότητας με τα επιτεύγματα των συγχρόνων και η διαμάχη δεν αφορά μόνο στο πεδίο της λογοτεχνίας αλλά περιλαμβάνει ακόμη και την επιστήμη, τη φιλοσοφία, τη θρησκεία και την τέχνη (HIGHET 2000, 366). Η μάχη ανάμεσα στην παράδοση και τη νεωτερικότητα, η οποία μάλιστα δεν έχει εκλείψει μέχρι και σήμερα, ξεκίνησε από την Ιταλία ήδη τον 17^ο αιώνα, ενώ στη συνέχεια μεταφέρθηκε στην Αγγλία και στη Γαλλία και μερικές από τις πιο σημαντικές προσωπικότητες που διαδραμάτισαν καταλυτικό ρόλο σε αυτήν ήταν ο Nicolas Boileau-Despréaux, ο Francis Bacon, ο Jonathan Swift και ο Richard Bentley (HIGHET 2000, 366).

Από την Αναγέννηση ήδη αρκετοί λάτρεις της κλασικής παράδοσης, όντας μαγεμένοι από την αρχαιοελληνική και τη ρωμαϊκή γραμματεία, θεωρούσαν αυτά τα έργα αξεπέραστα και πως οι σύγχρονοι οφείλουν να τα προσεγγίζουν με θαυμασμό και δίχως την ύπαρξη ελπίδας ότι μπορούν να συγγράψουν κάτι καλύτερο από αυτά. Η Διαμάχη συσχέτισε την κλασική γραμματεία με τον συντηρητισμό και οι μοντέρνοι προσέγγιζαν τους αρχαίους σαν ένα νεκρό χέρι το οποίο κρατά δέσμια τη σύγχρονη εποχή από το να καινοτομεί και να βασίζεται στη δική της ισχύ. Σιγά-σιγά αρχίζει και διαβρώνεται η αίγλη της παράδοσης και παρατηρείται μια ριζική αναθεώρηση των αξιών του παρελθόντος.² Έτσι, σχετικά με αυτό το ζήτημα προέκυψε μια σειρά ερωτημάτων, τα κυριότερα εκ των οποίων μπορούν να συνοψιστούν ως εξής: Οι συγγραφείς του παρόντος οφείλουν να θεωρούν ως πρότυπα τους μεγαλεπήβολους αρχαίους Έλληνες και Λατίνους συγγραφείς; Ή μήπως ισχύει το αντίθετο ότι δηλαδή οι αρχαίοι έχουν ξεπεραστεί; Αν ακολουθούμε τους αρχαίους με πιστότητα, τότε θα μπορέσουμε ποτέ να εξισωθούμε με αυτούς ή ακόμη και να τους ξεπεράσουμε ως προς την αίγλη, κινούμενοι με τις δικές μας δυνάμεις; Στις θετικές επιστήμες, στις τέχνες και, γενικότερα, σε ό,τι σχετίζεται με τον πολιτισμό έχουμε σημειώσει μεγαλύτερη εξέλιξη από τους αρχαίους ή μήπως είμαστε κατώτεροί τους και κάνουμε κατάχρηση των επιτευγμάτων του παρελθόντος;

Ένα από τα κυριότερα επιχειρήματα των μοντέρνων στην εν λόγω διαμάχη είναι η πεποίθησή τους ότι οι αρχαίοι ήταν ειδωλολάτρες, ενώ οι ίδιοι ως χριστιανοί πραγματεύονται ευγενέστερα θέματα και συνθέτουν καλύτερης ποιότητας ποίηση απ' ό,τι οι αρχαίοι. Ωστόσο, κάτι τέτοιο θεωρείται αναληθές, αφού τα σπουδαιότερα ηρωικά ποιήματα της σύγχρονης εποχής είναι ένας συγκερασμός τόσο της παγανιστικής όσο και χριστιανικής σκέψης. Τέτοια είναι η *Θεία Κωμωδία* του Δάντη, το *La Gerusalemme liberata* του Tasso Torquato και το *Paradise Lost* του John Milton. Σε όλα τα παραπάνω η συμβολή της χριστιανικής γραμματείας

² Σχετικά με τη νεωτερικότητα και τη διαμάχη των αρχαίων και των συγχρόνων, βλ. CALINESCU 2011, 55-59.

είναι ανεκτίμητης αξίας αλλά δεν θα είχε εκφραστεί με τον ίδιο τρόπο στη περίπτωση που απουσίαζε ο παγανιστικός χαρακτήρας.³

Το δεύτερο επιχείρημα των μοντέρνων κατά των αρχαίων είναι ότι η ανθρώπινη γνώση ολοένα και εξελίσσεται (HIGHET 2000, 370-371). Σύμφωνα με τους ίδιους, εφόσον ζούμε σε μια εποχή πολύ μεταγενέστερη των αρχαίων Ελλήνων και των Λατίνων της κλασικής αρχαιότητας, τότε εύλογα θεωρούμαστε πιο σοφοί από τους πρώτους. Συνεπώς, οτιδήποτε παράγουμε είναι σαφώς καλύτερο από ό,τι είχε παραχθεί από τους προηγούμενους. Κατά την εποχή της Αναγέννησης μάλιστα ανακαλύπτονται νέοι κόσμοι και σημειώνονται νέα επιστημονικά επιτεύγματα και πειράματα, τα οποία ώθησαν τους σύγχρονους να παραβλέπουν και να υποτιμήσουν τα επιτεύγματα των προγόνων τους. Ενώ στο παρελθόν οι άνθρωποι προσπαθούσαν να βρουν την αλήθεια της επιστήμης μέσω των συγγραμμάτων των αρχαίων, πλέον για την εύρεση της αλήθειας τα πιο αξιόπιστα κριτήρια θεωρούνται το πείραμα, η επιστήμη και η λογική. Έτσι, οδηγήθηκαν στο συμπέρασμα ότι η πραγματικότητά τους είχε βελτιωθεί σε κάθε της έκφανση. Πράγματι, η επιστήμη και το πείραμα έφεραν στο φως πάμπολλες ανακαλύψεις, που ανύψωσαν τον άνθρωπο και του έδωσαν την πεποίθηση ότι είναι σοφότερος από τους αρχαίους. Ωστόσο, το επιχείρημα ότι οι μετέπειτα γενιές είναι λαμπρότερες από τις προηγούμενες όσον αφορά στη γνώση δεν δύναται να ευσταθεί απόλυτα (HIGHET 2000, 371-372).

Το τρίτο επιχείρημα των μοντέρνων, το οποίο είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με το προηγούμενο, είναι ότι η φύση δεν μεταβάλλεται. Τα σύγχρονα έργα μπορούν να είναι εξίσου ποιοτικά όπως ήταν και τα έργα της κλασικής αρχαιότητας. Σε κάθε εποχή οι άνθρωποι έχουν τη δυνατότητα να μεγαλουργούν (HIGHET 2000, 376-377). Παρόλα αυτά, οι άνθρωποι δεν έχουν πάντοτε την ικανότητα να παράγουν ποιοτικά έργα τέχνης, καθώς η δημιουργία τους εξαρτάται κι από άλλους παράγοντες, όπως οι κοινωνικές συνθήκες. Έτσι το παρόν επιχείρημα ως μερικώς ανακριβές δεν αποτελεί σε καμία περίπτωση πειστήριο για την υπεροχή είτε των σύγχρονων είτε των προγονικών επιτευγμάτων. Τέλος, αρκετοί οπαδοί των μοντέρνων επιτέθηκαν προς τους αρχαίους, ισχυριζόμενοι ότι πολλά έργα τους διέπονται από παραλογισμό και κακή ποιότητα (HIGHET 2000, 377). Η στάση αυτή θεωρείται εύλογη και προκύπτει φυσικά από τον υπερβολικό θαυμασμό που έτρεφαν οι «οπαδοί» τους προς τους Λατίνους συγγραφείς.

Πάντως, η Μάχη των Βιβλίων απέδειξε περίτρανα ότι καμία από τις δύο πλευρές, ούτε οι αρχαίοι αλλά ούτε κι οι μοντέρνοι δεν διέθεταν το μονοπώλιο της αλήθειας ή του ψεύδους.

³ Για τα επιχειρήματα των μοντέρνων κατά των αρχαίων, βλ. HIGHET 2000, 368-400.

Αφενός, οι αρχαίοι απέδειξαν πως οι κλασικοί συγγραφείς διακατέχονται από κύρος και τα πολυδουλεμένα έργα τους απαιτούν προσεκτική μελέτη. Αφετέρου, οι σύγχρονοι κατοχύρωσαν την άποψή τους ότι η λογοτεχνία της εποχής τους μπορεί να είναι εξίσου σημαντική με την αρχαιοελληνική και τη λατινική λογοτεχνία, χωρίς κάτι τέτοιο να ισχύει σε κάθε περίπτωση. Μέσα σε αυτό το κλίμα με διάχυτη τη σύγχυση, τις διακυμάνσεις και τις διενέξεις η θετική έκβαση της διαμάχης μεταξύ των αρχαίων και των μοντέρνων είναι η απαγκίστρωση από την άκριτη και δουλκή μίμηση της παράδοσης. Αυτή ωθούσε τους συγγραφείς να παράγουν κάκιστης ποιότητας έργα στην προσπάθειά τους να αντιγράψουν παθητικά τα ανυπέρβλητα αριστουργήματα των κλασικών χρόνων. Η ιδέα της νεωτερικότητας και της πρωτοτυπίας θεωρείται πολύτιμο όπλο, καθώς προκαλεί το άτομο και ως κινητήριος δύναμη το οδηγεί στο να υποβληθεί σε έναν γόνιμο συναγωνισμό με την παράδοση, ώστε να υπερβεί το παρελθόν του (HIGHET 2000, 366).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο ΑΠΟ ΤΟΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΣΤΟΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟ

Από το 1688 με την Ένδοξη Επανάσταση στην Αγγλία, η οποία σηματοδότησε την αρχή του τέλους της παντοδυναμίας των μοναρχών και τη σταδιακή μετάβαση στις κοινοβουλευτικές μοναρχίες με συντάγματα, παρατηρείται σε ευρωπαϊκές χώρες ένα σύνολο οικονομικών, πνευματικών, κοινωνικών και πολιτικών μεταβολών,⁴ οι οποίες όπλισαν καταλλήλως την ατμόσφαιρα για την επερχόμενη Γαλλική Επανάσταση το 1789. Η ανατρεπτική αυτή περίοδος χαρακτηρίστηκε ως «Διαφωτισμός» ή εναλλακτικά ως «Αιώνας των Φώτων»⁵ ή «Εποχή του Ορθολογισμού»⁶ και έφερε στο προσκήνιο μια σειρά από εξελίξεις στον τομέα της τέχνης, της φιλοσοφίας και της πολιτικής. Ο Διαφωτισμός ξεκινά από τη Γαλλία και ύστερα διαδίδεται και σε άλλες χώρες της Ευρώπης ή και πέραν αυτής. Ως κύριοι εκπρόσωποι του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού μπορούν να θεωρηθούν ο Τζον Λοκ (1632-1704) και ο Νεύτων (1642-1727) στην Αγγλία και στη Γαλλία ο Βολταίρος (1649-1778), ο Μοντεσκιέ (1689-1755) και ο Ρουσό (1712-1778).

Σε κάθε χώρα ή πολιτισμό ο Διαφωτισμός ως ένα πολυσύνθετο φαινόμενο τοποθετείται σε διαφορετικό χρονικό πλαίσιο και δεν καθίσταται δυνατή η ακριβής και αυστηρή χρονολόγησή του. Παρά ταύτα, αρκετοί ερευνητές συγκλίνουν στο ότι το πνευματικό και κοινωνικό αυτό κίνημα του Διαφωτισμού συναντάται κατά κύριο λόγο στη Δυτική Ευρώπη από το τέλος του 17ου αιώνα και κυρίως τις αρχές του 18ου, ενώ για τις απαρχές του θα πρέπει κανείς να ανατρέξει στην περίοδο της Αναγέννησης κι ύστερα (ΔΗΜΑΡΑΣ 1989, 25). Ωστόσο, κατά τον Μαυρέλο, όπως ο ίδιος συμφωνεί με τον Bouchard, μπορεί κανείς να ανιχνεύσει τις απαρχές του πρώιμου Διαφωτισμού και της εποχής της νεωτερικότητας κατά την περίοδο του ιατροφιλοσόφου Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου, περίπου στο 1660 (ΜΑΥΡΕΛΟΣ 2019, 81).

Οι πρώτες απόπειρες ορισμού του φαινομένου του Διαφωτισμού άρχισαν κατά τον 18^ο αιώνα. Τον Νοέμβριο του 1784 ο φιλόσοφος Moses Mendelssohn έφερε στο προσκήνιο το ερώτημα «Τι είναι Διαφωτισμός;». Διοργανώθηκε, λοιπόν, ένας διαγωνισμός στο περιοδικό

⁴ Σύμφωνα με τον Κιτρομηλίδη, ο Διαφωτισμός συνέβαλε στον ανασχηματισμό της ιστορικής ιδιοσυγκρασίας του ελληνικού έθνους και, συνεπώς, χαρακτηρίζεται ως ένα κατά βάση πολιτικό κίνημα (βλ. ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ 2009, 9).

⁵ Η περίοδος του Διαφωτισμού χαρακτηρίζονταν από αρκετούς συγγραφείς ως “siècle éclairé”, δηλαδή «φωτισμένος αιώνας» (βλ. ISRAEL 2011, 9). Η φράση αυτή ως ορολογία έγινε πιο αποδεκτή λόγω της συμβολικής διάστασης του φωτός και της χρήσης της σε θρησκευτικά συμφραζόμενα.

⁶ Για τον χαρακτηρισμό της περιόδου του Διαφωτισμού ως «Εποχής του Ορθολογισμού», βλ. ΚΟΝΔΥΛΗΣ (2004, 47).

Berlinische Monatsschrift και αρκετοί λόγιοι εξέθεσαν τις θέσεις τους. Μεταξύ αυτών ήταν και ο Γερμανός φιλόσοφος Immanuel Kant, ο οποίος υποστήριξε το εξής: «Διαφωτισμός είναι η έξοδος του ανθρώπου από την ανωριμότητα του για την οποία φταίει ο ίδιος» (KANT 1989, 19). Στο προαναφερθέν κείμενο, ο Immanuel Kant παροτρύνει τους ανθρώπους να αναζητήσουν την έξοδο για να δραπετεύσουν από την ανωριμότητα και τη χειραγώγηση που τους περιβάλλει. Σύμφωνα με τον ίδιο, η ανωριμότητα έγκειται στην παθητική αποδοχή, ενώ ο δρόμος της γνώσης οδηγεί προς τον φως και την απελευθέρωση από τα δεσμά.

Ο Διαφωτισμός, ο οποίος θέτει στο κέντρο των πραγμάτων τον άνθρωπο, σηματοδοτεί την απαγκίστρωση του ανθρώπινου νου από το πνευματικό σκότος, δηλαδή την άγνοια και τις ψευδαισθήσεις (PORTER 2014, 13). Ο ευρωπαϊκός Διαφωτισμός, λοιπόν, αναδιαμόρφωσε την ανθρώπινη ύπαρξη, φέρνοντας στο προσκήνιο μια νέα και προοδευτική στάση ζωής, η οποία είχε ως θεμελιώδη σκοπό την παγκόσμια εξέλιξη και ενσωμάτωνε τις θετικές επιστήμες στην φιλοσοφία (ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ 1999, 74). Κύριες ιδέες του ρεύματος του Διαφωτισμού, οι οποίες εξελίσσονταν με ταχύτατους ρυθμούς, ήταν η εστίαση προς τη γνώση και την παιδεία, η όξυνση της κριτικής αντίληψης και η απόρριψη της αυθεντίας και του δογματισμού, ο ορθολογιστικός και προοδευτικός τρόπος σκέψης, το ουμανιστικό πνεύμα, η ανάδειξη της ελευθερίας, η στροφή προς το πείραμα, την επιστήμη και την παρατήρηση και η αποδέσμευση από τη θρησκεία και το κράτος. Επιπλέον, εκφράστηκε η αντίληψη ότι το άτομο δύναται να είναι ένα συνεχώς εξελισσόμενο ον, αρκεί να μην παρεμβαίνουν σε αυτό το κράτος και η Εκκλησία. Έτσι, κάπου στα τέλη του 17^{ου} αιώνα κυριαρχούσε η αντίληψη πως η λογική και η ορθή σκέψη αποτελεί το μέσο με το οποίο ο άνθρωπος μπορεί να γνωρίσει βαθύτερα τόσο τον εαυτό του όσο και τον κόσμο.⁷ Βασικό μέλημα ήταν η βελτίωση της ποιότητας ζωής των ανθρώπων, η οποία θα επιτυγχάνονταν με την αποδέσμευση της σκέψης του ατόμου από τη φενάκη των δεισιδαιμονιών και των προκαταλήψεων, από το πνευματικό σκότος του Μεσαίωνα (ISRAEL 2011, 7).

Κάπου, λοιπόν, στα μέσα του 17^{ου} και του 18^{ου} αιώνα η νεοελληνική σκέψη ξεκίνησε να δέχεται ολοένα και στενότερη επίδραση από τον ευρωπαϊκό τρόπο σκέψης, αφού οι παραπάνω ιδέες άρχισαν σταδιακά να διασπείρονται σε περισσότερους γεωγραφικούς τόπους και ιδίως στην ορθόδοξη κοινωνία της Ανατολής (ΗΛΙΟΥ 2003, 9). Ο όρος «νεοελληνικός Διαφωτισμός» δεν εμφανίζεται εξ αρχής και αντί αυτού συναντώνται οι έννοιες «πρόοδος» και

⁷ Κατά τον Κονδύλη, ο ορθολογισμός αποτέλεσε ένα από τα θεμελιωδέστερα στοιχεία του κινήματος του Διαφωτισμού (βλ. ΚΟΝΔΥΛΗΣ, 2004, 47).

«αναγέννηση».⁸ Ο Αδαμάντιος Κοραΐς στο *Mémoire sur l'état actuel de la civilisation dans la Grèce* (1803) χρησιμοποιεί την ορολογία «ηθική αναγέννηση» (*révolution morale*), προκειμένου να χαρακτηρίσει τις προσπάθειες των Ελλήνων να διαδώσουν το πνεύμα του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού στις περιοχές που βρίσκονται υπό οθωμανικό ζυγό (ΤΑΜΠΑΚΗ 2004, 29). Ως αφητηρία του όρου «ελληνικός Διαφωτισμός» λαμβάνεται το 1945, όταν ο Κ.Θ. Δημαράς δημοσίευσε τα συμπεράσματα της μελέτης του με τίτλο «Η Γαλλική Επανάσταση και ο Ελληνικός Διαφωτισμός γύρω στα 1800» στα *Δημοκρατικά Χρονικά*.⁹ Έπειτα από δύο χρόνια δημοσιεύεται μια μελέτη του Δημαρά στο περιοδικό *Παιδεία*, όπου χρησιμοποιείται η ορολογία «νεοελληνικός Διαφωτισμός» (ΔΗΜΑΡΑΣ 1946, 140-145).

Οι απόπειρες περιοδολόγησης αυτής της μεταβατικής περιόδου στα ελληνικά πράγματα και, συγκεκριμένα, της νεοελληνικής επίδρασης από τον ευρωπαϊκό Διαφωτισμό εντοπίζονται στον 19^ο αιώνα (ΤΑΜΠΑΚΗ 2004, 28-40). Σύμφωνα με τον Κ.Θ. Δημαρά, το κίνημα του νεοελληνικού Διαφωτισμού ξεκινά κάπου στο 1774 με τη συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή, έπειτα από τον πόλεμο μεταξύ της Τουρκίας και της Ρωσίας, και λήγει με την ελληνική επανάσταση του 1821 (ΔΗΜΑΡΑΣ 1989, 1). Στο σημείο αυτό αξίζει να επισημανθεί ότι η ερευνητική συνεισφορά του Δημαρά όσον αφορά στον νεοελληνικό Διαφωτισμό ήταν καίριας σημασίας (ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ 2004). Αναλυτικότερα, εκείνος ως πρωτεργάτης του ερευνητικού πεδίου του νεοελληνικού Διαφωτισμού διερεύνησε την επίδραση των ιδεών του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού στις περιοχές της ελληνικής Ανατολής και συστηματοποίησε τη μελέτη του ελληνικού Διαφωτισμού. Κατά τον ίδιο τον Δημαρά, ο νεοελληνικός Διαφωτισμός αποτελεί παρακλάδι του ευρύτερου διαφωτιστικού κινήματος και ο ίδιος με τη σειρά του μπορεί να θεωρηθεί ως ένα πολύπλοκο φαινόμενο.¹⁰

Όσον αφορά στην απόπειρα περιοδολόγησης του νεοελληνικού Διαφωτισμού, πολλοί ερευνητές έχουν υποστηρίξει ότι η αφητηρία του κινήματος αυτό μπορεί να οριστεί αρκετά νωρίτερα από το χρονικό σημείο που παραθέτει ο Δημαράς. Ο φαναριώτης Ιακωβάκης Ρίζος

⁸ Ο όρος «Διαφωτισμός» είναι νεολογισμός που προέρχεται κατά πάσα πιθανότητα από την αντίστοιχη αγγλική, γερμανική και ιταλική λέξη (*Enlightenment, Aufklärung, Illuminismo*) και η χρήση του συναντάται για πρώτη φορά τον 19^ο αιώνα στον Δημήτριο Βερναρδάκη, στην ομιλία του με τίτλο *Λόγος εισιτήριος εις το μάθημα της Γενικής Ιστορίας* (1862). Επιπλέον, ο νεοελληνικός Διαφωτισμός συνιστά παρακλάδι του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού, και δεν μπορούμε να διανοηθούμε τον έναν ανεξάρτητα από τον άλλον (βλ. ΔΗΜΑΡΑΣ 1989, ιε· ΔΗΜΑΡΑΣ 1989, 1· ΚΟΝΔΥΛΗΣ 2008, 132).

⁹ Προξενεί ιδιαίτερη εντύπωση το γεγονός ότι ο Δημαράς δεν διστάζει να κάνει λόγο περί νεοελληνικού Διαφωτισμού και την υπαγωγή αυτού στον ευρωπαϊκό Διαφωτισμό, ενώ οι ευρωπαϊκές έρευνες για τον Διαφωτισμό βρίσκονται ακόμη σε πρώιμο στάδιο (βλ. ΔΗΜΑΡΑΣ 1945, 11-12).

¹⁰ Σαφώς τα συμβατικά χρονικά όρια δεν είναι εφικτό να τεθούν με αυστηρότητα και η χρήση τους είναι παραπλανητική. Ωστόσο, για κάποιους ο ελληνικός Διαφωτισμός εμφανίζεται αρκετά αργότερα από τον ευρωπαϊκό Διαφωτισμό (βλ. ΤΑΜΠΑΚΗ 2004, 28· ΔΗΜΑΡΑΣ 1989, 7-22· ΓΛΥΚΟΦΡΥΔΗ – ΛΕΟΝΤΣΙΝΗ 1993, 13-33.).

Νερουλός στο σύγγραμμά του *Cours de litterature grecque moderne* (Γενεύη, 1827) διχοτομεί τον νεοελληνικό Διαφωτισμό σε τρεις επιμέρους περιόδους. Η πρώτη περίοδος, που εκτείνεται από το 1700 έως το 1750,¹¹ έχει ως τυπικούς της εκπροσώπους την τάξη των Φαναριωτών αλλά και προβάλλεται το όνομα του Βολταίρου, ο οποίος θεωρείται το άκρον άωτον της ελευθεροφροσύνης. Η δεύτερη περίοδος (1750 – 1800) είναι κατακλυσμένη από τα επιστημονικά επιτεύγματα της φωτισμένης Ευρώπης και σημαδεύεται από την επίδραση της Γαλλικής εγκυκλοπαίδειας στα ελληνικά έργα, η οποία αποτελεί μια σύνοψη του πνευματικού κόσμου της Δύσης. Κατά τη συγκεκριμένη φάση μπορούμε να ξεχωρίσουμε στον πνευματικό κόσμο την παρουσία του Φαναριώτη Δημητρίου Φωτιάδη ή Καταρτζή και των υποστηριχτών αυτού, στους οποίους συγκαταλέγεται ο Ρήγας Βελεστινλής. Στην τρίτη περίοδο (1800 – 1821), η οποία χαρακτηρίζεται ως «φάση παλιγγενεσίας», καθοριστικής σημασίας θεωρείται η παρουσία του Αδαμάντιου Κοραή, του οποίου η μακρά σε διάρκεια συμβολή ξεπερνά τη χρονική περίοδο του νεοελληνικού Διαφωτισμού. Η περίοδος αυτή, που λήγει με την ένδοξη επανάσταση του 1821, είναι άρρηκτα συνυφασμένη με την κίνηση των Ιδεολόγων, κατά την οποία μια ομάδα Γάλλων διανοουμένων εστιάζουν στις αρχές της ισότητας και της ελευθερίας αλλά, μη αποδεχόμενοι καταναγκαστική και βίαιη εφαρμογή των ανωτέρων αρχών, αποστασιοποιούνται από τα πολιτικά πράγματα κατά τη Γαλλική Επανάσταση (ΔΗΜΑΡΑΣ 1989, 10-12).

Ο Jacques Bouchard, επίσης, θεωρεί ότι τα δείγματα ενός πρώιμου Διαφωτισμού εντοπίζονται στην εποχή της πολιτικής και πολιτισμικής δράσης των Φαναριωτών και ιδίως των πρώτων Μαυροκορδάτων (BOUCHARD 2006, 32). Κατά το τρίτο μισό του 19^{ου} αιώνα, ο Φαναριώτης λόγιος Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής, ο οποίος, επίσης, θεωρεί ως πρωτεργάτες του κινήματος του νεοελληνικού Διαφωτισμού τους λόγιους Φαναριώτες, προτάσσει στο γαλλικό έργο του *Histoire litteraire de la Grèce Moderne* (1877) ως πρώτη περίοδο το διάστημα 1700-1800, το οποίο συσχετίζει με την «επιστροφή στη ζωή» και την περίοδο 1800-1821, που προηγείται της Ελληνικής Επανάστασης, κατά την οποία ο Ελληνισμός αναγεννάται.

Στο πλαίσιο του πολύπλοκου αυτού φαινομένου της νεοελληνικής ανασύνθεσης τα πάντα οδηγούν προς τον εμπλουτισμό της ελληνικής πνευματικής παραγωγής με την άνθηση των γραμμάτων και τον πολλαπλασιασμό της εκδοτικής παραγωγής με απώτερο σκοπό την

¹¹ Δεν αποκλείεται ο πρώιμος Διαφωτισμός να έχει ανιχνεύσιμα τα σημάδια της πνευματικής κινητικότητάς του αρκετά νωρίτερα, δηλαδή από τα μέσα του 17ου αιώνα, όπως θα εξεταστεί στην επόμενη υποενότητα. Όπως διαβάζουμε στον Bouchard, ο Turczynski κατατάσσει τον Διαφωτισμό στην εποχή του Θεόφιλου Κορυδαλέα (BOUCHARD 2006, 37).

αφύπνιση του γένους (ΚΟΝΔΥΛΗΣ 2008, 44-45). Συγκεκριμένα, σημειώνεται ραγδαία αύξηση στην παραγωγή βιβλίου και έντονη κινητικότητα στη μεταφραστική δραστηριότητα. Παράλληλα, ιδρύονται σχολικές μονάδες και βιβλιοθήκες, προκειμένου να υπάρχει πρόσβαση στη γνώση,¹² ενώ βαρυσήμαντη είναι η κυκλοφορία περιοδικών και εφημερίδων, ιδίως πριν από την έναρξη της Επανάστασης. Κατά τη διάρκεια της πέμπτης δεκαετίας του 18ου αιώνα, όταν πια ο νεοελληνικός Διαφωτισμός βρίσκεται στην ώριμη φάση του, τυπώνονται τα έργα και δεν υπάρχουν μόνο σε μορφή χειρογράφου. Απώτερος στόχος της εποχής είναι η όσο το δυνατόν αποτελεσματικότερη διάδοση της γνώσης. Γι' αυτό, λοιπόν, πολλές φορές οι Έλληνες που κατοικούν στις ελληνικές παροικίες του εξωτερικού και ιδίως της Δύσης αλλά και έμποροι διακινούν προς τον ελλαδικό χώρο κείμενα και βιβλία σε έντυπη ή χειρόγραφη μορφή για τον εμπλουτισμό των βιβλιοθηκών. Αυτοί θα μπορούσαν να θεωρηθούν αν μη τι άλλο θεμελιώδεις φορείς του κινήματος του νεοελληνικού Διαφωτισμού, καθώς βιώνουν άμεσα τις μεταβολές που διαδραματίζονται στα ευρωπαϊκά δεδομένα αλλά και τις νέες επιστημονικές ανακαλύψεις και τις ποικίλλες ιδέες.

Γενικότερα, ο νεοελληνικός Διαφωτισμός ακολούθησε ευλαβικά τις ιδέες και τις αντιλήψεις του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού. Στο επίκεντρο του νεοελληνικού Διαφωτισμού τίθενται οι φυσικές και οι θετικές επιστήμες. Ως εκ τούτου, δίνεται προβάδισμα στη διερεύνηση του φυσικού και υλικού κόσμου, στη νεωτερικότητα, στην πίστη στον ορθό λόγο, στην αποφυγή των προλήψεων, της δεισιδαιμονίας και της θρησκευτικής αυθεντίας, στην ανεξιθρησκεία, στην ελεύθερη κριτική έρευνα, στην εξέλιξη του ανθρώπου και στην εκκοσμίκευση της γνώσης. Το άτομο εμφανίζεται να αναζητά τη γνώση εστιάζοντας σε επιστημονικά και φιλοσοφικά δεδομένα. Δίχως αμφιβολία, η ενασχόληση με φιλοσοφικά ζητήματα είναι ανέφικτη χωρίς την παρουσία των θετικών επιστημών. Τα παραδοσιακά εκκλησιαστικά βιβλία χάνουν την απήγησή τους και το αναγνωστικό ενδιαφέρον μετατίθεται στα θύραθεν αναγνώσματα, το περιεχόμενο των οποίων είναι εμποτισμένο από την ευρωπαϊκή νεωτερική σκέψη (ΜΑΥΡΕΛΟΣ 2019, 73).

Με άλλα λόγια, το εν λόγω κίνημα αποζητά την ενδυνάμωση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και ελευθερίας δίχως την παρέμβαση του κράτους και της εκκλησίας. Αναγκαία κρίνεται η εξέλιξη του ατόμου δια μέσου της υιοθέτησης ενός ορθολογιστικού τρόπου αντίληψης της πραγματικότητας με απώτερο στόχο την αποδέσμευση από την αμάθεια (ΔΗΜΑΡΑΣ 1989, 6). Οι αντιλήψεις αυτές του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού μεταφέρθηκαν και

¹² Βέβαια, ο Διαφωτισμός είναι ένα κίνημα που έχει ως προαπαιτούμενο την εγγράμματη λογιосύνη. Ο αναλφάβητος λαός και οι αγρότες, που απαρτίζουν το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού δεν είχαν τη δυνατότητα να συμμετέχουν στις πνευματικές δραστηριότητες στο πλαίσιο του Διαφωτισμού (βλ. ΗΛΙΟΥ 2003, 10).

διαδόθηκαν ραγδαία στον ελληνόφωνο χώρο και τότε διαμορφώθηκαν τα καταλληλότερα δεδομένα για τη διακυβέρνηση των παραδουνάβιων ηγεμονιών από τους Φαναριώτες, όταν πια εντοπίζουμε τα σημάδια ενός πρώιμου νεοελληνικού Διαφωτισμού, όπως θα εξεταστεί στο αμέσως επόμενο κεφάλαιο.¹³

Πάντως, κατά την ύστερη περίοδο και, συγκεκριμένα, μετά τα μέσα του 18^{ου} αιώνα, γίνεται αντιληπτό ότι ο Διαφωτισμός κάνει αισθητή την παρουσία του στον ελληνόφωνο χώρο, που βάλλεται από τον οθωμανικό ζυγό, λόγω της ανάγκης του ελληνικού λαού για απελευθέρωση από τα δεσμά της οθωμανικής κυριαρχίας και όχι τόσο για τις νεωτερικές ιδέες τις οποίες το κίνημα έφερε στην επιφάνεια. Παρά το γεγονός ότι ο νεοελληνικός Διαφωτισμός δεν προχώρησε στην ανάπτυξη καινοτόμων και πρωτοποριακών ιδεών, η υιοθέτηση των αντιλήψεων του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού είχε θετική έκβαση (ΨΗΜΜΕΝΟΣ 1989, 26). Συγκεκριμένα, στον υπόδουλο Ελληνισμό μετεκωνώνονται τα φώτα του ευρωπαϊκού φαινομένου και, αναλυτικότερα, έρχονται στο προσκήνιο οι ιδέες της επιστημονικής προόδου, της εξέλιξης της παιδείας, της αγωγής και της εκπαίδευσης αλλά και της ελευθερίας τόσο στη σκέψη όσο και στην έκφραση, συνεισφέροντας στην αναδιάρθρωση του ελληνικού τρόπου σκέψης όσον αφορά σε ποικίλους τομείς του επιστητού (λογοτεχνία, επιστήμη, φιλοσοφία, κ.ά.) (ΚΟΝΔΥΛΗΣ 2008, 40-45). Οι εκπρόσωποι του κινήματος του Διαφωτισμού στον ελληνόφωνο χώρο κατάφεραν να εντάξουν στη σκέψη των Ελλήνων τον ορθολογισμό και να οξύνουν την κριτική τους ικανότητα, με αποτέλεσμα την απελευθέρωσή τους, την αντίσταση σε κάθε τυραννική και καταπιεστική μορφή εξουσίας και την αποκήρυξη του δεσποτισμού (ΚΑΡΑΦΥΛΛΗΣ 1990, 43).

Κλείνοντας το παρόν κεφάλαιο, αξίζει να αναφερθούμε αδρομερώς στη διόλου αμελητέα συνεισφορά του Αδαμάντιου Κοραή (1748-1833) κατά την τρίτη και τελευταία φάση του νεοελληνικού Διαφωτισμού, ο οποίος διέθετε ανεκτίμητη αξία ως φιλόλογος. Ο ίδιος ήταν γνωστός ως λόγιος, μελετητής της κλασικής γραμματείας και εκδότης κλασικών συγγραφέων, ο οποίος, συγχρόνως, σημειώνει και πολιτική δράση κατά το χρονικό διάστημα 1798-1805. Το 1803 συγγράφει, όπως προαναφέρθηκε, το *Υπόμνημα περί της παρούσης καταστάσεως του πολιτισμού εν Ελλάδι*, στο οποίο σκιαγραφεί την κατάσταση του ελληνικού πολιτισμού και κάνει έκκληση για στήριξη και βοήθεια προς τον γαλλικό πληθυσμό και γενικότερα την Ευρώπη (ΔΗΜΑΡΑΣ 1989, 11-12). Ο Αδαμάντιος Κοραής θεωρεί ότι για την αφύπνιση του ελληνικού πληθυσμού και για μια ανεξάρτητη Ελλάδα απαιτείται να δοθεί ιδιαίτερη έμφαση σε θέματα που αφορούν στη γλώσσα και την παιδεία, έτσι ώστε οι συμπατριώτες του όντας

¹³ Βλ. κεφ. 3 για τον πρώιμο νεοελληνικό Διαφωτισμό.

οπλισμένοι με πνευματικά εφόδια θα μπορούσαν να δραπετεύσουν από την αμάθεια. Επιπλέον, εκείνος προτείνει τη μετακένωση των ευρωπαϊκών φρονημάτων στην Ελλάδα, τα οποία είχαν συγκροτηθεί με βάση τις αρχαιοελληνικές ιδέες και αντιλήψεις, αλλά και την ανάκτηση της κλασικής παιδείας. Για την επίτευξη αυτής της μετακένωσης προχωρά στην ανανέωση των σχολικών μονάδων και προγραμμάτων και την ίδρυση βιβλιοθηκών. Αναφορικά με την γλωσσική διαμάχη μεταξύ των αρχαϊστών και των δημοτικιστών, ο Αδαμάντιος Κοραΐς ακολουθεί τη μέση οδό, καθώς ο ίδιος προτάσσει το γλωσσικό εξωραϊσμό της λαϊκής γλώσσας. Αυτό φυσικά προκάλεσε την εχθρότητα τόσο των αρχαϊστών όσο και των δημοτικιστών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

ΠΡΩΙΜΟΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ

Τα ίχνη μιας πνευματικής κινητικότητας, ανανέωσης και πολιτισμικής προόδου του Ελληνισμού, που ετοιμάζεται να υποδεχθεί τον Διαφωτισμό στην ώριμή του φάση, ανιχνεύονται στα μέσα του 17^{ου} αιώνα. Τότε ακόμη δεν είχε διαμορφωθεί ξεκάθαρα ο χώρος του ελληνικού κράτους και τα γεωγραφικά όρια του έθνους δεν ήταν σαφή (ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ 2009, 125-164). Αμέτρητοι Έλληνες διέμεναν διασκορπισμένοι στην κατακτημένη Οθωμανική Αυτοκρατορία και κατέβαλλαν προσπάθειες για να κρατήσουν αλώβητη την πολιτισμική τους ταυτότητα. Έτσι, επειδή τα όρια του φαινομένου παρουσιάζονται με κάποια ρευστότητα κι ασάφεια και οι θέσεις των μελετητών ποικίλλουν, έγκειται ιδιαίτερη δυσκολία στον ορισμό του χρονικού πλαισίου ενός κινήματος, όπως ο νεοελληνικός Διαφωτισμός, που έχει επιρροές σε πολλαπλούς παράγοντες, όπως τον κοινωνικό, τον πολιτικό, τον πολιτισμικό, τον οικονομικό και τον φιλοσοφικό.

Οι πρώτοι, λοιπόν, Έλληνες που σχετίζονται άμεσα με την πρόιμη φάση του νεοελληνικού Διαφωτισμού, προέρχονται κατά βάση από την τάξη των Φαναριωτών και ιδίως από το αυλικό περιβάλλον των πρώτων Μαυροκορδάτων, οι οποίοι διαδραμάτισαν βαρυσήμαντο πνευματικό και πολιτικό ρόλο κατά την εποχή που ζούσαν και προσανατολιζόνταν προς την πεφωτισμένη απολυταρχία. Οι φιλόδοξοι και πανίσχυροι Φαναριώτες αποκτούν κοινωνική, διοικητική και πολιτική ισχύ και κατορθώνουν να κερδίσουν την εμπιστοσύνη του σουλτάνου και να αποκτήσουν θέσεις-κλειδιά στο οθωμανικό κράτος και, συγκεκριμένα, στο Οικουμενικό Πατριαρχείο.¹⁴ Συνάμα, διακρίνονται για τη λογιосύνη, τη βιβλιολατρία, την αξιολύλευτη βιβλιοθήκη και τη γλωσσομάθειά τους, αφού γνώριζαν επαρκώς τις σημαντικότερες γλώσσες της εποχής τους, έτσι ώστε τα υψηλά ιστάμενα πρόσωπα του οθωμανικού κράτους τους είχαν διορίσει ως δραγουμάνους, δηλαδή ως επίσημους διερμηνείς, γεγονός που ήταν διαπιστευτήριο του κύρους και της αίγλης τους.¹⁵ Γενικότερα, ήταν εξαιρετικά καλλιεργημένοι, διέθεταν άψογη φιλολογική ενημέρωση και ήταν σε συνεχή αλληλεπίδραση με έναν ευρύ κύκλο λογίων της Δύσης, όπως με τον Jean Le Clerc.

¹⁴ Οι πολυμαθείς Φαναριώτες έχουν καταφέρει να κατακτήσουν την εύνοια και την εμπιστοσύνη του σουλτάνου (BOUCHARD 2006, 35· ΤΑΜΠΑΚΗ 2018, 18.).

¹⁵ Το αξίωμα του δραγουμάνου θεωρούνταν ως ισάξιο του υπουργού.

Επιπρόσθετα, οι Φαναριώτες είναι εκείνοι που ασπάζονται τις αντιλήψεις του Διαφωτισμού και τις καινοτόμες ευρωπαϊκές ιδέες. Στο πλαίσιο αυτό ξεκινούν και πάλι οι πνευματικοί δεσμοί με τη Δύση, ενώ, παράλληλα, οι λόγιοι και οι έμποροι πραγματοποιούν ταξίδια προς τις χώρες στις οποίες έχει αναπτυχθεί το φαινόμενο του Διαφωτισμού.¹⁶ Κατά τον αιώνα αυτόν, κατά τη διάρκεια του οποίου θα λέγαμε ότι συναντούμε την προδρομική φάση του νεοελληνικού Διαφωτισμού, τον πρώιμο νεοελληνικό Διαφωτισμό,¹⁷ ο ελληνισμός αποκτά εκλεκτές πνευματικές προσωπικότητες, όπως τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο (1680-1730), ο γιος του, ο Νικόλαος και άλλοι.¹⁸

Ως αφετηριακό σημείο του πρώιμου Διαφωτισμού μπορεί να θεωρηθεί η κυριαρχία των παραδουνάβιων περιοχών της Βλαχίας και της Μολδοβλαχίας από τους Φαναριώτες (ΔΗΜΑΡΑΣ 1989, 7). Αυτοί απέδειξαν τις διοικητικές τους ικανότητες και μάλιστα κατάφεραν να εκσυγχρονίσουν την παιδεία σε αυτές τις χώρες με την επίδραση των σύγχρονων δυτικών προτύπων. Με τη δράση τους προέβησαν σε έργα για την παιδεία, αφού ίδρυσαν σχολεία και σχολές ουμανιστικής και θεολογικής παιδείας (VITTI 2003, 127). Έτσι, οι Φαναριώτες, που αποτέλεσαν τη μεσίτρια γέφυρα μεταξύ δύο πολιτισμών, της Ανατολής και της Δύσης (ΤΑΜΠΑΚΗ 2018, 18), ως διπλωμάτες, ηγεμόνες και συγγραφείς έργων μπορούν να θεωρηθούν δικαίως πρωτεργάτες του νεοελληνικού Διαφωτισμού.

Ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος με καταγωγή από τη Χίο υπήρξε ο γενάρχης της μεγαλύτερης οικογένειας των Φαναριωτών και διαδέχτηκε τον Παναγιώτη Νικούσιο ως Μέγας Δραγουμάνος της Υψηλής Πύλης από το 1673 έως και το 1709 (BOUCHARD 2006, 38).¹⁹ Το διάστημα 1665 – 1672 διευθύνει την Πατριαρχική Ακαδημία κι, έπειτα, τιμάται από τον σουλτάνο με τον τίτλο «εξ απορρήτων» για τις διπλωματικές του δεξιότητες όσον αφορά στη συνθήκη του Κάρλοβιτς το 1699. Ακόμη, είχε σπουδάσει ιατρική στη Βολωνία και στην Πάδοβα αλλά και φιλοσοφία. Υπήρξε γνώστης πολλών ξένων γλωσσών και συγγραφέας πολλών επιστημονικών έργων. Αξιοσημείωτο είναι πως το 1664 εκδίδει στη Βολωνία τη διδακτορική του διατριβή, μια πραγματεία σχετικά με την κυκλοφορία του αίματος, με τίτλο *Αναπνευστικόν όργανον της κυκλοφορίας του αίματος ήτοι περί κινήσεως και χρείας των πνευμόνων* (ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ 1974, 296-297). Σαφώς πρόκειται για μια καινοτόμα για

¹⁶ Ομολογουμένως, οι Φαναριώτες, οι οποίοι στο πρόσωπό τους συνενώνουν έναν συγκερασμό ανατολικών και δυτικών στοιχείων, συνιστούν την μεσάζουσα γέφυρα μεταξύ της οθωμανικής αυτοκρατορίας και του δυτικού πολιτισμού (βλ. ΔΗΜΑΡΑΣ 1989, 6-10).

¹⁷ Ο πρώιμος Διαφωτισμός ήταν αποτέλεσμα της απόπειρας των μελετητών να συνθέσουν ένα σχήμα περιοδολόγησης του νεοελληνικού Διαφωτισμού (BOUCHARD 2006, 31).

¹⁸ Για τον Νικόλαο Μαυροκορδάτο βλ. στο επόμενο κεφάλαιο (κεφ. 4).

¹⁹ Η λέξη «δραγουμάνος» αποτελεί παραφθορά μιας τούρκικης λέξης, η οποία σημαίνει διερμηνέας (βλ. VITTI 2003, 127-128).

την εποχή της μελέτη όχι μόνο ιατρικής φύσεως αλλά και φιλοσοφικής, που δίνει έμφαση στη θετική επιστημονική μεθοδολογία και στην αποκρυπτογράφηση της φύσης αλλά και είναι άρρηκτα συνυφασμένη με νεότερες επιστημονικές ιδέες.²⁰ Στη μελέτη του αυτή διαφαίνεται η καρτεσιανή του κοσμοθεωρία, όπως και το γεγονός ότι απεκδύεται την αυθεντία της κλασικής αρχαιότητας και διαχωρίζει τα φυσικά από τα μεταφυσικά πράγματα, απομακρύνοντας τα δεύτερα από την επιστήμη και εντάσσοντάς τα στη μεταθανάτια σφαίρα, χωρίς βέβαια να αρνείται την υπόστασή τους. Κύριο μέλημά του υπήρξε η παρατήρηση του ατόμου, η αναζήτηση της νεωτερικής γνώσης και της επιστημονικά αποδεδειγμένης αλήθειας χωρίς της ύπαρξη δεισιδαιμονιών. Συν τοις άλλοις, πέρα από κάποια διδακτικά εγχειρίδια συνέγραψε και πολιτικά έργα, τα οποία αποτελούν δείγμα της φαναριώτικης σκέψης (ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ 1974, 296-297).

Πέρα από τους Φαναριώτες, αρκετοί λόγιοι, οι οποίοι προέβησαν στην εκκοσμίκευση της γνώσης, απομακρύνοντας το θρησκευτικό στοιχείο από αυτήν, συνεισφέρουν με τη σειρά τους στην πνευματική ανανέωση διατηρώντας στενές επαφές με την Ιταλία, καθώς διαδίδουν την ανεκτίμητη αξία της γνώσης και την επίδρασή της στο κοινωνικό σύνολο. Παράλληλα, και μια νέα εμπορική τάξη που ασχολείται με την καλλιέργεια της γνώσης και της λογιόσύνης διά μέσου των περιπλανήσεών της και διακρίνεται από πνευματικές ανησυχίες, συμβάλλει εξίσου στην πνευματική πρόοδο της Ανατολής.

Οι ελληνόφωνοι λόγιοι που διέμεναν σε ευρωπαϊκές χώρες και ιδίως στη Δύση διέθεταν το πλεονέκτημα ότι είχαν τη δυνατότητα να διαμορφώσουν τη σκέψη τους και να εκφραστούν ελεύθερα και δίχως τον φόβο περί λογοκρισίας, διότι οι περιοχές αυτές ήταν υπέρ της ελευθερίας έκφρασης και σκέψης και αγωνίζονταν συνεχώς γι' αυτές. Η πλειονότητα αυτών ήταν φιλόλογοι, φιλόσοφοι ή θεολόγοι, οι οποίοι κατείχαν μια προνομιακή θέση στην ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας, γιατί μέσω της δράσης τους συνέδεσαν τη βυζαντινή παράδοση με αυτήν της εποχής τους. Ο ελληνικός πληθυσμός της διασποράς δεν έπαυε στιγμή να οραματίζεται την απελευθέρωση των ελληνικών εδαφών από τον τυραννικό οθωμανικό ζυγό και γι' αυτό κατέβαλλε συνεχώς προσπάθειες για τη διάδοση των ευρωπαϊκών φρονημάτων για χάρη του απελευθερωτικού αγώνα.

Με το γενικότερο κλίμα του πρώιμου Διαφωτισμού συμπλέουν και μερικοί καλλιεργημένοι άνθρωποι των Επτανήσων, μεταξύ των οποίων είναι και ο Αντώνιος

²⁰ Ο Bouchard και ο Αποστολόπουλος, όπως παραθέτει ο Μαυρέλος, θεωρούν ότι η περίοδος του 1664 λαμβάνεται ως σημείο τομής, αφού με τη διδακτορική διατριβή του Αλεξάνδρου εισάγεται όχι τόσο ο πρώιμος Διαφωτισμός όσο η έννοια της νεωτερικότητας (ΜΑΥΡΕΛΟΣ 2019, 81). Βλ., επίσης, και ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ 1974, 297.

Κατήφορος (1685-1762), που προσπαθεί να μεταλαμπαδεύσει στο νησί της Ζακύνθου τις φιλοσοφικές διδαχές του Τζον Λοκ.²¹ Ο λόγιος Βικέντιος Δαμοδός (1700-1754) στην Κεφαλονιά, ο οποίος μάλιστα ήταν υποστηρικτής της νεωτερικής φιλοσοφίας, έπειτα από τις σπουδές του, επέστρεψε στον τόπο γέννησής του και ίδρυσε μια σχολή και δίδαξε φιλοσοφία, κάνοντας λόγο περί θετικισμού και καρτεσιανού ορθολογισμού.²²

²¹ Ο Αντώνιος Κατήφορος φοίτησε και δίδαξε στο Ελληνικό Κολέγιο Αγίου Αθανασίου Ρώμης και στη Φλαγγίνειο Σχολή της Βενετίας. Επιπλέον, έχει περιηγηθεί σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες, όπου και έχει συναναστραφεί με μια πλειάδα προοδευτικών λογίων (βλ. ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ 2009, 48-50).

²² Ο Βικέντιος Δαμοδός υπήρξε μαθητευόμενος του Αντώνιου Κατήφορου και σπούδασε φιλοσοφία, νομική και θεολογία, ενώ δίδαξε στο Πανεπιστήμιο της Πάδοβας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο

Ο ΒΙΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΥ

Ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος, ο οποίος γεννιέται στις 3 Μαΐου του 1680, θεωρείται δικαίως ένας από τους πρωτοπόρους του νεοελληνικού Διαφωτισμού και ο σημαντικότερος εκπρόσωπος της παλαιότερης φαναριώτικης οικογένειας, της οικογένειας των Μαυροκορδάτων, όσον αφορά στην παιδεία. Η οξυδέρκεια και η βαθιά πνευματική του καλλιέργεια τον έκανε να ξεπερνά ακόμη και τον πατέρα του (ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ 2009, 37-42). Γενικά, η οικογένεια από την οποία προερχόταν είχε βαθύ πνευματικό υπόβαθρο. Ομολογουμένως, το συγγραφικό του έργο αποτέλεσε σπουδαία κληρονομιά για τους απογόνους του. Αναφορικά με τα τέκνα του, ο Νικόλαος απέκτησε τρία παιδιά με την Κασσάνδρα, την Ταρσία, τον Σκαρλάτο και τη Ρωξάνδρα. Έπειτα, παντρεύτηκε, την Πουλχερία Κιούρτση ή Τζούκη, γόνο αριστοκρατικής οικογένειας της Κωνσταντινούπολης, με την οποία απέκτησε τέσσερα παιδιά, τη Μαρία, τον Κωνσταντίνο, τον Ιωάννη και τον Θωμά. Η τρίτη σύζυγός του Νικολάου ήταν η Σμαράγδα Παναγιωτάκη με την οποία απέκτησε τον Αλέξανδρο, τη Σουλτάνα και τον Στέφανο (ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ 2017, 19-20).

Ως γενέτειρά του λογίζεται το Φανάρι της Κωνσταντινούπολης και ήταν το πέμπτο τέκνο του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου του «εξ απορρήτων» και της Σουλτάνας Χρυσοσκουλαίου.²³ Ως παιδί δεν πήγε στο σχολείο αλλά είχε δασκάλους στο σπίτι του. Δίχως αμφιβολία, ο πατέρας του, Αλέξανδρος, συνετέλεσε στη διαμόρφωση της πολύπλευρης παιδείας του και στην πνευματική καθοδήγησή του, ώστε ο γιος του να τον διαδεχτεί αργότερα ως διερμηνέας κι ως ένας λαμπρός και σοφός βοεβόδας (ΜΑΥΡΕΛΟΣ 2007, 18). Υπήρξε μαθητής του αριστοτελικού φιλοσόφου Ιάκωβου Μάνου από το Άργος, ο οποίος στάθηκε ως μέντορας του Νικολάου για μεγάλο χρονικό διάστημα της ζωής του (ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ 2009, 42· ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ 2017, 20). Δάσκαλός του ήταν, επίσης, και ο Χρύσανθος Νοταράς, ενώ ο Aubry de la Mottraye του δίδαξε γαλλικά στην Κωνσταντινούπολη (ΑΓΓΕΛΟΥ 1963, 68-69). Από μικρή ηλικία διακρίνονταν για την αφομοιωτική του ικανότητα και τη μνήμη του, καθώς και την έφεσή του στη γλωσσομάθεια. Σύμφωνα με μία μαρτυρία του συγγραφέα Aubry de la Mottraye, ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος, ήδη στα 1704, γνώριζε εις βάθος τα αρχαία ελληνικά, τα λατινικά, τα γαλλικά και τα ιταλικά. Κατά τον Δημήτριο Προκοπίου Παμπέρη, ο

²³ Για την ζωή και το έργο του Νικολάου Μαυροκορδάτου (βλ. ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ 2017, 19· ΑΓΓΕΛΟΥ 1963, 63 κ.ε.).

Νικόλαος γνώριζε και ανατολίτικες γλώσσες, όπως τα τουρκικά, τα αραβικά και τα περσικά. Από τον Antoine Épis αντλούμε την πληροφορία ότι περίπου στο 1721 ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος ασχολήθηκε με την εκμάθηση της εβραϊκής γλώσσας (ΤΑΒΑΚΙ 1984, 317), όπως, επίσης, γνώριζε και ρουμανικά (ΜΑΥΡΕΛΟΣ 2007, 18· ΜΑΥΡΕΛΟΣ 2020, 350· ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ 2017, 20-21· ΤΑΜΠΑΚΗ 2018, 18). Η οξύνειά του και η μόρφωσή του προξένησε τον θαυμασμό των ανθρώπων της εποχής του.

Ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος είχε το αξίωμα του Λογοθέτη της Μεγάλης Εκκλησίας του Χριστού. Την 1 Ιουλίου του 1698 σε ηλικία δεκαοκτώ ετών διαδέχεται τον πατέρα του στο αξίωμα του Μεγάλου Διερμηνέως ενώπιον της Υψηλής Πύλης στην Κωνσταντινούπολη και σε αυτήν τη θέση παρέμεινε για δώδεκα συνεχόμενα έτη. Υπήρξε ο πρώτος Φαναριώτης ηγεμόνας πρώτα της Μολδαβίας (1709), έπειτα από παρέμβαση του Λουδοβίκου ΙΔ΄ της Γαλλίας (ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ 2017, 21). Στο αξίωμα αυτό δεν παρέμεινε για μεγάλο χρονικό διάστημα, αφού το 1710 εκθρονίστηκε και τη θέση του έλαβε ο Δημήτριος Καντεμίρ, ο οποίος σύναψε μια αντιοθωμανική συμμαχία με τον Μέγα Πέτρο και μετά την ήττα των χριστιανών το έτος 1711 αναγκάστηκε να επιστρέψει στη Ρωσία.²⁴ Έτσι, ο Νικόλαος το 1711 επανέρχεται και πάλι στην ηγεσία του ως ηγεμόνος της Μολδαβίας, την οποία εγκαταλείπει το 1716 για να αναλάβει την ηγεσία της Βλαχίας, αξίωμα που του απονεμήθηκε από τον Σουλτάνο Αχμέτ Γ΄ για το εξαιρετικό του έργο ως αφοσιωμένου ηγεμόνος της Μολδαβίας. Το ίδιο έτος, δηλαδή από το 1716 έως το 1718, με την εισβολή του αυστριακού στρατού στην πόλη του Βουκουρεστίου φυλακίζεται με την οικογένειά του στην Τρανσυλβανία ως εκδίκηση που πήρε την ηγεσία από τον Στέφανο Καντακουζινό και εκεί βρίσκει την ευκαιρία να καταπιαστεί με την συγγραφή των κυριότερων έργων του (ΜΑΥΡΕΛΟΣ 2007, 18· ΑΓΓΕΛΟΥ 1963, 64).²⁵ Στην τριετή του αιχμαλωσία, ο Νικόλαος αρχικά απομονώθηκε στο Hermanstadt και κατόπιν στο Karlsburg. Κατά το διάστημα αυτό, η ηγεμονία της Βλαχίας ήταν υπό την ηγεμονία του αδελφού του, του Ιωάννη Α΄ Μαυροκορδάτου. Μετά από την υπογραφή της συνθήκης του Πασάροβιτς, το 1718, αφέθηκε ελεύθερος και επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη. Το 1719 στάλθηκε από τον Σουλτάνο στη Βλαχία, όπου ανέλαβε και πάλι την ηγεμονία της Βλαχίας και στην οποία παρέμεινε μέχρι τον θάνατο του, το 1730. Συγκεκριμένα, ο Νικόλαος αφήνει

²⁴ Ο Δημήτριος Καντεμίρ (1673-1723) ήταν ο πιο ισχυρός πολιτικός αντίπαλος του Νικολάου (βλ. ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ 2017, 22). Ασχολούνταν ενεργά με την πολιτική και τη λογοτεχνία και θεωρούνταν ως ένα από τα πιο σημαντικά πρόσωπα όσον αφορά στην παιδεία και την μόρφωση στην νοτιοανατολική Ευρώπη του 18^{ου} αιώνα.

²⁵ Οι Καντακουζινοί έσπευσαν για βοήθεια στον αυτοκράτορα της Αυστρίας, προκειμένου να κινηθούν ενάντια στον Νικόλαο Μαυροκορδάτο. Η Αυστρία με την Υψηλή Πύλη ήταν γνωστό ότι βρισκόταν σε διαμάχη.

την τελευταία του πνοή στις 3 Σεπτεμβρίου του 1730 στο Βουκουρέστι (ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ 2017, 19-33).

Ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος απεδείχθη ικανότατος ηγεμόνας ως προς τους χειρισμούς και τις μεταρρυθμίσεις του στην ηγεσία και στη διοίκηση, καθώς, επίσης, εγκαινίασε την εποχή των Φαναριωτών στις ρουμανικές χώρες (BOUCHARD 2006, 43). Πολύ σύντομα κατάφερε να αναδιοργανώσει το διοικητικό σύστημα, να εκδιώξει τους Τάταρους και να φέρει την ειρήνη σε μία περιοχή που μαστιζόταν συνεχώς από πολεμικές συμπλοκές. Πέρα όμως από τον τομέα της διοίκησης, ο Νικόλαος λόγω της ευρείας παιδείας που έλαβε, εστίασε ιδιαίτερος στην ενδυνάμωση της παιδείας. Έτσι, κατάφερε να εκσυγχρονίσει τις παραδουνάβιες ηγεμονίες αναβαθμίζοντάς τις πολιτισμικά και πνευματικά όσον αφορά στην παιδεία και την τυπογραφία, έτσι ώστε οι ίδιες μετουσιώθηκαν στο θεμελιωδέστερο κέντρο του Διαφωτισμού στη νοτιοανατολική Ευρώπη. Συνάμα, δημιούργησε στην αυλή του έναν κύκλο Ευρωπαίων και Ελλήνων λογίων (Γεώργιος Χρυσόγονος, Nicolas Wolf, Antoine Epis, La Rochefoucauld, κ.ά.), μέσω των οποίων αναζωογονήθηκε η πνευματική ζωή του Βουκουρεστίου με την καλλιέργεια της παιδείας, των γραμμάτων, της μετάφρασης και της έκδοσης βιβλίων (ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ 2017, 29). Στο Βουκουρέστι ίδρυσε και την Ακαδημία του Βουκουρεστίου, τη οποία διηύθυνε ο Γεώργιος Τραπεζούντιος. Γενικότερα, περικλείεται από ένα ευρύ πολιτικό και πολιτισμικό κύκλο και δεν παύει στιγμή να μελετά τη δυτική πνευματική παραγωγή (ΜΑΥΡΕΛΟΣ 2007, 18). Παράλληλα, όμως, ο Νικόλαος έχει διαδώσει στην αυλή του και ελληνικές ιδέες και ήθη.

Με την ηγεμονία του εγκαινιάζεται η Έλλογη Απολυταρχία, ως η πρώτη περίοδος του πρώιμου Διαφωτισμού, και τότε η Οθωμανική Αυτοκρατορία γνωρίζει μεγάλη πνευματική ανάπτυξη, σε μια εποχή που έχει χαρακτηριστεί από πολλούς ως η «εποχή των Τουλιπών» (BOUCHARD 2021, 66· ISRAEL 2006, 319-324). Αν μη τι άλλο, κατά τη διάρκεια της ηγεμονικής του δράσης, η ενεργή συνεισφορά του στη διεύρυνση της γνώσης και των γραμμάτων ήταν βαρυσήμαντη. Ο Νικόλαος ίδρυσε ένα τυπογραφείο στη Μονή του Αγίου Σάββα, εισήγαγε τη δωρεάν διδασκαλία της αρχαίας και νέας ελληνικής, της σλαβονικής και της молδαβικής γλώσσας και συνέγραψε αξιόλογα έργα διδακτικής φύσεως (ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ 2017, 23).

Ο Νικόλαος χειρίζεται με δεξιοτεχνία τη διττή του ιδιότητα ως διοικητικού υπαλλήλου της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και ως Έλληνα. Στα έργα του είναι ευδιάκριτη η επιρροή που δέχεται από τα ευρωπαϊκά και, συγκεκριμένα, τα δυτικά φρονήματα και τις νεωτερικές ιδέες του Διαφωτισμού (BOUCHARD 2017, 33). Στα δεκαεπτά του έτη, το 1697, συγγράφει το πρώτο του έργο με τίτλο *Διάλογος περί ζωής και θανάτου στη Δημοκρατία των Γραμμάτων*

κατά μίμηση των διαλόγων του Λουκιανού (ΑΜΠΑΖΟΓΛΟΥ – ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΥ 1977, 404· MAVRELOS 2011, 59). Κατά τη διάρκεια την αιχμαλωσίας του στην Τρανσυλβανία έγραψε τα πιο σημαντικά από τα έργα του. Πιο συγκεκριμένα, έχοντας υπόψιν το μεγαλειώδες έργο του Κικέρωνα, έγραψε, μεταξύ άλλων, το πρωτοποριακό φιλοσοφικό μυθιστορηματικό έργο *Φιλοθέου πάρεργα* (1716 – 1718),²⁶ τη δεοντολογική πραγματεία *Περί των καθηκόντων βίβλος* (1716 - 1718), κατά μίμηση του ομότιτλου κικερώνειου έργου, και το *Ψόγος Νικοτιανής* (1716 – 1718) (ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ 1876, 46). Συν τοις άλλοις, έχει συγγράψει και διαλόγους στο ύφος του Λουκιανού και του Φενελόν, βιβλία με νουθεσίες προς τους γιους του, ελάχιστα ποιήματα και επιστολικά έργα (ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ 2017, 30-33). Ταυτόχρονα, υπήρξε και αυτός, όπως κι ο πατέρας του, ο Αλέξανδρος, φορέας νεωτερικών ιδεών στον τομέα του ηθικού και πολιτικού στοχασμού. Τα έργα του συγγράφονται σε λόγια γλώσσα με αρχαϊστικά στοιχεία, ούτως ώστε να είναι ευανάγνωστα από ανθρώπους της Δύσης.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την τότε εποχή προξενεί η μεγάλη ποικιλία των βιβλίων του, η οποία αποτελούνταν από σπάνια χειρόγραφα και βιβλία σε ουκ ολίγες γλώσσες και αποτέλεσε μια από τις μεγαλύτερες βιβλιοθήκες στη νοτιοανατολική Ευρώπη (BOUCHARD 2021, 63).²⁷ Ο Νικόλαος παρέλαβε την ανεκτίμητης αξίας βιβλιοθήκη του πατέρα του, Αλέξανδρου, και τη διεύρυνε συλλέγοντας λαμπρά συγγράμματα, η οποία εν τέλει πέρασε στα χέρια του γιου του, Κωνσταντίνου Μαυροκορδάτου. Με απώτερο σκοπό να συλλέξει τα χειρόγραφα αυτά και να εμπλουτίσει τη βιβλιοθήκη που είχε ξεκινήσει να σχηματίζει ο πατέρας του δίχως ηθικές αναστολές, ο Νικόλαος είχε σχηματίσει ένα δίκτυο αντιπροσώπων στα σημαντικότερα κέντρα χειρογράφων (Άγιο Όρος, Μονή Σινά, κ.ά.). Εξάλλου ο ίδιος πίστευε ότι ο άνθρωπος δια μέσου της γνώσης και της παιδείας κατακτά τη σωφροσύνη και την ελεύθερη κριτική σκέψη. Στην πλούσια βιβλιοθήκη του τα συγγράμματα χωρίζονται στις εξής κατηγορίες: θεολογία, φιλοσοφία, λεξικογραφία, γραμματική, ρητορική, ποίηση, μυθολογία, ιστορία, βιογραφίες, γεωγραφία, νομισματική, πολιτική, δίκαιο, ηθική, μαθηματικά και ιατρική, ενώ τα περιοδικά ομαδοποιήθηκαν χωριστά (ΡΙΠΠΙΔΙ 1977, 235-236). Μεγάλη έκπληξη προκαλεί ο αριθμός και η ποικιλία των ποιητών και συγγραφέων, συγχρόνων και παλαιότερων, Ελλήνων και Ευρωπαίων, των οποίων τα έργα είχε καταφέρει ο Νικόλαος να συλλέξει.

²⁶ Το *Φιλοθέου Πάρεργα* εκδόθηκε μετά από τον θάνατο του Νικολάου Μαυροκορδάτου και, συγκεκριμένα, το 1800 από τον Γρηγόριο Κωνσταντά, που, όπως θα διαπιστώσουμε εν συνεχεία συνιστά το πρώτο μυθιστόρημα των νεότερων ετών και σε αυτό διακρίνεται η επίδραση από το κίνημα του Διαφωτισμού.

²⁷ Για την κατηγοριοποίηση των σωζόμενων βιβλίων της βιβλιοθήκης του Νικολάου Μαυροκορδάτου, βλ. BOUCHARD 1971, 73-76.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΑ *ΦΙΛΟΘΕΟΥ ΠΑΡΕΡΓΑ* ΤΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΥ

Το μυθιστόρημα *Φιλοθέου Πάρεργα* (1716–1718) του Φαναριώτη ηγεμόνα Νικολάου Μαυροκορδάτου θεωρείται το πρώτο ελληνικό μυθιστόρημα του πρώιμου νεοελληνικού Διαφωτισμού (BOUCHARD, 2006, 39· ΔΗΜΑΡΑ 1989, 8· ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ 2009, 41-42), το οποίο, όπως προαναφέρθηκε, συνέταξε κάποια στιγμή κατά τη διάρκεια της φυλάκισής του στο Karlsburg της Τρανσυλβανίας (1716), στα χρόνια που είχε ξεσπάσει ο αυстро-ουγγρικός πόλεμος.²⁸ Θα λέγαμε πως πρόκειται για ένα αποσπασματικό περιπατητικό και φιλοσοφικό μυθιστόρημα σε αρχαϊζουσα γλώσσα και, πιο συγκεκριμένα, στη γλώσσα των λογίων, το οποίο ακόμη και σήμερα διατηρεί τον επίκαιρο χαρακτήρα του (ΔΗΜΑΡΑΣ 1989, 267). Ταυτόχρονα, πρόκειται για το πρώτο νεοελληνικό μυθιστορηματικό έργο που επιδιώκει έναν «ρεαλισμό» όχι μόνο ως προς την απεικόνιση αλλά και ως προς την πρόθεση του ίδιου του συγγραφέα.²⁹

Αναφορικά με τον τίτλο του έργου,³⁰ ο πρώτος όρος («Φιλοθέου») εμφανίζει μια κάποια πολυσημία και εγείρει ερωτήματα και προβληματισμούς. Το «Φιλοθέου» ενδέχεται να είναι ψευδώνυμο ή εμβληματικό όνομα και να αφορά στον αφηγητή ή στον συγγραφέα, αφού πρόκειται για σύνηθες κύριο όνομα που δινόταν σε πρόσωπα της τότε εποχής τα οποία ενυπήρχαν σε διαλογικά έργα (ΑΓΓΕΛΟΥ 1963, 66). Κατά μια άλλη ερμηνεία, η χρήση του όρου ενδέχεται να μην παραπέμπει στο αντίστοιχο κύριο όνομα αλλά να σημαίνει «ο ευσεβής». Αν δεχθούμε τη δεύτερη περίπτωση, τότε αυτό σημαίνει ότι ο αφηγητής δύναται να ταυτιστεί με τον συγγραφέα του έργου λόγω της σύγχυσης που προκαλεί στο αναγνωστικό κοινό η πρωτοπρόσωπη αφήγηση.

Εξίσου και η δεύτερη λέξη του τίτλου («πάρεργα») επιδέχεται πολλαπλών ερμηνειών (ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ 2017, 54). Κατά μια ερμηνεία, το «πάρεργον» μπορεί να έχει τη σημασία του δευτερεύοντος έργου, εάν ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος θεωρεί το *Περί καθηκόντων* ως το κύριο και βασικό του έργο, στο οποίο οφείλει τη διάκρισή του στον χώρο των γραμμάτων. Βέβαια, το πιθανότερο είναι να χρησιμοποιεί τον όρο «πάρεργον» προς

²⁸ Κατά τον Δημαρά, ο Νικόλαος συγγράφει το έργο του μιμούμενος τα αντίστοιχα γαλλικά μυθιστορήματα (βλ. ΔΗΜΑΡΑΣ 1989, 8). Ωστόσο, σύμφωνα με τον Μαυρέλο, αυτό δεν επιβεβαιώνεται, αφού ο ρεαλισμός του Νικολάου αποδεικνύεται πολύ ζωντανός (ΜΑΥΡΕΛΟΣ 2015, 233).

²⁹ Ο όρος ρεαλισμός τίθεται εντός εισαγωγικών, εφόσον το κίνημα του ρεαλισμού δεν έχει κάνει ακόμη αισθητή την εμφάνισή του (βλ. ΜΑΥΡΕΛΟΣ 2017, 400).

³⁰ Για την περαιτέρω ερμηνεία του τίτλου του έργου, βλ. ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ 2017, 54-55.

ένδειξη μετριοφροσύνης, υπονοώντας στην ουσία πως μέσα σε ένα παιγνιώδες, χαλαρό και μυθοπλαστικό πλαίσιο εγκιβωτίζονται σοβαρές συζητήσεις και υποφώσκουν υψηλά διδακτικά νοήματα (ΜΑΥΡΕΛΟΣ 2007, 100). Εξάλλου, στον Πλάτωνα, το «πάρεργον» έχει παιγνιώδη χροιά και είναι συνυφασμένο με την τέρψη.³¹ Ακόμη, ο όρος ενδέχεται να προσδιορίζει τον παιγνιώδη χαρακτήρα των ασχολιών των δρώντων προσώπων του μυθιστορήματος, τα οποία ουκ ολίγες φορές έρχονται σε επαφή με καθημερινές απολαύσεις.

Ο Νικόλαος σκόπευε να εκδώσει το έργο του στη Γαλλία, χωρίς βέβαια κάτι τέτοιο τελικά να μπορέσει να πραγματοποιηθεί. Το 1719 έστειλε ένα αντίγραφο αυτού στη Bibliothèque de France, όπως και το 1721 απέστειλε ένα ακόμη αντίγραφο στον λόγιο κι εκδότη Jean Le Clerc προς μετάφραση και δημοσίευση (BOUCHARD 2006, 39). Όπως παρατηρεί ο Bouchard στο εισαγωγικό σημείωμά του για το *Φιλοθέου Πάρεργα*, τον Οκτώβριο του 1721 ο Antoine Epis πληροφορεί τον Le Clerc ότι ο Νικόλαος αποφάσισε να τροποποιήσει το κείμενό του, εμπλουτίζοντάς το με ένα δεύτερο μέρος που, ωστόσο, δεν γράφτηκε ποτέ (ΜΑΥΡΕΛΟΣ 2015, 584). Τον 18^ο αιώνα το εν λόγω μυθιστορηματικό έργο διανέμονταν σε χειρόγραφη μορφή σε έναν περιορισμένο αριθμό λογίων (ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ 2017, 34), ώσπου το 1800 ο Γρηγόριος Κωνσταντάς προέβη στην έκδοσή του (ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ 2017, 46· ΔΗΜΑΡΑΣ 1989, 263-282), όταν πια ο νεοελληνικός Διαφωτισμός έχει ακμάσει.³² Στη συνέχεια, ο εξέχων ερμηνευτής του πρώιμου Διαφωτισμού Jacques Bouchard μετέφρασε το μυθιστόρημα στα γαλλικά σε συνδυασμό με μια κριτική έκδοση του ελληνικού κειμένου και σχολιασμό.³³ Το 2017 στον Διονύσιο Χατζόπουλο οφείλουμε τη νεοελληνική μετάφραση από τη γαλλική γλώσσα του πονήματος του Jacques Bouchard και τη μεταγλώττιση του ελληνικού κειμένου του έργου *Φιλοθέου Πάρεργα*.³⁴

Η υπόθεση εκτυλίσσεται στην Πόλη στις αρχές του 18^{ου} αιώνα, και, συγκεκριμένα, κατά το θέρους του 1715, της λεγόμενης εποχής των «Τουλιπών», περιόδου κατά την οποία η Οθωμανική Αυτοκρατορία γνώρισε μεγάλη πολιτισμική και πνευματική ακμή επί του Σουλτάνου Αχμέτ Γ'.³⁵ Μάλιστα, η ιστορία του μυθιστορήματος εκτυλίσσεται σε είκοσι τέσσερις ώρες (ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ 2017, 57). Ο αφηγητής, ο Φιλόθεος, σκιαγραφείται να

³¹ Εδώ εντοπίζεται μια από τις πιο θεμελιώδεις διακρίσεις της λογοτεχνίας, η αμφιταλάντευση ανάμεσα στο «έργον» και στο «πάρεργον», όπου το παιγνιώδες και ανάλαφρο λογοτεχνικό είδος έρχεται σε αντιδιαστολή με το σοβαρό, δηλαδή το επικοινωνιακό, το επιστημονικό και αντικειμενικό (βλ. ΜΑΥΡΕΛΟΣ 2007, 99-102).

³² Με την έκδοσή του το μυθιστόρημα δεν συμβάλλει στην πρόοδο των γραμμάτων αλλά αποτελεί αδιάφευκτη απόδειξη της τότε εποχής (βλ. ΔΗΜΑΡΑΣ 1989, 8).

³³ Για τη γαλλική μετάφραση του Bouchard, βλ. ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ 1989.

³⁴ Την έκδοση του 1989 προλογίζει ο Κ.Θ. Δημαράς, ενώ ο Jacques Bouchard επιμελείται του κριτικού κειμένου, της εισαγωγής και των σχολίων, όλα στα Γαλλικά, τα οποία μεταφράζονται στην πρόσφατη έκδοση με την απόδοση του κειμένου στη Νέα Ελληνική (βλ. ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ 2017).

³⁵ Για την υπόθεση του έργου, βλ. ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ 2017, 56-57· ΔΗΜΑΡΑΣ 1989, 270-71.

περπατά με τη συντροφιά μερικών φίλων ανάμεσα στο Μεγάλο Τζαμί και στην Αγία Σοφία, στην πλατεία του βυζαντινού Ιπποδρόμου της Κωνσταντινούπολης. Καθώς περιπλανούνται ανάμεσα σε πλήθος κόσμου, αντικρίζουν, καταδιώκουν και τελικά συνδιαλέγονται, ανταλλάσσοντας απόψεις επί διαφόρων θεμάτων, με κάποιους αγνώστους, οι οποίοι, ενώ φορούν περσική ενδυμασία και μιλούν την ιταλική γλώσσα κι όχι την περσική, όπως θα ήταν αναμενόμενο, εν τέλει είναι Έλληνες. Σε αυτό το σημείο θα συμφωνήσουμε με την άποψη ότι πρόκειται για μια μικρής έκτασης αυτοβιογραφική αφήγηση με ευδιάκριτο το «αστυνομικό» στοιχείο του μυθιστορήματος λόγω της καταδίωξης των ξένων.³⁶ Ένας από αυτούς τους ξένους, ο κρυπτοχριστιανός Ιάκωβος, τους προσκαλεί να συνεχίσουν τον διάλογό τους στον κήπο της οικείας του, για τον οποίο δίνεται μια σαγηνευτική περιγραφή, αλλά και για γεύμα. Κάποια στιγμή Τούρκοι χωροφύλακες εισέρχονται στον κήπο και συλλαμβάνουν τον Κορνήλιο. Ο Φιλόθεος μαζί με τον Ιάκωβο επισκέπτονται έναν λόγιο, κοσμοπολίτη Ιταλό στον Γαλατά ή στο Πέρα, τον οποίο πρέπει να ξεναγήσει ο Ιάκωβος. Τότε ο Ιταλός επισκέπτεται την οικία ενός Γραικού κι εκεί διεξάγονται συζητήσεις για επίκαιρα φιλοσοφικά και φιλολογικά θέματα. Έπειτα, ένας βαρκάρης διηγείται τον βίο του. Την επόμενη ημέρα ο Φιλόθεος κι ο Ιάκωβος αποφασίζουν να επισκεφτούν τον φυλακισμένο Κορνήλιο, για να τον σώσουν. Στη φυλακή ένας Τούρκος τους αφηγείται τις περιπέτειες άλλων φυλακισμένων. Ο Ιάκωβος σπεύδει να μεριμνήσει για τον Κορνήλιο και ο Φιλόθεος πηγαίνει και πάλι στο σπίτι του Γραικού, όπου πραγματοποιούνται ποικίλλες φιλοσοφικές, κοινωνικές και φιλολογικές συζητήσεις.

Το νεωτερικό στοιχείο του έργου οφείλεται στο ότι πρόκειται για ένα μυθιστορηματικό έργο, στο οποίο γίνεται λόγος για σύγχρονα γεγονότα, καθώς και στα υψηλού επιπέδου φιλοσοφικά, φιλολογικά και πολιτικής φύσεως θέματα για τα οποία γίνεται λόγος, ενώ την ίδια στιγμή ο Νικόλαος θέτει στην κορυφή τη λογική ως προϋπόθεση για την ανθρώπινη γνώση. Συγκεκριμένα, στα *Φιλοθέου Πάρεργα* ο Νικόλαος επιχειρεί με αριστουργηματικό τρόπο μεταξύ πολλών την ανάλυση των πολιτικών πραγμάτων της σύγχρονης του εποχής, την έντονη κριτική του ανατολικού τρόπου σκέψης, την προώθηση των γραμμάτων και της νεωτερικότητας, την προβολή των ιδεών του Διαφωτισμού. Παράλληλα, όπως θα εξετάσουμε και στη συνέχεια της παρούσας μελέτης, ευδιάκριτο γίνεται και το γεγονός ότι τίγεται το ζήτημα της διαμάχης των αρχαίων και των συγχρόνων και η διακειμενικότητα της γραφής του Νικολάου, αφού πολύ συχνά αναφέρεται άλλοτε αμεσότερα και άλλοτε με έμμεσο τρόπο σε

³⁶ Το «αστυνομικό» στοιχείο εντείνει τον παιγνιώδη χαρακτήρα του μυθιστορήματος (βλ. ΜΑΥΡΕΛΟΣ 2015, 231).

πάμπολλους παλαιότερους ή σύγχρονους σε αυτόν συγγραφείς και στοχαστές, με τους οποίους διαλέγεται. Γενικότερα, το έργο του Νικολάου Μαυροκορδάτου συνιστά συγκερασμό στοιχείων όχι μόνον από τον αρχαιοελληνικό και λατινικό κόσμο αλλά και από τον πολιτισμό της Ανατολής και της Δύσης.

ΜΕΡΟΣ Β΄

Ο ΔΙΑΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΥ ΜΕ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ & ΛΑΤΙΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΣΤΟ *ΦΙΛΟΘΕΟΥ ΠΑΡΕΡΓΑ*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

ΑΡΧΑΙΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΑΙ ΛΑΤΙΝΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ ΜΕ ΑΞΙΟΣΗΜΕΙΩΤΗ & ΑΜΕΣΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΕΝΤΟΣ ΤΩΝ *ΦΙΛΟΘΕΟΥ ΠΑΡΕΡΓΩΝ*³⁷

Α) Η παρουσία του Πλάτωνος και της διδασκαλίας του Σωκράτους

Το νεοελληνικό μυθιστόρημα *Φιλοθέου Πάρεργα* του Νικολάου Μαυροκορδάτου είναι ένα αριστουργηματικό λογοτεχνικό έργο το οποίο έχει δεχθεί βαθύτατη επίδραση από τους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς. Στο εν λόγω μυθιστορηματικό έργο διαφαίνεται η ευρύτατη παιδεία και γνώση του λόγιου συγγραφέα, του Νικολάου Μαυροκορδάτου. Εκείνος θίγει ποικίλλα φιλοσοφικά, ηθικά και λογοτεχνικά ζητήματα, αρκετά συχνά αντλώντας τα και συνδιαλεγόμενος με έργα και κείμενα αρκετών αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων.³⁸

Ένας από τους πιο διακεκριμένους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς του οποίου η διδασκαλία διαδραμάτισε καθοριστικότατο ρόλο στη διαμόρφωση της φιλοσοφικής σκέψης του Νικολάου Μαυροκορδάτου είναι ο Πλάτων. Ο Πλάτων είναι περισσότερο γνωστός για τους φιλοσοφικούς του διαλόγους, οι οποίοι διερευνούν μια ευρεία ποικιλία θεμάτων, όπως η ηθική, η πολιτική και η μεταφυσική. Ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος φαίνεται να αντλεί από το πλατωνικό έργο κατά βάση τις ιδέες του για τη φύση της πραγματικότητας, την αλήθεια, τις αρετές, τη δικαιοσύνη και τον ρόλο του φιλοσόφου-βασιλέα στην πολιτεία. Στο πλαίσιο του γενικότερου προβληματισμού του Νικολάου Μαυροκορδάτου περί φιλοσοφικών ζητημάτων μπορεί κανείς να εντοπίσει μεταξύ των άλλων την παρουσία του Πλάτωνος και του Σωκράτους, καθώς και τις ρητές αναφορές για αυτούς στο μυθιστόρημα *Φιλοθέου Πάρεργα*, προκειμένου να επιχειρήσει την αναμόρφωση των αντιλήψεων του Νικολάου σε συνδυασμό τόσο με τις ιδέες του Πλάτωνος όσο και του Σωκράτους (ΜΑΡΑΖΟΠΟΥΛΟΣ 2003, 347-8).

Το μυθιστόρημα *Φιλοθέου Πάρεργα*, όπως προαναφέρθηκε, αποτελεί έναν συγκερασμό σοβαρών/υψηλών στοιχείων με διδακτικό σκοπό με μη σοβαρά/παιγνιώδη στοιχεία. Αυτό, πρώτα απ' όλα, αποδεικνύεται από τον δεύτερο όρο του τίτλου του μυθιστορήματος

³⁷ Οι βιβλιογραφικές παραπομπές στο μυθιστόρημα *Φιλοθέου Πάρεργα* (ΦΠ) του Νικολάου Μαυροκορδάτου αντιστοιχούν στη νεότερη νεοελληνική έκδοση του έργου (βλ. ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ 2017).

³⁸ Ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος δεν βρισκόταν σε διάλογο μόνον με την αρχαιοελληνική λογοτεχνία αλλά και με συγγραφείς της νεότερης λογοτεχνίας της Ευρώπης, όπως ο Francis Bacon (ΦΠ §61.9-63.13, 74.2-7, 107.12-19), ο Niccolò Machiavelli (ΦΠ §56.27-31), ο François de La Rochefoucauld, ο Michel de Montaigne, ο Hobbes (ΦΠ §98.2-99.8), ο Locke, κ.ά. (βλ. ΑΘΗΝΗ & ΞΟΥΡΙΑΣ 2015, 225).

(«πάρεργα»), αφού στην ουσία αφορά σε ένα μυθοπλαστικό πλαίσιο με υψηλά διδακτικά νοήματα. Η έμμεση επίδραση που άσκησε ο Πλάτων στον Φαναριώτη ηγεμόνα γίνεται έκδηλη ήδη από τον τίτλο του νεοελληνικού μυθιστορήματος και, συγκεκριμένα, από τη χρήση της λέξης *πάρεργα*, η οποία κάνει εις διπλούν αισθητή την παρουσία της στον *Ευθύδημο* του Πλάτωνος (Πλ., *Ευθυδ.*, 273d).³⁹ Με αυτόν τον τρόπο ο Νικόλαος ως προς τον ειδολογικό προσδιορισμό του έργου του αποφεύγει τα δύο άκρα, δηλαδή τόσο το αρχαίο μυθιστόρημα όσο και τη σοβαρή πραγματεία αλλά στην ουσία προχωρά σε έναν συνδυασμό αυτών των δύο, δημιουργώντας ένα νέο και μεταιχμιακό είδος, έναν μυθοπλαστικό πεζό λόγο (ΜΑΥΡΕΛΟΣ 2007, 102-3· ΜΑΥΡΕΛΟΣ 2015, 585-6). Η πολλαπλή ειδολογική ταυτότητα του πρωτότυπου κειμένου τείνει περισσότερο προς το πλατωνικό μοντέλο όσον αφορά στη δομή και στην οργάνωση και, ιδίως, όσον αφορά στους διαλόγους μεταξύ των προσώπων. Στην *Πολιτεία* η λέξη «πάρεργον» συνδέεται με θετική χροιά με το παιχνίδι των πεσσών ή των κύβων (Πλ., *Πολ.*, 374c), ενώ παρακάτω η έννοια λαμβάνει αρνητική υπόσταση κατά τη σύνδεσή της με τη φιλοσοφία (Πλ., *Πολ.*, 397e-398b). Έτσι, το «πάρεργον», αν και άξιο σημασίας, τοποθετείται σε κατώτερη βαθμίδα απ' ό,τι η φιλοσοφία, στοιχείο το οποίο διαφαίνεται στο προοίμιο των *Φιλοθέου Παρέργων*, όπου οι σοβαρές ασχολίες («νοημάτων ύψηλοτέρων», *ΦΠ* §14.18-19, «μελέτης», *ΦΠ* §14.22) έρχονται σε αντιδιαστολή με τις μη σοβαρές, δηλαδή τα πάρεργα («ψυχαγωγηθείς ήδύτερον εις ύπνον κατενεχθήσεται», *ΦΠ* §14.23).⁴⁰ Ο Πλάτων χρησιμοποιεί, επίσης, τον όρο «πάρεργον» δίνοντάς του τη χροιά του δευτερεύοντος (Πλ., *Πολιτ.*, 286d) ή της παρένθεσης (Πλ., *Θεαιτ.*, 177b-c· Πλ., *Τιμ.*, 89e) δίχως αρνητικούς υπαινιγμούς (ΜΑΥΡΕΛΟΣ 2021, 177).

Στην αρχή του μυθιστορήματος ο αφηγητής και οι φίλοι του, που βρίσκονται στην πλατεία του Ιπποδρόμου της Κωνσταντινούπολης, διακρίνουν ανάμεσα στο πλήθος τρεις ιταλόφωνους ταξιδιώτες με περσική ενδυμασία. Καθώς διακατέχονται από περιέργεια για την ταυτότητά τους, τους ακολουθούν και τελικά τους πλησιάζουν. Κάποια στιγμή οι ξένοι υπεκφεύγουν της συζήτησης και ο αφηγητής με τους φίλους του συνεχίζουν να τους καταδιώκουν. Οι ξένοι, όντας κι αυτοί φιλοπερίεργοι, ζητούν να μάθουν προσωπικές πληροφορίες γι' αυτούς και, συγκεκριμένα, για τη ζωή τους, την καταγωγή τους, τη θρησκεία και την πατρίδα τους. Αφού λαμβάνουν απαντήσεις στα ερωτήματα που είχαν προηγουμένως θέσει, προχωρούν στην υποβολή περαιτέρω ερωτήσεων, αυτήν τη φορά όμως τα ερωτήματά

³⁹ Βλ. την υποσημείωση 30 στην παρούσα εργασία για τη διάκριση «έργον» και «πάρεργον».

⁴⁰ Για το «πάρεργον» στον Πλάτωνα, βλ. ΜΑΥΡΕΛΟΣ 2021, 177. Στο έργο *Πολιτικός* ο Πλάτων συνδέει το πάρεργον με την ψυχαγωγία και την ευχαρίστηση, όπως και στο τέλος του προοιμίου στο *Φιλοθέου Πάρεργα* (Πλ., *Πολιτ.*, 286d).

τους αφορούν στην εξωτερική πολιτική που ακολουθεί ο σουλτάνος, στη θρησκευτική πολιτική αλλά και σε στοιχεία της ιδιοσυγκρασίας του και, συγκεκριμένα, στο ήθος του. Με την απάντηση που έπεται (*ΦΠ* §17.14-21.15), στην ουσία πλέκεται ένα ενδιαφέρον εγκώμιο στον σουλτάνο, χτίζοντας το πορτρέτο του (ΑΘΗΝΗ & ΕΟΥΡΙΑΣ 2015, 225· ΝΙΚΟΛΑΟΥ 2021, 167-168). Ο όρος «βασιλεύς», λοιπόν, παραπέμπει στον σουλτάνο, τον Αχμέτ Γ'.⁴¹ Παραδόξως ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος φροντίζει να προσδώσει στον σουλτάνο αρχαιοελληνικές αρετές («ἀρχαίας μεγαλοψυχίας καὶ ἀγχίνουας», *ΦΠ* §18.20-21), παρά το γεγονός ότι εκείνος δεν έχει λάβει αρχαιοελληνική παιδεία όπως, επίσης, αυτός δεν είναι ούτε χριστιανός ούτε Ευρωπαίος, ώστε να καλλιεργηθεί με την αντίστοιχη παιδεία. Παράλληλα, εκείνος παρουσιάζει τον σουλτάνο με το πρότυπο του φιλοσόφου-βασιλέα, όπως το είχε αναπτύξει ο Πλάτων κατά τον οραματισμό του για την ιδανική πολιτεία στο διαλογικό έργο *Πολιτεία* ή *Περὶ δικαίου*, περιγράφοντας έναν ενάρετο και πεφωτισμένο ηγέτη με σημαντικές δεξιότητες και προσόντα όσον αφορά στη διοίκηση και στην πολιτική.⁴² Γενικότερα, ο Πλάτων υποστηρίζει ότι στην εξουσία θα πρέπει να βρίσκεται ένας πρίγκιπας-φιλόσοφος, ο οποίος δεν διορίστηκε στη θέση κληρονομικά αλλά λόγω των πνευματικών και ηθικών προτερημάτων που διαθέτει (ΑΜΠΑΖΟΓΛΟΥ – ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΥ 1977, 408).⁴³ Αναλυτικότερα, βάσει του κειμένου του Νικολάου, αναφορικά με το ήθος και την πολιτική στρατηγική του Αχμέτ Γ', εκείνος είναι ένας σοφός και γεμάτος φρόνηση και σύνεση ηγέτης, καλλιεργημένος και πεπειραμένος τόσο στα ειρηνικά όσο και στα πολεμικά πράγματα. Συν τοις άλλοις, διακρίνεται από ανδρεία και μεγαλοψυχία, που τον ωθούν στο να δράσει δίχως δισταγμό κατά τη διάρκεια του πολέμου («Τῷ δὲ βασιλεῖ ἦθος φρονήσεως καὶ πολιτικῆς περινοίας μεστόν... εὐφυῶν στρατηγημάτων κλέει ἀκμήν κοσμουμένην», *ΦΠ* §18.21-24). Στη συνέχεια, αναφέρεται ότι ο σουλτάνος τιμά τη βουλή συνδέοντας τον εαυτό του ανοιχτά μαζί της και ζητά συμβουλές, δείχνοντας τον δέοντα σεβασμό του προς το βουλευτικό σώμα τόσο με τα λόγια όσο και με τις πράξεις του, αν και ο ίδιος δύναται να αποφασίσει τα πάντα μόνος του και την κατάλληλη στιγμή («ὁ δὲ ἡμέτερος βασιλεὺς τιμᾷ τὴν βουλήν... καὶ ἐς πέρας

⁴¹ Ένας ιστορικός της Άλωσης της Κωνσταντινούπολης, ο Μιχαήλ Κριτόβουλος, ήταν ο πρώτος που χρησιμοποίησε τον όρο *βασιλεύς* με αναφορά στον σουλτάνο (βλ. HUNGER ³2005, 359-360· ΝΙΚΟΛΑΟΥ 2021, 167-171).

⁴² Εκτός από τον έπαινο του σουλτάνου, στον οποίο προσδίδει τα προτερήματα του πλατωνικού φιλοσόφου-βασιλέα, ο Νικόλαος προχωρά εν συνεχεία και στην παρουσίαση του Θαλή και του Σόλωνος με τα χαρακτηριστικά στοιχεία του πλατωνικού φιλοσόφου-πολιτικού, όπως θα εξεταστεί σε επόμενο υποκεφάλαιο της παρούσας εργασίας (βλ. υποκεφάλαιο Γ).

⁴³ Αντίστοιχη ήταν και η περίπτωση του Νικολάου Μαυροκορδάτου, ο οποίος έλαβε τη θέση του ηγεμόνος της Βλαχίας και της Μολδαβίας λόγω των πολιτικών του ικανοτήτων. Επιπρόσθετα, ο Πλάτων στην *Πολιτεία* του αναφέρει ότι ελάχιστη σημασία έχει η καταγωγή του καθενός αλλά η πολιτική του δεινότητα είναι αυτή που τον καθιστά ικανό στο να ανέλθει στην εξουσία (Πλ., *Πολ.*, 293a).

ἀγάγειν τὰ δόξαντα», *ΦΠ* §18.1-4) (BOUCHARD 1981, 127). Ὦντας οπλισμένος με ευρύτητα σκέψης, είναι πολυμήχανος σε αδιέξοδες καταστάσεις, ικανότατος σε επικίνδυνες υποθέσεις, ιδιαίτερα ευφυής, όταν πρόκειται να χειριστεί κατάλληλες ευκαιρίες που στοχεύουν στο κοινό καλό αλλά και κινείται με γρήγορο και αυτοσχέδιο νου, εφευρίσκοντας ιδέες που στοχεύουν την ουσία των εγχειρημάτων του («ἐν ἀπόροις πόρων γονιμώτατος, ἐν κινδύνοις τοῦ δέοντος ἐπιβολώτατος... τῶν ἐγχειρημάτων», *ΦΠ* §18.4-9). Ο σουλτάνος σκιαγραφείται, επιπλέον, να χειρίζεται τον βασιλικό θεσμό όχι καταχρηστικά και απερίσκεπτα αλλά με εμβριθή σκέψη, σοφία και έχοντας σφαιρική εικόνα των πραγμάτων («νοὸς ὀξύτητι τὸ σύστημα τῆς βασιλείας... τέμνεσθαι περινοίᾳ», *ΦΠ* §18.9-19.14). Επιβλέπει και ελέγχει πάντοτε την καταλληλότητα του δικαστικού σώματος, ενώ το τιμωρεί, όταν αυτό είναι αναγκαίο («ἐξελεγχομένων ἅμα καὶ κολαζομένων ἐνίων δικαστῶν... χορηγεῖσθαι», *ΦΠ* §19.14-15). Επιπρόσθετα, η αρετή του Αχμέτ Γ' ως πρότυπο φιλοσόφου-βασιλέα αποδεικνύεται και με το γεγονός ότι εκείνος περιγράφεται και ως ένας οικονομολόγος βασιλέας, αφού ο εξουχιστικός έλεγχος των κρατικών ταμείων προς αποφυγή της κατάχρησης και κατασπατάλησης αυτών από τα κρατικά μέλη, η αποταμίευση εσόδων σε περίπτωση πολέμου και η διασφάλιση της ορθής διαχείρισής τους τον καθιστά εξαιρετικό παράδειγμα προς μίμηση για τους υπηκόους του με σκοπό τον αφανισμό της σπατάλης και της χλιδής («Ἐκείνη δ' ἐξάιρετος βασιλέως ἀρετὴ τὸ πάλαι τὰς βασιλικὰς προσόδους... τὸ δαπανηρὸν καὶ πολυτελές», *ΦΠ* §19.15-20.27).⁴⁴ Ακόμη, ο σουλτάνος συμπεριφέρεται με αυστηρότητα προς τους αξιωματούχους που εκμεταλλευόμενοι το αξίωμά τους επιβαρύνουν με παράλογες εισπράξεις, ενώ είναι αρκετά προσεκτικός όσον αφορά στις συκοφαντίες των αρχόντων απέναντι σε άλλους άρχοντες, δεν συναινεί στην καταπάτηση των νόμων και πάντοτε εξετάζει με δικαιοσύνη και αντικειμενικότητα την εκάστοτε υπόθεση, ώστε να αποδειχθεί η αλήθεια («Ἔστι δὲ καὶ φιλόανθρωπος... στῆς ὑπολήψεως», *ΦΠ* §20.27-37).⁴⁵ Τέλος, εκείνος συνηθίζει να συμπεριφέρεται με σκληρότητα σε όσους δωροδοκούν εις βάρος του κοινού συμφέροντος και προβαίνει στην τιμωρία τους, ούτως ώστε με αυτόν τον τρόπο να παραδειγματίσει το πλήθος («Πρὸς δὲ τοὺς δῶρα δίδοντας... τὴν τῶν ἄλλων ὀρμὴν ἀναχαίτιση», *ΦΠ* §20.38-21.15). Έτσι, λοιπόν, ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος, πλέκοντας το εγκώμιο του σουλτάνου κατά το πρότυπο

⁴⁴ Αντιθέτως, ο Marquis de Bonnac σε επιστολή του στον βασιλιά της Γαλλίας το 1715 φαίνεται να περιγράφει έναν σουλτάνο του οποίου η διακυβέρνηση θα μπορούσε να χαρακτηριστεί όχι μόνο ως τυραννική κι αυταρχική αλλά αδιάφορη στην ευημερία του λαού και του κοινού συμφέροντος, αφού ο ίδιος έχει καταχραστεί τα χρήματα του κρατικού ταμείου (βλ. σημείωση 18 στο ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ 2017, 218).

⁴⁵ Στον Πλάτωνα γίνεται έντονη η διάκριση του μονάρχη από τον τύραννο. Σε αντίθεση με τον μονάρχη, ο τύραννος ασκεί την εξουσία με τρόπο απόλυτο κι αυθαίρετο και εστιάζοντας στο δικό του συμφέρον, ενώ, παράλληλα, αμελεί το κοινό καλό (βλ. BOUCHARD 1975, 203).

του πλατωνικού φιλόσοφου-βασιλέα,⁴⁶ περιγράφει έναν σώφρονα και ακριβοδίκαιο μονάρχη, ο οποίος προσπαθεί να διαφυλάξει την ειρήνη και τη σταθερότητα στη χώρα του, συνδυάζοντας την ανθρωπιστική προσέγγιση με τη διοίκηση των υπηκόων του. Γενικότερα, η περιγραφή της πολιτικής και του ήθους του σουλτάνου απομακρύνονται από την παραδοσιακή εικόνα των σουλτάνων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ως απόλυτων δυναστών. Ο Νικόλαος, αναφέροντας τη συμπάθεια και τον θαυμασμό του προς τον Αχμέτ Γ', του προσδίδει εμμέσως πλατωνικά χαρακτηριστικά ενός ηγέτη που αναγνωρίζει τη βαρυσήμαντη αξία της αρχαίας ελληνικής παιδείας και της φιλοσοφίας στο πλαίσιο της ορθής διακυβέρνησης της χώρας του. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο σουλτάνος δεν δύναται να θεωρηθεί ως φιλόσοφος ούτε διαθέτει την απόλυτη ιδιότητα του ιδεατού φιλοσόφου-βασιλέα όπως τον ορίζει ο Πλάτων, αλλά ως ένας ηγέτης που δείχνει ιδιαίτερο ενδιαφέρον και ευαισθησία σε ζητήματα παιδείας, με στόχο να υποδηλωθεί η σημασία της αρχαιοελληνικής παιδείας και της φιλοσοφίας στην πολιτική διοίκηση και στην ανάδειξη μιας κυβέρνησης που στηρίζεται στην ισχύ του νου. Συν τοις άλλοις, με το εν λόγω εγκώμιο του σουλτάνου, ο Νικόλαος επιχειρεί κάτι αρκετά ανατρεπτικό και ενδεχομένως να το επιδιώκει, προκειμένου να κερδίσει την εύνοια του σουλτάνου και για να αποδείξει στους δυτικούς ότι δεν ευσταθεί η άποψη ότι η Ανατολή περιβάλλεται από δυνάστες και τυράννους.

Κάποια στιγμή η ροή της αφήγησης διακόπτεται με μια ευσύνοπτη παρέκβαση («Εἰς τοῦτο... καταναλίσκεσθαι», *ΦΠ* §24.6-25.23), αφού ο αφηγητής προσπαθεί να αποκαταστήσει την αμαυρωμένη εικόνα των πνευματικών γνωρισμάτων του Οθωμανικού γένους (ΜΑΥΡΕΛΟΣ 2019, 155). Συγκεκριμένα, αναφέρεται ότι θα πρέπει να καταρριφθεί η εσφαλμένη αντίληψη περί της έλλειψης ευγένειας και, γενικότερα, παιδείας στο οθωμανικό γένος. Οι ευθύνες επιρρίπτονται στο γεγονός ότι εντοπίζεται σε αυτούς η απουσία εκσυγχρονισμού και μόρφωσης, ενώ είναι βυθισμένοι στο πνευματικό σκοτάδι, δηλαδή στην άγνοια, και στο ψεύδος.⁴⁷ Η άποψη αυτή φαίνεται να συμφωνεί με την πλατωνική αντίληψη, σύμφωνα με την οποία το μέγιστο δεινό για τον άνθρωπο είναι η άγνοια και η αμάθεια («ἡ ἄγνοια τῶν κακῶν αἰτία καὶ ἡ ἐπονείδιστος ἀμάθεια»)⁴⁸ Ο αφηγητής, λοιπόν, περιγράφει το οθωμανικό γένος να διακατέχεται από άγνοια της νεωτερικής φιλοσοφίας και αναγνωσμάτων και να προσκολλάται σε αρχέγονες μεταφυσικές πρακτικές, μεταξύ των οποίων

⁴⁶ Η θεωρία περί του φιλοσόφου-βασιλέα της ιδεώδους πολιτείας αναλύεται στα βιβλία Ε', ΣΤ' και Ζ' της πλατωνικής *Πολιτείας*.

⁴⁷ Ο εκσυγχρονισμός του οθωμανικού γένους συντελείται με την έναρξη της τουρκικής τυπογραφίας το 1729 (βλ. υποσημείωση 32 στο ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ 2017, 219).

⁴⁸ Πρβλ. Πλ., *Αλκ1*, 118a. στην έκδοση των ΚΟΡΔΑΤΟΣ – ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ 1980.

συγκαταλέγεται ο μυστικισμός και η αλχημεία.⁴⁹ Γι' αυτό, η αναγκαιότητα για στροφή προς τη μάθηση, την αλήθεια, την επιστημονική προσέγγιση, κρίνεται κατά τον αφηγητή μας, επιτακτική για τον πνευματικό φωτισμό των Οθωμανών. Ο Φιλόθεος θεωρεί πως το σημαντικότερο είναι ότι οι Οθωμανοί δεν διαθέτουν τους κατάλληλους καθοδηγητές, οι οποίοι θα τους διδάξουν και θα τους υποδείξουν τον δρόμο για την επιστήμη και την αναμφισβήτητη αλήθεια και, κατ' επέκταση, να τους χαρίσουν την ευρωπαϊκή και την ελληνική παιδεία. Ισχυρίζεται ότι για την παρούσα πνευματική κατάσταση των Οθωμανών και για τη διαμόρφωσή τους ως γένους υπαίτιοι είναι οι Άραβες,⁵⁰ από τη στιγμή που ο άνθρωπος είναι εκ φύσεως αθώος και δεν γεννιέται κακός· η καλοσύνη και η κακία είναι διδακτές και εισχωρούν σε αυτόν ως επίκτητα χαρακτηριστικά ανάλογα με την κοινωνία που τον διαμορφώνει αλλά και τη μόρφωση, τα βιώματα και τα ερεθίσματα που λαμβάνει. Στην ουσία εδώ πρόκειται για σωκρατική αντίληψη που διαφαίνεται στον *Πρωταγόρα* του Πλάτωνος και, συγκεκριμένα, στη φράση «Ἄλλο τι οὖν, ἔφην ἐγώ, ἐπί γε τὰ κακὰ οὐδεὶς ἐκὼν ἔρχεται ... ἐπὶ ἃ οἶεται κακὰ εἶναι ἐθέλειν ἰέναι ἀντὶ τῶν ἀγαθῶν» (Πλ., *Πρωτ.*, 358c-358d), και την οποία αναπαράγει με έμμεσο τρόπο ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος. Έτσι, ο αφηγητής περιφρονεί τον πλατωνικό μυστικισμό και συσχετίζει τους Άραβες με την αλχημεία («περὶ τὴν χημείαν φενακισμοῖς», *ΦΠ* §25.18-19), τον νεοπλατωνισμό και τον μυστικισμό («πλατωνικὴ μυσταγωγία», *ΦΠ* §25.21), αποδοκιμάζοντας την αλχημεία ως φενακισμό και διαχωρίζοντας τη χημεία από την αλχημεία, την αλήθεια από το ψεύδος.⁵¹ Στο πλαίσιο αυτό αξιοσημείωτο

⁴⁹ Με την αναφορά του αφηγητή στο ότι οι Οθωμανοί δεν αναγιγνώσκουν βιβλία σύγχρονων συγγραφέων πιθανότατα υποφώσκει ένας υπαινιγμός αναφορικά με τη διαπλοκή αρχαίων και νεωτέρων («βιβλίων νεωτέρων ἀνδρῶν», «νεωτέρων βιβλίων στέρησις», *ΦΠ* §24.9 και 24.14). Εδώ ο Νικόλαος αναφέρεται στους Τούρκους και, γενικότερα, μουσουλμάνους Οθωμανούς που όντως δεν διάβαζαν κανένα δυτικό και αρχαιοελληνικό ανάγνωσμα, ενώ θεωρεί ότι και οι Έλληνες έχασαν τη μόρφωσή τους λόγω συγκυριών. Ο Νικόλαος, όπως και ο πατέρας του, ο Αλέξανδρος, διαχωρίζει τους πάλαι από τους νεότερους, υποστηρίζοντας ότι δεν είναι πρόπον να λησμονούμε τους αρχαιότερους, στους οποίους αναμφίβολα οφείλουμε τον δέοντα σεβασμό, αλλά ούτε είναι αναγκαία η υπερτίμησή τους και η προγονοπληξία, δηλαδή η θεώρησή τους ως αδιάψευστων προτύπων. Εξίσου δεν πρέπει να αφηφά κανείς τους συγχρόνους του αλλά ούτε και να τους θεοποιεί. Έτσι, ο Νικόλαος επικρίνει συνεχώς και τους μεν και τους δε, καθώς και θεωρεί πως το ιδανικότερο είναι η γόνιμη μίμηση και των δύο με κριτική ματιά, με απώτερο σκοπό ένα καλύτερο μέλλον (βλ. BOUCHARD 2021, 62). Ενώ εκείνος αποδεσμεύεται από την αυθεντία της αρχαιότητας, την ίδια στιγμή την αναγνωρίζει αλλά χωρίς καμία αμφιβολία τάσσεται υπέρ της προοδευτικότητας, κι αυτή φυσικά η αντίφαση αποτελεί το πρωτοποριακό της νεωτερικής ευρωπαϊκής σκέψης (βλ. ΔΗΜΑΡΑΣ 1989, 8· ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ 2009, 223).

⁵⁰ Σε αυτό το σημείο φανερώνεται η επιθετική του στάση και η αντιπαλότητα απέναντι στους Άραβες, ενώ, παράλληλα, επιχειρεί να διαφοροποιήσει το οθωμανικό γένος από εκείνους. Ο Νικόλαος φαίνεται να τρέφει μια κάποια αντιπάθεια προς τους Άραβες και τους Πέρσες, παρόλο που ο ίδιος είναι γνώστης της αραβικής και της περσικής γλώσσας. Εκείνος θεωρεί τους Οθωμανούς πιο κοντά στους Ευρωπαίους σε σύγκριση με άλλους λαούς της Ανατολής (βλ. υποσημείωση 8 στο ΜΑΥΡΕΛΟΣ 2019, 146). Αντιθέτως, ο Μοντεσκιέ δημοσιεύει το 1721 τις Περσικές Επιστολές, όπου υμνεί τους Πέρσες και τους Άραβες αλλά μέμφεται τους Οθωμανούς.

⁵¹ Προηγουμένως, έκανε λόγο «περί μη φενακίζούσης χημείας» (*ΦΠ* §24.11) υπαινισσόμενος ότι η χημεία, η οποία παρέχει τη γνώση της φυσικής πραγματικότητας, είναι αυτή που στην ουσία εμπλουτίζει τον βίο («τὰ ἄδυστα... πλουτιζούσης τὸν βίον χημείας», *ΦΠ* §24.11-12) σε αντίθεση με την πολλά υποσχόμενη αλλά παραπλανητική αλχημεία.

είναι ότι στα τέλη του 17^{ου} αιώνα με την αναθεώρηση της ρωμαϊκής και της ελληνιστικής σκέψης επικρατεί μια νέα ανάγνωση της πλατωνικής σκέψης (ISRAEL 2011, 320). Ο Πλάτων με τη θεωρία του περί Ιδεών, όπως αυτή αναπτύχθηκε στην αφήγηση της αλληγορίας (Πλ., Πολ., 514a-521b), συνδέθηκε μέσω του νεοπλατωνισμού με τον μυστικισμό και τη μεταφυσική, ενώ κατά τη μεσαιωνική εποχή ο μυστικισμός με τη σειρά του συνδέθηκε από τους Άραβες με την αλχημεία. Κατ' αυτόν τον τρόπο, έχουμε να κάνουμε με μια ευτελισμένη αλχημεία, η οποία κατέληξε να είναι άρρηκτα συνυφασμένη με την κατασκευή χρυσού με σκοπό την παραχάραξη νομισμάτων («ή τῶν βασιλικῶν νομισμάτων κιβδηλία», ΦΠ §25.20).⁵² Έτσι, λοιπόν, παρόλο που ο συγγραφέας του μυθιστορήματος τοποθετεί εμφαντικά τον αφηγητή να αρνείται την αισθησιοκρατία, θεωρεί μάταιο να δαπανάται και η ελληνική ευφυΐα στη μελέτη του αριστοτελισμού. Ως εκ τούτου, ο Νικόλαος δια στόματος του αφηγητή του αναφέρεται στην περίπτωση του ψευδοπλατωνισμού, που στο βάθος πρόκειται για επικουριανισμό.

Έπειτα από την ξενάγηση στον κήπο της οικίας του κρυπτοχριστιανού Ιακώβου και από την ανάπαυση σε έναν απόμερο οικίσκο, εκείνος προσκαλεί τον αφηγητή με τους φίλους του και τους ξένους σε γεύμα («Βουλόμενος δ' ὁ τοῦ κήπου δεσπότης ἠδύναι καὶ τὴν ἡμετέραν γεῦσιν, παρατίθησιν ἡμῖν τράπεζαν...», ΦΠ §26.13-34.7). Το γεύμα διεξάγεται υπό τη συνοδεία του κεκραμένου οίνου («τῆ Βάκχου παρουσία», ΦΠ §29.3) σε συνδυασμό με ποικίλλες συζητήσεις με επίκεντρο τον τρόπο ζωής των Οθωμανών σε συνάρτηση με τη συνήθεια της οινοποσίας.⁵³ Έτσι, από την περιγραφή του σαγηνευτικού κήπου μεταβαίνουμε σε ένα σκηνικό τα στοιχεία του οποίου συνδέονται άμεσα με το αρχαίο Ελληνικό φιλοσοφικό συμπόσιο κατά τη διάρκεια του οποίου οι συμποσιαστές συζητούνται επί ποικίλων θεμάτων, όπως με τη φιλοσοφία, την τέχνη, την αρετή, την πολιτική, κ.ά..⁵⁴ Το συμπόσιο, λοιπόν, παρουσιάζεται ως μια περίπτωση που η πνευματική ανταλλαγή και η συζήτηση επιτρέπουν στους συνδαιτημόνες να εμβαθύνουν στην κατανόηση της ανθρώπινης φύσης και της κοινωνίας και, όπως γίνεται φανερό από τη νεοελληνική λογοτεχνία του Διαφωτισμού μέσω του μυθιστορήματος *Φιλοθέου Πάρεργα*, η εθιμοτυπική αυτή συνήθεια των αρχαίων Ελλήνων άσκησε μεγάλη επίδραση τόσο στην ανατολική όσο και στη δυτική παράδοση. Πιο

⁵² Όπως σχολιάζει ο Bouchard, αυτός ο μυστικισμός στην Ανατολή και, ειδικότερα, στην οθωμανική αυτοκρατορία ομοιάζει με τα αιρετικά τάγματα των Δερβίσηδων. Η εξέλιξη των επιστημών, οι οποίες εστιάζουν στο πείραμα και την παρατήρηση, αποτελεί τον μοναδικό τρόπο για την καταπολέμηση της μεταφυσικής και της αλχημείας (βλ. υποσημείωση 187 στο ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ 2017, 230).

⁵³ Η φράση «τῆ Βάκχου παρουσία» ομοιάζει με το «καλεῖν ... καὶ δὴ Διόνυσον παρακαλεῖν εἰς τὴν τῶν πρεσβυτῶν τελετήν» (Πλ., Νόμ., 666b), που αναφέρεται στα συμπόσια, τα οποία γίνονται με την έμμεση παρουσία του θεού Διονύσου-Βάκχου, του κατεξοχὴν θεού του οίνου.

⁵⁴ Η οινοποσία αποτελεί απαραίτητο στοιχείο των συμποσιακῶν γευμάτων της αρχαίας Ελλάδας (βλ. ΔΗΜΑΡΑΣ 1989, 270· ΝΙΚΟΛΑΟΥ 2021, 166· ΜΑΥΡΕΛΟΣ 2019, 148).

συγκεκριμένα, το συμποσιακό σκηνικό που περιγράφεται στο μυθιστόρημα του Νικολάου περιλαμβάνει στοιχεία τα οποία παραπέμπουν στον θεσμό του αρχαιοελληνικού συμποσίου που συναντάται ουκ ολίγες φορές στους πλατωνικούς διαλόγους και, ιδίως στο *Συμπόσιον* του Πλάτωνος (ΜΑΥΡΕΛΟΣ 2007, 99). Τέτοια στοιχεία είναι, για παράδειγμα, η προετοιμασία λιτού κι απλού δείπνου («ἀπλότητι και λιτότητι ἡδύνοντα καὶ τρέφοντα...στόμαχον», *ΦΠ* §28.14-16) και η κατανάλωση οίνου αναμεμειγμένου με νερό.

Ἐπειτα ἀπὸ τον λόγο περὶ οἴνου, στον οποίο περιγράφεται ἡ ποσότητα («τρῆς εὐμεγέθεις φιάλας κρυστάλλου», *ΦΠ* §29.3-4),⁵⁵ τὸ εἶδος καὶ ἡ δοκιμὴ του κρασιοῦ ὡς μια γευσιγνωστικὴ ἐμπειρία, ὁ Μαυροκορδάτος δια μέσου των συμποσιακῶν συζητήσεων μεταβαίνει στον χαρακτήρα των λαῶν τῆς Ανατολῆς καὶ στην ἀξία του μέτρου στην καθημερινότητα του ἀτόμου (ΜΑΥΡΕΛΟΣ 2019, 158). Στους ξένους επισκέπτες φαίνεται ὅτι προκαλεῖ ἀπορία ἡ ευκολία τῆς εὐρέσης τόσο ποιοτικοῦ οἴνου στην Πόλη, διότι ἦταν γνωστὴ σε αὐτοὺς ἡ ἀπαγόρευση τῆς κατανάλωσής του στο οθωμανικὸ γένος («Τοῖς δὲ συνεστιωμένοις ἡμῖν ξένοις ἡδύτερος ἔδοξεν ὁ οἶνος... καλὸν εὐρίσκειν ἔχει», *ΦΠ* §29.28-30.15). Εὐθὺς ἀμέσως κατακρίνεται ἡ ἀλόγιστη κατανάλωση κρασιοῦ που οδηγεῖ στη μέθη («ἐν μὲν γὰρ... μεθύσκονται», *ΦΠ* §30.15-17).

Πρώτος στη συμποσιακὴ καὶ συνάμα φιλοσοφικὴ συζήτηση περὶ τῆς κατανάλωσης οἴνου λαμβάνει τον λόγο ὁ οικοδεσπότης-Ιάκωβος, ὁ οποίος προβάλλει τὴν υπεράσπιση τῆς κοινωνικῆς ἀξίας τῆς ἐλευθερίας με τὴ φύση να ἀντιστέκεται καὶ να υπερνικά τους νόμους («Ὁ δ' ὑπολαβὼν... καλλωπιζόμενον», *ΦΠ* §30.17-26). Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα των λεγομένων του αποτελοῦν οἱ Οθωμανοί, που ἀκολούθησαν βαθμιαία τὴν πορεία τους προς τον «καλλωπισμὸ» τους, δηλαδή τον πνευματικὸ καὶ πολιτισμικὸ εκσυγχρονισμό, ἀπομακρυνόμενοι ἀπὸ τα παλιὰ ἤθη καὶ ἔθιμα, λόγω τῆς επιρροῆς που ἀρχισαν να δέχονται ἀπὸ τον ευρωπαϊκὸ τρόπο σκέψης. Ἐν συνεχείᾳ, ἐπισημαίνεται ὅτι ἡ ἀπαγόρευση τῆς κατανάλωσης κρασιοῦ εἶναι υπαίτια για τὴν ἀμετρὴ κατανάλωσή του ἀπὸ τους Οθωμανοὺς, ἐνῶ, τὴν ἴδια στιγμή, ἡ ἐξ ολοκλήρου ἀποχὴ ἀπὸ αὐτὸ οδηγεῖ σε σωματικὸ καὶ νοητικὸ μαρασμὸ κι ἀδράνεια. Στὸ πλαίσιο αὐτὸ, λοιπὸν, προβάλλεται ἡ ἀναζωογονητικὴ ιδιότητα του οἴνου για τὴν ευεξία καὶ τὴ νεότητα του ἀνθρώπου καὶ ἡ διατήρηση τῆς μεσότητας. Ἐτσι,

⁵⁵ Εἶναι ἀξιοσημεῖωτο ὅτι στα ἀρχαιοελληνικά συμπόσια υπήρχε ὁ συμποσίαρχος, ὁ οποίος ἦταν μεταξύ των ἄλλων ὁ πιο ἀνθεκτικὸς στον οἶνο καὶ που ἔθετε τους κανόνες τῆς οἰνοποσίας, ὅπως τὴν ποσότητα που θα εἶχαν στη διάθεσή τους προς πόση οἱ συνδαιτημόνες. Δεν μπορούμε να ἐπιβεβαιώσουμε ὅτι ὁ Νικόλαος στόχευε στο να ἀναπαραστήσει με σιγουριά αὐτὴν τὴ συνήθεια. Πάντως ἡ φράση «τρῆς εὐμεγέθεις φιάλας κρυστάλλου» του *Φιλοθέου Παρέργων* φαίνεται να ὁμοιάζει κατὰ κάποιον τρόπο με τις παραγράφους 213d-214a του *Συμποσίου* του Πλάτωνος («φέρε, παῖ, φάναι, τὸν ψυκτηρα ἐκεῖνον — ἰδόντα αὐτὸν πλέον ἢ οκτὰ κοτύλας χωρούντα»), καθὼς γίνεται ἀναφορά στην ἀκριβὴ ποσότητα του διαθέσιμου οἴνου για τὸ συμποσιακὸ γέυμα (βλ. ΣΥΚΟΥΤΡΗΣ 2005, 187).

απαριθμούνται τα καταστροφικά αποτελέσματα της αποχής από τον οίνο στο σώμα και στο πνεύμα τους ανθρώπου («τὴν δὲ καὶ ἐν τῷ φανερῷ...χωροῦντας», *ΦΠ* §31.3-10). Κατά παρόμοιο τρόπο ο Πλάτων στο δεύτερο βιβλίο των *Νόμων* του εστιάζει στις θετικές πτυχές της συνετῆς κατανάλωσης οίνου στους άνδρες άνω τον δεκαοκτώ ετών, πόσο μάλλον όταν αυτός χρησιμοποιείται ως φάρμακο για την κάμψη των γηρατειών (Πλ., *Νόμ.*, 666a-c). Στη συνέχεια, προκειμένου να ενδυναμώσει περαιτέρω το επιχείρημά του ο οικοδεσπότης Ιάκωβος τονίζει πως προτέρημα για τους βασιλείς θεωρείται η λιτή διαίτα προς αποφυγή της μέθης («στερεᾶς τροφῆς καὶ ὕδατος... θυμηρεστάτου πόματος», *ΦΠ* §31.10-15) (ΝΙΚΟΛΑΟΥ 2021, 169). Ὑστερα, ο Ιάκωβος, προς απόδειξη της αποφυγῆς των άκρων, αναφέρεται σε έναν λόγο Οθωμανό, ο οποίος ερευνούσε για μια πιο ανθρώπινη ερμηνεία της απαγόρευσης της κατανάλωσης του οίνου. Με αφορμή τα παραπάνω, παραθέτει τα λεγόμενα του ιατρού Ασκληπιού («Κῶος γηραιός», *ΦΠ* §32.5), ο οποίος υποστηρίζει την έννοια της μεσότητας, και προσπαθεί να αποδείξει ότι η ιατρική είναι αναγκαίο να χαρακτηρίζεται από επιστημονικότητα και να λαμβάνει σοβαρά υπόψιν της το σώμα, παραγκωνίζοντας την παρείσφρηση των μεταφυσικών στοιχείων σε αυτήν. Ο δρόμος για την επιστημονική προσέγγιση των πραγμάτων θα πρέπει να θεωρείται μονόδρομος χωρίς καμία παρέκκλιση από αυτόν («λεωφόρου βαδίζειν», *ΦΠ* §32.6), διαχωρίζοντας έτσι τη θρησκεία από τα ανθρώπινα πράγματα. Συνάμα, θεωρεί πως οι νόμοι δεν θα πρέπει να χαρακτηρίζονται από υπερβολική αυστηρότητα. Αντί αυτού είναι πρόπον να υιοθετείται μια πιο ευέλικτη και ανθρώπινη στάση ως προς αυτόν που νοσεί ψυχικά, πνευματική ή νοητικά. Συνεπώς, η άμετρη κατανάλωση οίνου προσεγγίζεται ως ασθένεια κι εξάρτηση, γι' αυτό και ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος συσχετίζει το ζήτημα του οίνου με την ιατρική. Ο Ιάκωβος υποστηρίζει, λοιπόν, ότι δεν συντρέχει λόγος για απαγόρευση του κρασιού, εφόσον ο άνθρωπος που είναι οπλισμένος με τη φρόνηση και τη διάκριση διαθέτει το σθένος να τιθασεύσει τον ίδιο του τον εαυτό.

Στον Ιάκωβο αποκρίνεται ένας από τους πολυμαθείς ξένους, προσπαθώντας να αντικρούσει τους λόγους του («Ταύτη πως δὲ τὸν λόγον συνείροντος... τῆς ταλαιπώρου τὴν κατάπτωσιν», *ΦΠ* §33.22-7). Εκείνος αναγνωρίζει πως δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να αγνοείται η αδυναμία όσων ανθρώπων υποφέρουν από οποιαδήποτε ασθένεια. Ωστόσο, καταλήγει στο ότι η υπερβολική δόση φιλανθρωπίας αργά ή γρήγορα θα ωθήσει στην κατάρρευση του ανθρώπινου γένους. Με παρόμοιο τρόπο, στο πλατωνικό *Συμπόσιον* η συγκέντρωση των καλεσμένων ξεκινά με δείπνο, προκειμένου οι καλεσμένοι να προχωρήσουν έπειτα σε οινοποσία. Τότε ο Πausανίας προτείνει να μην πιούν αρκετά, καθώς το προηγούμενο βράδυ είχε υποπέσει σε μέθη (Πλ., *Συμπ.*, 176a-176b), όπως και οι περισσότεροι παρευρισκόμενοι, οι οποίοι εν τέλει συμφώνησαν στην αποφυγή της μέθης (Πλ., *Συμπ.*, 176b-

176e). Στο πλαίσιο αυτό, και στον Πλάτωνα γίνεται αντίστοιχος συσχετισμός της ιατρικής επιστήμης με την κατανάλωση του οίνου («οἶμαι κατάδηλον γεγονέναι ἐκ τῆς ἰατρικῆς ὅτι χαλεπὸν τοῖς ἀνθρώποις ἢ μέθη ἐστίν»).⁵⁶ Προτείνεται, γενικότερα, η αποφυγή των άκρων, αφού η υπερβολή μπορεί να οδηγήσει σε ανεπιθύμητες επιπτώσεις. Ως εκ τούτου, ο Πλάτων, όπως και ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος, εμμένει στην ανάγκη για την ακολουθία μιας μέσης οδού, κατά τα θεμέλια της ιατρικής, ώστε να επιτευχθεί η ισορροπία.⁵⁷

Ο Νικόλαος φαίνεται να θαυμάζει εντονότατα τη σκέψη και τον στοχασμό του Πλάτωνος, αφού ο αρχαίος Έλληνας φιλόσοφος έχει διαμορφώσει σε μεγάλο βαθμό όχι μόνο τη φιλοσοφική σκέψη αλλά τη γενικότερη πολιτική σκέψη και κοσμοαντίληψη του Νικολάου Μαυροκορδάτου. Ο Νικόλαος εξόφθαλμα δεν διστάζει να εισαγάγει στην αφήγηση του μυθιστορήματος αυτοβιογραφικά στοιχεία και να πληροφορήσει τους αναγνώστες του για τα θύραθεν συγγράμματα που έχει στην κατοχή του. Έτσι, λοιπόν, δεν παραλείπει να προβεί σε ρητή αναφορά και έπαινο του Πλάτωνος και, ιδίως, μνημονεύοντας στο μυθιστόρημα *Φιλοθέου Πάρεργα* τους πλατωνικούς διαλόγους *Τίμαιος*, *Πολιτεία*, *Φαίδων*, *Φαίδρος*, *Νόμοι* δια στόματος του Έλληνα λογίου (*ΦΠ* §51.10-54.32) αλλά και του ξένου Ιταλού (*ΦΠ* §113.7-114.14).⁵⁸

Όπως αναφέρει ο Έλληνας λόγιος, μετά από την άλωση της Κωνσταντινούπολης οι Βυζαντινοί διανοούμενοι εγκαθίστανται στην Ιταλία και συμβάλλουν σημαντικά στην αναγέννηση των γραμμάτων και, ιδίως, της ελληνικής γραμματείας («Η δύστηνος Κωνσταντινούπολις άπολωλεκυία τὸ κράτος...», *ΦΠ* §51.10 κ.ε.).⁵⁹ Έτσι, μεταξύ άλλων εξαισιων αρχαίων Ελλήνων λογογράφων και ποιητών, και ιδιαίτερα στις ακαδημίες της Ρώμης και της Πάδοβας στην Ιταλία, προέβησαν και στη μελέτη και στη λατινική μετάφραση των έργων του Πλάτωνος με σκοπό τη διάδοση του αρχαίου μεγαλείου. Αναφερόμενος στην ανάγνωση βιβλίων, ο Έλληνας διανοούμενος κάνει λόγο για τα πλατωνικά έργα («ἐκ δὲ τῶν θύραθεν τὰ Πλάτωνος ὡς ταπολλὰ μετὰ χεῖρας ἔχω...», *ΦΠ* §52.7 κ.ε.), τα οποία αφενός αναγιγνώσκει με ευχαρίστηση, επαινεί και σέβεται κι αφετέρου τα προσεγγίζει όχι ως

⁵⁶ Πρβλ. Πλ., *Συμπ.*, 176d.

⁵⁷ Στην αξία της μεσότητας εστιάζει κατά βάση ο Αριστοτέλης, που υπήρξε μαθητής του Πλάτωνος, όπως θα αναλυθεί στην επόμενη υποενότητα που αφορά στην επίδραση του Αριστοτέλους στο μυθιστόρημα του Μαυροκορδάτου (βλ. υποενότητα Β).

⁵⁸ Ιδιαίτερα ενδιαφέρον είναι το γεγονός της τόσο βαθιάς επίδρασης του Πλάτωνος προς τον Φαναριώτη ηγεμόνα, αφού κατά τη διάρκεια του οθωμανικού ζυγού, η διδασκαλία του Πλάτωνος και οι εκδόσεις των πλατωνικών έργων τίθενται στο περιθώριο της ελληνικής παιδείας, ενώ το ενδιαφέρον για την αφύπνιση του ελληνικού γένους στρέφεται προς τον αριστοτελισμό, όπως θα εξεταστεί στο αμέσως επόμενο υποκεφάλαιο της παρούσας εργασίας (βλ. ΑΓΓΕΛΟΥ 1963, 69 & 81).

⁵⁹ Η άποψη αυτή περί της αναγέννησης των γραμμάτων αμφισβητήθηκε από την εποχή των μελετών του Jacob Burckhardt (βλ. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ 1974, 357).

παθητικός αναγνώστης αλλά με κριτική ματιά, φτάνοντας στο σημείο να αμφισβητήσει ενίοτε τα επιχειρήματα και τα γεγονότα που αναγράφονται σε αυτά. Παραδείγματος χάριν, ο Έλληνας στα *Φιλοθέου Πάρεργα* θεωρεί ότι ο Πλάτων κάνει τον Σωκράτη να θεμελιώνει με αδυναμία και ασάφεια το ζήτημα περί αθανασίας της ψυχής στο έργο του *Φαίδων*, οπότε δείχνει την προτίμησή του προς τις επιστολές των μαρτύρων, Ιγνατίου και Πολυκάρπου.⁶⁰ Με αυτόν τον τρόπο ενδεχομένως να επιθυμεί να καταδείξει ότι, αν και αναγνώστης του Πλάτωνος, παρόλα αυτά, δεν στηρίζεται κατά βάση στα επιχειρήματα του αρχαίου Έλληνα αλλά έχει ήδη διαμορφώσει εμπειριστατωμένη άποψη επί του θέματος κι από άλλα αναγνώσματα ή θεωρίες, όπως από τις διδαχές της χριστιανικής θρησκείας.⁶¹ Ο Νικόλαος κάνοντας σύγκριση των επιχειρημάτων περί της αθανασίας της ψυχής στα θύραθεν αναγνώσματα, όπως στον *Φαίδωνα* του Πλάτωνος με τον Σωκράτη να προσεγγίζει με τρόπο αντιφατικό κι επιπόλαιο τον θάνατό του (Πλ., *Φαιδ.*, 118a), με τους λόγους των χριστιανών μαρτύρων, οι οποίοι διατήρησαν μια ακλόνητη στάση απέναντι στον θάνατο, καταλήγει στο ότι για τη θεμελίωση των ιδεών του περί της αθανασίας της ψυχής είναι ασφαλέστερο το να προστρέξει στα χριστιανικά αναγνώσματα παρά στα θύραθεν έργα.

Στον διάλογό του *Φαίδων*, ο Πλάτων τεκμηριώνει ότι η ψυχή είναι αθάνατη κι αιώνια. Ο Πλάτων παρουσιάζει τη θέση του μέσω των λεγομένων του Σωκράτους, ο οποίος υποστηρίζει την αθανασία της ψυχής, επειδή εκείνη είναι αόρατη, άφθαρτη και αδιάλυτη. Για την τεκμηρίωση των επιχειρημάτων του ο Σωκράτης προβάλλει το επιχείρημα των αντιθέτων, λέγοντας ότι εφόσον κάτι υπάρχει, γεννάται από το αντίθετό του, δηλαδή από τον θάνατο και το αντίστροφο (Πλ., *Φαιδ.*, 70d-70e). Έπειτα, θέτει το επιχείρημα της ανάμνησης σύμφωνα με το οποία η γνώση της ψυχής αποτελεί ανάμνηση και επαναφορά της ήδη υπάρχουσας και οικείας γνώσης (Πλ., *Φαιδ.*, 74d). Συνεπώς, αφού κατατάσσει την ψυχή στην καθαρότητα του κόσμου των Ιδεών κι όχι των αισθήσεων, καταλήγει στο γεγονός ότι η ψυχή αποτελεί μια ανεξάρτητη οντότητα, που δεν επηρεάζεται από τον θάνατο του φθαρτού σώματος, καθώς εκείνη είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τη ζωή (Πλ., *Φαιδ.*, 105c-107a).

Εν συνεχεία του λόγου του Έλληνα λογίου, αυτός κατακρίνει την αστάθεια του Σωκράτους. Εκείνος παρά τους μακροσκελείς λόγους του, στους οποίους συμβουλεύει τους φίλους του να είναι σταθεροί και να θυσιάσουν έναν πετεινό στον Ασκληπιό (Πλ., *Φαιδ.*, 118a), στο τέλος, πέφτοντας σε αντιφάσεις μεταξύ των λόγων και των πράξεών του, επιλέγει

⁶⁰ Στο σημείο αυτό ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος φαίνεται να υιοθετεί αυτήν την άποψη από τον François Fénelon, όπως αυτός την εκφράζει στο *Lettre à l'Académie* (βλ. υποσημείωση 75 στο ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ 2017, 223).

⁶¹ Ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος προσεγγίζει τους αρχαίους, όπως σε αυτήν την περίπτωση τον Σωκράτη και τον Πλάτωνα, με κάποια επιφύλαξη, κι αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι δεν ήταν χριστιανοί.

να δεχτεί την απόφαση του δικαστηρίου και να τερματίσει τη ζωή του πίνοντας το κώνειο και όντας τυλιγμένος με τον τρίβωνά του («οὐδ' ἐκπλήττομαι Σωκράτην... σμικρολόγως ἐπιτάπτοντα», *ΦΠ* §52.10-53.14). Ο Έλληνας διανοούμενος, έπειτα από τα παραπάνω, επισημαίνει ότι τον ευχαριστεί άκρως η ανάγνωση της *Πολιτείας* και των *Νόμων* του Πλάτωνος, λόγω της κομψότητας, της αρμονικότητας και της γλυκύτητας της απαγγελίας, του υψηλού επιπέδου και άρτια δομημένου φιλοσοφικού ύφους, της σπουδαιότητας της σκέψης και των γεμάτων σοφία και λόγων που εμπεριέχονται στα έργα αυτά («διά τε τήν ἐμμέλειαν καὶ ἡδύτητα τῆς ἀπαγγελίας, καὶ διὰ τὴν μετὰ πολλῆς ἐμβριθείας δι' ὄλου τοῦ ὕφους τῶν λόγων ἐπανθοῦσαν φρόνησιν», *ΦΠ* §53.23-54.27). Συν τοις άλλοις, ο Έλληνας δείχνει θαυμασμό προς την εκτίμηση που δείχνει ο Πλάτων στον Όμηρο ως έναν αξιόλογο ποιητή («θαυμάζων καὶ τὴν πρὸς Ὅμηρον...πολιτείας», *ΦΠ* §54.25-27), αν και τον έστεψε με έριο και «ἀποπέμψαντος αὐτὸν τῆς πολιτείας» (*ΦΠ* §54.27).

Στο δέκατο βιβλίο της *Πολιτείας* του ο Πλάτων έχει επεξηγήσει αναλυτικά τους λόγους που δεν δύναται να δεχθεί τους ποιητές στην ιδανική πολιτεία. Παρά το γεγονός, λοιπόν, ότι ο φιλόσοφος δεν αποδέχεται τον δημιουργό των ομηρικών επών στην ιδεώδη πολιτεία του, δεν διστάζει να δείξει την εκτίμηση που τρέφει προς τον Όμηρο κι αποδέχεται εν μέρει το ποιητικό έργο όσων υμνούν τους θεούς και εγκωμιάζουν ενάρετους ανθρώπους (Πλ., *Πολ.*, 398a-b). Έτσι, θεωρεί ότι ο ποιητής που εμπνέεται από τους θεούς, αξίζει ίσης μεταχείρισης όπως εκείνοι, τα αγάλματα των οποίων άλειφαν και στόλιζαν με στεφάνια.⁶² Σύμφωνα με τον Πλάτωνα, η μίμηση διακατέχεται από επικινδυνότητα, αφού οι ποιητές μέσω της μιμητικής τέχνης απομακρύνονται από την αλήθεια και την ουσία των πραγμάτων, σύμφωνα με τη θεωρία του περί Ιδεών (ΤΖΙΦΟΠΟΥΛΟΥ 2016, 53).

Μετά από την αναφορά στον Όμηρο, ο Νικόλαος μέσω του λόγου του Έλληνα δείχνει την εκτίμηση του προς τους πλατωνικούς νόμους και τους συγκρίνει με τους νόμους της δικής του εποχής, ισχυριζόμενος ότι πολλά πολιτεύματα του παρελθόντος και πολλοί βασιλείς ασκούσαν διακυβέρνηση βασιζόμενοι σε αυτούς (ΑΜΠΑΖΟΓΛΟΥ – ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΥ 1977, 405-6). Ωστόσο, σημειώνει ότι πέρα από τους αξιοσημείωτους πλατωνικούς νόμους υπάρχουν κι εκείνοι που βρίθουν δεισιδαιμονιών και ασέβειας, αντιδιαστέλλοντας με αυτόν τον τρόπο τους νόμους αυτούς με εκείνους του Πλάτωνος, οι οποίοι προασπίζουν τη δικαιοσύνη («Παρατηρῶ δὲ καὶ ἐνίους τῶν νόμων...παρὰ Πλάτωνι νόμων», *ΦΠ* §54.27-31).

Στην πρώτη καταγραφή αναφορικά με τις ηθικές και πολιτικές σκέψεις τις σχετικές με τον βίο του ένδοξου Θαλή του Μιλήσιου (*ΦΠ* §63.17-64.3), ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος

⁶² Βλ. υποσημείωση 77 στο ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ 2017, 223.

αναλογίζεται για τη φύση της αλήθειας όσον αφορά την καταγραφή ιστορικών γεγονότων και τους τρόπους με τους οποίους αυτή μπορεί να διασφαλιστεί. Εστιάζει, λοιπόν, πρωτίστως στις άγραφες μαρτυρίες ή πληροφορίες («ἀγράφοις... μνήμαις», *ΦΠ* §63) αναφορικά με την καταγωγή ορισμένων σοφών ανδρών, όπως την προέλευση του Θαλή, οι οποίες εν τέλει μετουσιώθηκαν σε παραποιημένες φήμες («φήμας, προσθήσαις τε καὶ αφαιρέσεσιν ἀμαυρωθέντα», *ΦΠ* §64.22-23) και κατάφεραν να καταβαραθρώσουν και να παραπλανήσουν την ακριβή, έγκυρη και αντικειμενική ιστορική αλήθεια. Στο πλαίσιο αυτό κατακρίνεται η τάση των ιστορικών να αναφέρουν καθετί που έχει υποπέσει στην αντίληψή τους, δίχως να εξετάζουν αν πρόκειται για αληθείς ή ψευδείς πληροφορίες και, ως εκ τούτου, αυτό οδηγεί σε σύγχυση και αντιφάσεις. Ο «πολυμαθής Γραικός» στις σκέψεις του αυτές επισημαίνει ότι, κατά την πεποίθηση του Πλάτωνος («ὡς εἶπεν ὁ Πλάτων», *ΦΠ* §64), η αλήθεια δεν είναι ένα ζήτημα υποκειμενικής αντίληψης αλλά μάλλον μια αλώβητη αντικειμενική πραγματικότητα («κυπαριττίνας μνήμαις», *ΦΠ* §64.27-28) που ξεπερνά τις όποιες διαφωνίες και τις μαρτυρίες που εμπεριέχουν ψόγο (ZICHI 2018, 128 κ.ε). Επιπλέον, οι ιστορικοί που γράφουν ανυπόστατα και ανακριβή ιστορικά γεγονότα είναι αναξιόπιστοι και δεν δύναται να προσεγγίσουν την ανώτερη μορφή αλήθειας. Σύμφωνα με τον Bouchard, η φράση «κυπαριττίνας μνήμαις» που χρησιμοποιεί ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος στο συγκεκριμένο σημείο το μυθιστορήματος είναι δανεισμένη από τον διάλογο *Νόμοι* του Πλάτωνος («γράφαντες δὲ ἐν τοῖς ἱεροῖς θήσουσι κυπαριττίνας μνήμας εἰς τὸν ἔπειτα χρόνον καταγεγραμμένας»).⁶³ Ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος επεκτείνει περαιτέρω αυτήν την ιδέα περί αλήθειας, υποστηρίζοντας ότι η αναζήτηση της αξιόπιστης ιστορικής αλήθειας προς αποφυγή και διόρθωση σφαλμάτων απαιτεί μεγάλη ακρίβεια, διαυγή κρίση και κοινή συναίνεση («μεγάλης ἀκρίβειας, κρίσεως ἐμβριθοῦς, κοινῆς συναινέσεως», *ΦΠ* §64.1-2), με σκοπό τη διασφάλιση της ακρίβειας των πληροφοριών.⁶⁴ Για την ατέρμονη διαδικασία της αναζήτησης της αλήθειας στα ιστορικά γεγονότα είναι σημαντική η εξάλειψη της παραπλάνησης και της παραποίησης των γεγονότων και των μαρτυριών. Παρά το γεγονός ότι η άγνοια είναι μια πρόκληση για τον ιστορικό, το πραγματικό πρόβλημα φαίνεται να έγκειται στις λανθασμένες ερμηνείες και στη λανθασμένη κατανόηση και κατ' επέκταση διάδοση των συμβάντων. Με άλλα λόγια, ο ιστορικός δεν προσπαθεί απλώς να συλλέξει και να παραθέσει τα τεκταινόμενα

⁶³ Θεωρείται πως το ξύλο του κυπαρισσιού ήταν ανθεκτικό και άτρωτο. Με παρόμοιο τρόπο η ιστορική αλήθεια που βρίσκεται μακριά από σαθρές φήμες διατηρείται ακέραη στον μέλλοντα χρόνο (βλ. σημείωση 99 στο ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ 2017, 224· πρβλ. Πλ., *Νόμ.*, 741c).

⁶⁴ Σύμφωνα με τη μέθοδο του Pierre Bayle, όπως αναφέρεται στη σημείωση 98 του Bouchard, η αλήθεια που επιδιώκει να κατακτήσει ένας ιστορικός δεν είναι τόσο να εξαλείψει την αμάθεια όσο το να διορθώσει το λάθος (βλ. ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ 2017, 224).

αλλά να βρει τη μια και μοναδική αντικειμενική αλήθεια πίσω από αυτά («ταῖς δ' ἐκατέρωθεν ἠκούσαις διενέξει τελευταῖον ἐντός τῶν ὄρων τῆς ἀληθείας συγκλειόμενα», *ΦΙ* §64.25-26) και να διορθώσει τυχόν λάθη ή παρανοήσεις που έχουν συσσωρευτεί μέσα στο χρόνο, προκειμένου να επιτευχθεί η ακριβής αναπαράσταση των ιστορικών γεγονότων. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος, αναδεικνύοντας την αξία της ιστορικής αλήθειας, ενδεχομένως προβάλλει την πλατωνική αντίληψη ότι η αλήθεια δεν δύναται να ανακαλυφθεί μέσω της εμπειρίας, διότι πρόκειται για μια αόριστη έννοια και ο κάθε άνθρωπος μπορεί να την αντιλαμβάνεται ποικιλοτρόπως κι ανάλογα με τις εκάστοτε εμπειρίες του. Αντί αυτού, εκείνη μπορεί να κατακτηθεί κατά κύριο λόγο μέσω της σκέψης και της ανάλυσης. Ο ιστορικός, λοιπόν, θα πρέπει να επιδιώκει την εύρεση της αλήθειας μέσω της φιλοσοφίας και της σκέψης, επιθυμώντας να εισχωρήσει στην ουσία των πραγμάτων και απομακρύνοντας τον εαυτό του από τα φαινόμενα και τις ψευδαισθήσεις, που είναι συνυφασμένα με τον κόσμο των αισθήσεων και συνιστούν αντανάκλασεις των Ιδεών. Στην προσπάθεια ανάδειξης μιας υψηλότερης μορφής αλήθειας, ο Πλάτων θεωρεί ότι αυτή είναι ανεξάρτητη των περιστάσεων και των γεγονότων. Η συνδυαστική αυτή προσέγγιση αντικατοπτρίζει και πάλι τη βαθιά επίδραση του Πλάτωνος στη φιλοσοφική και ιστορική σκέψη του Νικολάου, την οποία δεν αποκλείεται να του την εμφύσησε ο πατέρας του, ο Αλέξανδρος, καθώς ο Πλάτων θεωρούσε ότι η αντικειμενική αλήθεια μπορεί να γίνει προσεγγίσιμη μόνον μέσω της διαλεκτικής - μαγειευτικής μεθόδου, που εφηύρε ο δάσκαλός του, ο Σωκράτης, και του συλλογισμού.

Ύστερα από την επίσκεψη του αφηγητή και των φίλων του στον φυλακισμένο Κορνήλιο και της αφήγησης ενός Οθωμανού των ιστοριών μερικών από τους κρατούμενους, εκείνοι αργότερα διηγήθηκαν στον Έλληνα τα γεγονότα και επί τη ευκαιρία ζωγράφισαν έναν πίνακα για τα διάφορα είδη ανθρώπινων χαρακτήρων (*ΦΙ* §102.5 κ.ε.). Παίρνοντας για άλλη μια φορά τον λόγο, ο Έλληνας διανοούμενος προέβη σε έναν λόγο αναφορικά με τα ανθρώπινα ήθη, πάθη και τους χαρακτήρες, παραθέτοντας θέσεις αναφορικά με τον τρόπο συγγραφής της ιστορίας (*ΦΙ* §104.24-114.21). Ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος υπογραμμίζει τη σημασία της απεικόνισης των ηθών και των χαρακτήρων, συμπληρώνοντας ότι πρόκειται για μια λεπτομερή ερευνητική διαδικασία, που αποτελεί θεμελιώδη προϋπόθεση για τη συγγραφή κάθε έργου, όπως εξάλλου και της ιστορίας. Στο πλαίσιο αυτό, λοιπόν, τονίζεται η μέγιστη σημασία του ιστορικού να απεικονίζει ευκρινώς τα ανθρώπινα ήθη και τους χαρακτήρες των προσώπων που εξετάζει κατά τη συγγραφή της ιστορικής πραγματικότητας, ούτως ώστε το έργο να είναι επιτυχές. Σύμφωνα, λοιπόν, με τον Νικόλαο Μαυροκορδάτο, η ιστορία δεν πρέπει να αντιμετωπίζεται απλώς ως μια ακατέργαστη παράθεση ιστορικών γεγονότων αλλά ο ιστορικός έχει το χρέος να την αναπαράγει με τέτοιο τρόπο ώστε να αποτελεί παράδειγμα, για να

κατανοηθούν τα ανθρώπινα ήθη και οι αξίες που καθοδήγησαν και διαμόρφωσαν την παρελθούσα εποχή των ιστορούμενων γεγονότων. Για να τεκμηριώσει περαιτέρω τα λεγόμενά του ο Έλληνας φέρνει ως παράδειγμα τον Σωκράτη ο οποίος θα συμβούλευε ένα ζωγράφο να δώσει ιδιαίτερη έμφαση στην αναπαράσταση των ηθών και των χαρακτήρων, πόσο μάλλον, λοιπόν, όταν πρόκειται για έναν ιστορικό για τον οποίο αποτελεί αναγκαιότητα καθήκον («εἰ δὲ καὶ ζωγράφῳ συνεβούλευεν ὁ Σωκράτης...ξυγγράφοντι», *ΦΠ* §104.3-9).⁶⁵

Κάποια από τις πηγές από την οποία δανείζεται ο Νικόλαος τη ροπή του προς τον πλατωνισμό ενδεχομένως να είναι οι νεοπλατωνιστές Marsilio Ficino και Giovanni Pico della Mirandola, για τους οποίους γίνεται εγκωμιαστική αναφορά στο μυθιστόρημα *Φιλοθέου Πάρεργα* από τον ξένο Ιταλό (*ΦΠ* §113.7-114.14). Αυτοί συνιστούν δύο από τους ερευνητές και ένθερμους υποστηρικτές της πλατωνικής σκέψης κατά την περίοδο της Αναγέννησης.⁶⁶ Τα λόγια του Ιταλού ήταν εξίσου αξιοθαύμαστα με την προηγηθείσα θέση του Έλληνα («Ἦν δὲ θαυμάσαι καὶ τὸ οὐδὲν ἔλαττον διάπυρον τῆς γνώμης τοῦ Ἰταλοῦ», *ΦΠ* §113.7-8). Ο πρώτος, λοιπόν, όντας καθηλωμένος από την ανυπέββλητη ισχύ του θεϊκού έρωτα, ξεκινά να απαγγέλλει κάποιο χωρίο του Πλάτωνος στο *Συμπόσιόν* του, το οποίο σκιαγραφεί τον θείο έρωτα. Ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος αναφέρει πως ο Ιταλός ξένος περιγράφει τον θείο έρωτα ως «ἕλεων, ἀγαθόν, ζηλωτόν, τρυφῆς, ἀβρότητος, χλιδῆς, χαρίτων, ἰμέρου, πόθου ἀποκαλῶν πατέρα» (*ΦΠ* §113.12-114.13). Κατ' αντιστοιχία, το άνωθεν χωρίο του Νικολάου ομοιάζει με το εξής πλατωνικό χωρίο του *Συμποσίου*: «φιλόδωρος εὐμενείας, ἄδωρος δυσμενείας· ἕλεως ἀγαθός· θεατὸς σοφοῖς, ἀγαστὸς θεοῖς· ζηλωτὸς ἀμοίροις, κτητὸς εὐμοίροις· τρυφῆς, ἀβρότητος, χλιδῆς, χαρίτων, ἰμέρου, πόθου πατήρ» (Πλ., *Συμπ.*, 197d).⁶⁷ Πρόκειται, λοιπόν, για τον λόγο του Αγάθωνος περί έρωτος, ο οποίος εγκωμιάζοντας τον θεό έρωτα απαριθμεί τα χαρακτηριστικά που αυτός διαθέτει. Σύμφωνα με τον Αγάθωνα μεταξύ των εγγενών γνωρισμάτων του Έρωτα προς τους ανθρώπους, εκείνος θα μπορούσε να χαρακτηριστεί και ως ο πιο άριστος κι ενάρτεος θεός, μιας και διαθέτει τέσσερις θεμελιώδεις αρετές οι οποίες συνιστούν μια πλήρη προσωπικότητα: τη σωφροσύνη, καθώς είναι κύριος κάθε ηδονής, τη δικαιοσύνη, διότι δεν προκαλεί ή υπομένει τη βία, τη σοφία, αφού είναι μέγας δημιουργός, διδάσκαλος κι εμπνευστής, και, τέλος, την ανδρεία (Πλ., *Συμπ.*, 196b κ.ε.).⁶⁸ Πριν κλείσει τον

⁶⁵ Σε αυτό το σημείο η άποψη του Νικολάου είναι άνάλογη με εκείνη του Αγγέλου, ο οποίος παρατηρεί πως κατά τις αρχές του 18^{ου} αιώνα σχηματίζονται νέες προϋποθέσεις για μια πιο αυθεντικότερη συγγραφή της ιστορικής πραγματικότητας (βλ. ΑΓΓΕΛΟΥ 1963, 73).

⁶⁶ Βλ. σχόλιο 173 στο ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ 2017, 228.

⁶⁷ Η εν λόγω πλατωνική φράση δεν συναντάται αυτούσια στο μυθιστόρημα του Νικολάου Μαυροκορδάτου λόγω ενδεχόμενης φθοράς του χειρογράφου (βλ. σημείωση 174 στο ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ 2017, 228).

⁶⁸ Για περαιτέρω ανάλυση αναφορικά με τα εγγενή χαρακτηριστικά στοιχεία του θεϊκού έρωτα, βλ. TAYLOR 2014, 264.

λόγο του περί έρωτος ο Αγάθων υμνεί τον συγκεκριμένο θεό με ένα αυτοσχέδιο ποίημα, απόσπασμα του οποίου φαίνεται ότι παραθέτει και ο Νικόλαος στο μυθιστόρημά του (*ΦΠ* §113.12-114.13). Σε αυτό ο Αγάθων εστιάζει για άλλη μια φορά στη σπουδαιότητα και στα προτερήματα του θεού Έρωτα (TAYLOR 2014, 264-265). Παράλληλα, επισημαίνεται η διττή φύση του, καθώς διαχωρίζεται ο αληθινός, θαυμαστός και θεϊκός έρωτας, εκείνος δηλαδή που καθυποτάσσει τις ηδονές, από εκείνον που θεωρείται πρόσκαιρος, υποδεέστερος και ανήκει σε όλους («χαμαιπετή καὶ πάνδημον», *ΦΠ* §114).

Από την §120 και εξής ο Φιλόθεος, με αφορμή τα λεγόμενα του Ιταλού περί δεισιδαιμονίας, μεταβαίνει σε μια πραγματεία αναφορικά με την παραφροσύνη, καθώς συνδέει αυτές τις δύο έννοιες μεταξύ τους. Επιπλέον, λέγεται ότι οι Οθωμανοί συσχετίζουν την αφροσύνη με την αγιότητα και τη μαντική. Στο πλαίσιο αυτό γίνεται ρητή αναφορά εντός του μυθιστορήματος στο διαλογικό έργο *Τίμαιος* του Πλάτωνος και σε χωρίο αυτού («Ἐνιοι δὲ χωροῦσι καὶ περαιτέρω ὑπὸ δεισιδαιμονίας...ἐνθουσιασμὸν παραλλάξας», *ΦΠ* §120.24-121.4), το οποίο ο Νικόλαος παραθέτει αυτολεξεί με τη δική του προσθήκη της φράσης «εἰληφώς... ἐπειδὴ... φησιν», αντί του «γάρ».⁶⁹ Στον *Τίμαιο*, λαμβάνοντας υπόψη την πλατωνική αντίληψη πως το σώμα κατασκευάστηκε για να υποτάσσεται και να υπηρετεί την αιώνια ψυχή γίνεται ανάλυση της σύστασης και των οργάνων του σώματος και των λειτουργιών τους.⁷⁰ Ἐν προκειμένω, γίνεται ανάλυση της φύσης του ήπατος, που είναι άρρηκτα συνυφασμένο με τη μαντική τέχνη, την οποία προσέφερε ο Θεός για να αντισταθμίσει την ανθρώπινη παραφροσύνη, δηλαδή την έλλειψη της φρόνησης στη θνητή ψυχή (Πλ., *Τιμ.*, 70d-72d).⁷¹ Ἐτσι, η μαντική τέχνη δεν δύναται να συμφιλιωθεί με τη σκέψη, τη λογική και τη φρόνηση και για αυτόν τον λόγο ενεργοποιείται όταν ο άνθρωπος είναι σε κατάσταση ύπνου ή νοσεῖ ή επενεργεῖ παράλογα («ἢ καθ' ὕπνον [...] ἢ διὰ νόσον, ἢ τινα ἐνθουσιασμὸν παραλλάξας», *ΦΠ* §120.2-121.4). Με άλλα λόγια, η λειτουργία της μαντικής, την οποία δεν συμερίζεται ο Νικόλαος, συντελείται με ασυνείδητο τρόπο, όταν τα σημάδια εμφανίζονται μέσω των ονείρων ή κάποιας σοβαρής νόσου ή, γενικότερα, όταν υπάρχει απουσία συνείδησης.

⁶⁹ Πρβλ. Πλ., *Τιμ.*, 71e. Επίσης, βλ. υποσημείωση 185 στο ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ 2017, 229.

⁷⁰ Στον *Τίμαιο* ο Πλάτων στρέφεται προς την ιατρική, τη φυσιολογία και την ανατομία. Ο εν λόγω διάλογος παρουσιάζει αντιστοιχίες με τη διδακτορική διατριβή του Αλεξάνδρου Μαυροκορδάτου, του πατέρα του Νικολάου, την οποία εκείνος εξέδωσε το 1664 στη Βολωνία με τίτλο *Αναπνευστικόν ὄργανον της κυκλοφορίας του αίματος ἢτοι περί κινήσεως και χρείας των πνευμόνων* (ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ 1974, 296-297). Σαφώς, ο Αλέξανδρος έχει επηρεαστεί από τον συγκεκριμένο πλατωνικό διάλογο, όπως, επίσης, και ο Νικόλαος, ο οποίος αναφέρεται ρητά σε αυτόν.

⁷¹ Στον *Τίμαιο* γίνεται λόγος για τη σπλαγχοσκοπία ως έναν αβάσιμο τρόπο πρόβλεψης του μέλλοντος (βλ. ΠΛΑΤΩΝ 1993, 316-317). Κατά τους αρχαίους Έλληνες, στην επιφάνεια του ήπατος εμφανίζονται σημάδια, τα οποία, αν ερμηνευτούν, δείχνουν τα μέλλοντα.

Αμέσως μετά, ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος μέσω του αφηγητή παραπέμπει σε έναν άλλον διάλογο του Πλάτωνος, τον *Φαίδρο*, στην πραγματεία του περί της παραφροσύνης. Συγκεκριμένα, παραθέτει την πρόταση «τὰ μέγιστα τῶν ἀγαθῶν ἡμῖν γίνεται διὰ μανίας τῆς θεῖα δόσει διδομένης» (*ΦΠ* §121.4-5), παραλείποντας μόνον τη λέξη «μέντοι», που, ωστόσο, υπάρχει στο πλατωνικό πρωτότυπο κείμενο (Πλ., *Φαιδρ.*, 224a).⁷²

Στην πραγματεία «Περὶ πρᾶκτητος καὶ αὐστηρηότητος» (*ΦΠ* §124-128.7) διαφαίνεται για άλλη μια φορά η έντονη επιρροή που έχει ασκήσει ο Πλάτων προς τον Νικόλαο Μαυροκορδάτο. Στην αρχή του λόγου αυτού ο Ιταλός αναλύει τη συμπεριφορά των πολιτικών ανδρῶν και των βασιλέων, οι οποίοι είχαν εμπνεύσει την αιδῶ αναμειγμένη με αγάπη αλλά και με φόβο, ούτως ὥστε να χαλιναγωγήσουν τους υπηκόους τους («αἰδῶς γὰρ ἀγάπη καὶ φόβω...», *ΦΠ* §124.6-7) (KAMPERIDIS 2021, 367). Το εν λόγω χωρίο μάς παραπέμπει στον *Πρωταγόρα* του Πλάτωνος, ὅταν ο Δίας, ανησυχώντας για το ανθρώπινο γένος, αποστέλλει τον Ερμῆ να τους μοιράσει την αιδῶ και τη δίκη, συμβάλλοντας στη διάπλαση της ηθικής τους συνείδησης. Συνεπώς, εκείνος μεριμνά για την πολιτισμένη συνύπαρξή τους σε μια συγκροτημένη πολιτεία («καὶ δίκην δὴ καὶ αἰδῶ οὕτω θῶ ἐν τοῖς ἀνθρώποις, ἢ ἐπὶ πάντας νείμω;»), Πλ., *Πρωτ.*, 322c-d).

Στο φρόντισμα IB' του Έλληνα λογίου ο Νικόλαος ισχυρίζεται ὅτι ο ερωτευμένος προδίδεται ἀπὸ τις εξωτερικές πράξεις, καθὼς ἡ σφοδρότητα του ἔρωτα ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ τις ἐπηρεάσει, ἐνῶ, παράλληλα, ο τυφλὸς ἀπὸ τον ἔρωτα ἐστιάζει στα φαινόμενα και στα φθαρτὰ στοιχεῖα, ὅπως τὸ κάλλος. Ἐτσι, ο Νικόλαος, μέσω του ἡρώα του, υποστηρίζει ἐνθερμα τὴν αυτονομία και τὴν ἐλευθερία του ἀνθρώπινου πνεύματος, ἀκόμα και στην περίπτωση που ἐπιτίθεται σε αὐτὸ τὸ πάθος (*ΦΠ* §142.24-35). Τὸ πάθος, τὸ ὁποῖο παρομοιάζεται ἐμμέσως με μια ἡπια μορφή τρέλας και μανίας, ἐπηρεάζει συχνά τὴ σκέψη και τὴ λογική του ἀνθρώπου και τον κάνει νὰ παραβλέπει ἢ νὰ ἀγνοεῖ καταστάσεις. Ἐν ἀντιθέσει, ἡ ψυχὴ γεμάτη φρόνηση μένει ἀνεπηρέαστη κι ἀλώβητη ἀπὸ κάθε αἴσθημα που παρασύρει τον ἐραστή. Γι' αὐτὸν τον λόγο, ὅπως περιγράφεται, οἱ ερωτευμένοι ἐρχονται ἀντιμέτωποι με τὰ ἐλαττώματα των ἀγαπημένων τους, ὅταν πια ἡ μαγεία και τὸ πάθος του ἔρωτα ἔχει ἐξασθενήσει.⁷³ Σε αὐτὴν τὴν περίπτωση ἀντανακλάται ἡ πλατωνική ἀντίληψη περὶ τῆς ὑπεροχῆς του ἀνθρώπινου πνεύματος ἐναντι του φθαρτοῦ σώματος, καθὼς και ἡ θεωρία του περὶ Ἰδεῶν. Στὸ συγκεκριμένο φρόντισμα ο Μαυροκορδάτος φαίνεται νὰ ἔχει δεχτεῖ τὴν ἐπιρροή του ἀπὸ τον ἀρχαῖο Έλληνα φιλόσοφο, καθὼς δανεῖζεται ἀπὸ τὸ ἔργο του *Νόμοι* τὴ φράση «τυφλοῦται γὰρ

⁷² Βλ. υποσημείωση 186 στο ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ 2017, 229.

⁷³ Βλ. τὸ γνωμικὸ που ἀναφέρεται στην υποσημείωση 222 στο ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ 2017, 232.

περι τὸ φιλούμενον ὁ φιλῶν» (Πλ., *Νόμ.*, 731e),⁷⁴ την οποία παραθέτει στο κείμενο του νεοελληνικού μυθιστορήματός του ως «τὸ τυφλοῦσθαι τὸ φιλοῦν περι τὸ φιλούμενον» (*ΦΠ* §142.24-25).

Στο φρόντισμα ΙΓ' διαφαίνεται η πλατωνική αντίληψη αναφορικά με τα δύο διαφορετικά είδη του έρωτα κατά το πρότυπο της θεωρίας των Ιδεών και της ψυχής («Ὁ μὲν χαμαὶ ἐρχόμενος ἔρωσ Ἀφροδίτης πανδήμου ὑπάρχων γονή... ὅτι τάχιστα φαεινότατος θείου ἔρωτος πυρσός», *ΦΠ* §143.13-144.3). Ὅπως αναφέρεται στο νεοελληνικό μυθιστόρημα και, συγκεκριμένα, στην αρχή του άνωθεν φροντίσματος, ο αισχρός έρωτας είναι εκείνο το ευτελές είδος έρωτα, που επικεντρώνεται κατά βάση στην ικανοποίηση των σαρκικών ηδονών και αγνοεί την πνευματική διάσταση, τις αρετές και, γενικά, την ανύψωση της ψυχής. Στο *Συμπόσιον* του Πλάτωνος και, εν προκειμένω, στις παραγράφους 181a-b, ο Πausanίας συσχετίζει τον έρωτα με τη θεά του έρωτα, την Αφροδίτη και θεωρεί ότι, όπως ακριβώς η θεά αυτή έχει διττή φύση, αφενός την ανθρώπινη κι αφετέρου τη θεϊκή, έτσι και ο έρωτας είναι δυσπόστατος (Πλ., *Συμπ.*, 181a-b).⁷⁵ Έτσι, ο ένας χαρακτήρας του έρωτα είναι ο ουράνιος και ο άλλος είναι συνδεδεμένος με την Πάνδημη Αφροδίτη. Ο έρωτας αυτός καθ' αυτόν δεν είναι ούτε καλός ούτε κακός. Ωστόσο, μπορεί να χαρακτηριστεί ως ενάρετος ή ως κακός, ανάλογα με την πορεία την οποία ακολουθούν οι ερωτευμένοι. Στον λόγο του Πausanία γίνεται αναφορά στη δεύτερη μορφή έρωτα, λέγοντας «ὁ μὲν τῆς Πανδήμου Ἀφροδίτης ὡς ἀληθῶς πάνδημος ἐστι» (Πλ., *Συμπ.*, 181a-b), φράση που ο Νικόλαος φαίνεται ότι προσαρμόζει στο νεοελληνικό του μυθιστόρημα με την πρόταση «ὁ μὲν χαμαὶ ἐρχόμενος ἔρωσ Ἀφροδίτης πανδήμου ὑπάρχων γονή, χαμαιζήλοις ψυχαῖς ἐπιφυόμενος» (*ΦΠ* 143.13-14). Στα συγκεκριμένα χωρία λέγεται ότι ο έρωτας που βασίζεται στο σώμα κι όχι στο πνεύμα είναι χαρακτηριστικός της Πάνδημης Αφροδίτης και κατ' αυτόν τον τρόπο ερωτεύονται οι φαύλοι άνθρωποι, που δεν αποσκοπούν στο να φτάσουν στο ύψιστο αγαθό, την αρετή. Ωστόσο, οι πνευματικά ανώτερες ψυχές ερωτεύονται με την πρώτη μορφή έρωτα, δηλαδή με τον ουράνιο, τον σώφρονα κι αιώνιο έρωτα, προκειμένου να φτάσουν στην ψυχική ολοκλήρωση (ΚΩΦΙΔΟΥ 2012, 21-23). Ο ουράνιος έρωτας, επιπλέον, διώχνει κάθε αισχρότητα και συνδέεται με μεγαλειώδεις αρετές, όπως η γενναιοψυχία («Ἀπάγει δ' οὐ μόνον ἀδικίας σώφρων ἔρωσ...μεγαλοπρεπείας ἐμπλήσας», *ΦΠ* §144.22-24). Στο *Συμπόσιον* του Πλάτωνος ο Φαίδρος ισχυρίζεται ότι ο έρωτας έχει την ισχύ να κρατά τον άνθρωπο εγκρατή, διότι αν εκείνος προχωρήσει σε κάτι άδικο, αποτρόπαιο και αισχρό, τότε θα νιώσει ντροπή παρά μόνο

⁷⁴ Στην παράγραφο 731e των πλατωνικών *Νόμων* ο Πλάτων κάνει λόγο περί φιλαντίας, η οποία αποτελεί το πιο ολέθριο ελάττωμα. Επίσης, βλ. υποσημείωση 219 στο ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ 2017, 231.

⁷⁵ Βλ. υποσημείωση 223 στο ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ 2017, 232.

από την αντίδραση του αγαπημένου του.⁷⁶ Στη συνέχεια, ο Νικόλαος παραπέμπει σε μια ιδέα που αναπτύσσεται στον *Φαίδρο* του Πλάτωνος, σύμφωνα με την οποία η ευγενής ψυχή του ερωτευμένου, παρεκκλίνοντας από τα γήινα πράγματα, μεταβαίνει από το αισθησιακό κάλλος του αγαπημένου του μέσω της έλξης στο πρωταρχικό και αγνό κάλλος, το οποίο ενυπάρχει στον κόσμο των Ιδεών (Πλ., *Φαιδρ.*, 250e-251a).⁷⁷ Έτσι, ο έρωτας συνιστά τη δύναμη της έλξης της ψυχής του ερωτευμένου προς τις ιδέες και τη θέαση της αληθινής και ατόφιας γνώσης. Εξάλλου μόνον ο ουράνιος και θεϊκός έρωτας, που λαμβάνει ως θεμελιώδη άξονα το ιδεατό κάλλος και τις αρετές («ἀρεταῖς δὲ κοσμούμενον κάλλος οὐ... περιτίθησι τῷ ἔρωτι», *ΦΠ* §145.16-146.21), είναι παντοτινός κι αιώνιος, όπως και η αθάνατη ψυχή, ενώ η άλλη μορφή έρωτα ακολουθεί την πεπατημένη του φθαρτού σώματος και διακατέχεται από εφημερότητα («ἐπὶ γυμνῷ κάλλει σαλεύων ἔρος ὀλιγοχρόιος... γοητευόμενος», *ΦΠ* §145.16-17). Αυτή η αντίληψη εντοπίζεται και στο πλατωνικό *Συμπόσιον* (Πλ., *Συμπ.*, 183d-e).

Στο νεοελληνικό μυθιστόρημα ανιχνεύεται η σαφής επίδραση του Νικολάου από τον Πλάτωνα, όταν σε πολλά σημεία του πρωτότυπου κειμένου συναντώνται συχνά όροι που αφορούν στις τέσσερις θεμελιώδεις αρετές του ανθρώπου, δηλαδή την ανδρεία, την σωφροσύνη, τη δικαιοσύνη και τη σοφία (KAMPERIDIS 2021, 323). Στην *Πολιτεία* ο Πλάτων, αναλύοντας τον πολιτικό βίο ως αναγκαία προϋπόθεση για την ανάπτυξη του ανθρώπου, θεμελιώνει τις βάσεις για την ύπαρξη μιας άρτια οργανωμένης πολιτείας, η οποία στηρίζεται στη δικαιοσύνη (Πλ., *Πολ.*, 358a· Πλ., *Πολ.*, 413b). Ωστόσο, η δικαιοσύνη είναι μια αρετή, και μάλιστα η ύψιστη των αρετών, που προαπαιτεί την ύπαρξη άλλων τριών αρετών, οι οποίες είναι αλληλεξαρτώμενες, και, συγκεκριμένα, της σοφίας, της ανδρείας, της σωφροσύνης με απώτερο σκοπό την επιτέλεση του καθήκοντος και την αναζήτηση της αλήθειας.⁷⁸ Συνεπώς, για τη διαμόρφωση της ιδανικής πολιτείας οι πολίτες είναι αναγκαίο να διαθέτουν και τις τέσσερις αρετές (ΓΕΩΡΓΟΥΛΗΣ 1994, 224-5). Έτσι, λοιπόν, στο μυθιστόρημα *Φιλοθέου Πάρεργα* οι τέσσερις αυτές θεμελιώδεις αρετές για τη συγκρότηση μιας ιδεώδους προσωπικότητας συναντώνται σε πάμπολλα σημεία του κειμένου.⁷⁹ Βέβαια, σε

⁷⁶ Στο μυθιστόρημα *Φιλοθέου Πάρεργα* χρησιμοποιείται η φράση «πρὸ ὀμμάτων τοῦ ἐρωμένου», που παραπέμπει στα λεγόμενα του Φαίδρου (*ΦΠ* §143.17-18)· ο λόγος του Φαίδρου βρίσκεται στο Πλ., *Συμπ.*, 178d-e.

⁷⁷ Βλ. υποσημείωση 226 στο ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ 2017, 232.

⁷⁸ Οι τρεις αυτές αρετές αντιστοιχούν στα τρία μέρη της ψυχής, όπως τα διαιρεί ο Πλάτων, δηλαδή στο λογιστικό, στο θυμοειδές και το επιθυμητικό (Πλ., *Πολ.*, 436a-444b). Για τον Πλάτωνα, η σωφροσύνη, η ανδρεία και η σοφία θα πρέπει να υπάρχουν σε απόλυτη ισορροπία, προκειμένου να γεννηθεί η τέταρτη αρετή, η δικαιοσύνη. Επίσης, βλ. την άποψη του KAMPERIDIS 2021, 144-45.

⁷⁹ Πιο συγκεκριμένα, στο μυθιστόρημα *Φιλοθέου Πάρεργα* συναντώνται οι εξής φράσεις αναφορικά με τις τέσσερις βασικές αρετές: «δύναται περιπατεῖν ἢ φρόνησις» (*ΦΠ* §32.9), «ἢ τῶν ἀφηγητῶν φρόνησις» (*ΦΠ* §33.15), «τῶντι σοφοῖς ἀνδράσι» (*ΦΠ* §38.9), «τὴν φρόνησιν» (*ΦΠ* §61.11), «πολιτικῆ φρονήσει καὶ σοφίᾳ» (*ΦΠ* §65.16-17), «τὸν σοφὸν ἀνακαλύπτειν» (*ΦΠ* §70.7), «τὸ μὲν βεβαίως σοφὸν» (*ΦΠ* §71.16), «σοφὸν γεγηθὸς» (*ΦΠ* §72.24), «γενναίας δὲ καὶ τῶντι φιλοσόφου ψυχῆς» (*ΦΠ* §72.28), «φησὶν ὁ σοφώτατος» (*ΦΠ*

αντιδιαστολή με τον Πλάτωνα, στο μυθιστόρημα δίνεται έμφαση όχι τόσο στην έννοια της δικαιοσύνης, για την οποία ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος έχει κάνει ιδιαίτερη μνεία στο σύγγραμμά του *Περί Καθηκόντων Βίβλος*, αλλά στις κορωνίδες των φαναριώτικων αρετών, τη φρόνηση και τη σοφία, καθώς το μυθιστόρημα συγγράφεται σε μια εποχή κατά την οποία παρατηρείται στροφή προς τον ορθό λόγο, την επιστημονική έρευνα και την προσέγγιση των πραγμάτων με κριτικό νου.⁸⁰

Αφού διαπιστώθηκε η άμεση και η έμμεση παρουσία του Πλάτωνος και του Σωκράτους στο νεοελληνικό μυθιστόρημα *Φιλοθέου Πάρεργα* του Νικολάου Μαυροκορδάτου, είναι σημαντικό να εξακριβωθεί συντόμως, εάν ο Φαναριώτης ηγεμόνας διέθετε στην ευρύτατη βιβλιοθήκη του τα πλατωνικά συγγράμματα, σύμφωνα με τις καταγραφές του Iorga για την περίφημη βιβλιοθήκη των Μαυροκορδάτων και την επιστολή του μικρού γιου του, Σκαρλάτου, προς τον δάσκαλό του και ιατρό, Θωμά Τεσταμπούζα. Έτσι, λοιπόν, με μια περιδιάβαση στην επιστολή του Σκαρλατάκη προς τον δάσκαλό του δεν διαπιστώνεται κάποια αναφορά ή υπαινιγμός στα έργα του Πλάτωνος ή στη σωκρατική διδασκαλία, καθώς, κάτι τέτοιο δεν ήταν ενδεικτικό των αναγνώσεων του πατέρα του, του Νικολάου.⁸¹ Αντιθέτως, στις καταγραφές του Nicolae Iorga για τη βιβλιοθήκη του κύκλου των Μαυροκορδάτων αναφέρεται χαρακτηριστικά: «φιλφ. 42. Πλάτωνος τὰ ἅπαντα ἐν Βασιλείᾳ, 1556, δ. παλ. ἄσπρ.», και, συνεπώς, όπως μαρτυρείται, ο Νικόλαος φαίνεται να είχε στην κατοχή του τα ἅπαντα του Πλάτωνος.⁸²

Β) Ο επιφυλακτικός αριστοτελισμός του Νικολάου Μαυροκορδάτου στα *Φιλοθέου Πάρεργα*

Ένας από τους πιο εξέχοντες αρχαίους συγγραφείς, από των οποίων τα έργα δέχεται επίδραση ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος, είναι και ο Αριστοτέλης. Πράγματι, εκείνος ήταν ένας από τους πιο σημαντικούς στοχαστές για την εποχή του και οι θεωρίες

§74.2), «ἡ γὰρ φρόνησις» (*ΦΠ* §75.10), «τῶν μὲν σοφώτερος» (*ΦΠ* §75.16), «τῶν δ' ἀνδρειότερος» (*ΦΠ* §75.16), «τὴν ζηλοτυπίαν σωφροσύνης» (*ΦΠ* §84.6), «σωφροσύνην τε τιμῶσι καὶ τῶν ἀνδρῶν προπηλακίζόντων αὐτὰς ἀνέχονται μάλα γενναίως» (*ΦΠ* §87.9-10), «τοῦ δὲ νῦν Ἐπάρχου δικαιοσύνην τιμώντος» (*ΦΠ* §94.23-24), «καὶ τὸ σωφρονικὸν τε καὶ φρόνιμον» (*ΦΠ* §104.8-9), «στρατηγὸν δ' ἀνδρεία» (*ΦΠ* 109.8), «σοφίας ἀνάμεστος τοῦ φαινομένου» (*ΦΠ* §115.4), «σοφία καὶ πρόνοια» (*ΦΠ* §115.10), «φρονήσεως ὡς ταπολλὰ» (*ΦΠ* §120.18), «τῆς φρονήσεως πεδηθεὶς» (*ΦΠ* §121.3), «γενναίοις ἀνδράσι» (*ΦΠ* §127.15), «τῆ ὑγείᾳ τὴν φρόνησιν» (*ΦΠ* §135.25), «τὴν ὑγείαν τῆς φρονήσεως» (*ΦΠ* §135.28), «ἡ δὲ φρόνησις» (*ΦΠ* §135.29).

⁸⁰ Για τη διάκριση μεταξύ της σοφίας και της φρόνησης, βλ. το υποκεφάλαιο Ε σχετικά με τον Κικέρωνα.

⁸¹ Την επιστολή του Σκαρλάτου καθώς και την απάντηση σε αυτόν δημοσίευσε η Cornelia Papacostea-Danielopolu (βλ. PAPACOSTEA-DANIELOPOLU 1990, 29-37).

⁸² Για την καταγραφή του Nicolae Iorga, βλ. IORGA 1914-1915, 87.

του συνεχίζουν να αποτελούν αντικείμενο μελέτης και συζήτησης μέχρι και σήμερα. Ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος αναφέρεται ενίοτε στο έργο του Αριστοτέλους στο νεοελληνικό του μυθιστόρημα, εστιάζοντας κατά βάση στις αντιλήψεις του περί ηθικής και ρητορικής. Παρά τη ροπή του Νικολάου προς τον πλατωνισμό, ο Αριστοτέλης δεν αγνοείται απόλυτα από αυτόν, αφού επανειλημμένως ο Μαυροκορδάτος κάνει άμεσες ή έμμεσες αναφορές στο έργο του χωρίς, ωστόσο, να είναι εντός του πλαισίου των ενδιαφερόντων του, αν και ο ίδιος είχε ανατραφεί σε ένα αυστηρά αριστοτελικό περιβάλλον.⁸³

Στα *Φιλοθέου Πάρεργα* με τη χρήση της φράσης «ὥστε... Ἀριστοτέλους πραγματείαν» (*ΦΠ* §25.18) γίνεται οφθαλμοφανής η αποσκίρτηση του Νικολάου Μαυροκορδάτου από τον αυστηρό αριστοτελισμό ως ένθερμος υποστηρικτή του Πλάτωνος.⁸⁴ Πράγματι, στην πρώιμη φάση του Διαφωτισμού και της νεότερης επιστημονικής έρευνας παρατηρούνται τα πρώτα στοιχεία επιφυλακτικότητας κι αμφισβήτησης της συμβατικής αριστοτελικής θεωρίας, καθώς το ενδιαφέρον μετατοπίζεται από τη θεωρία στην εμπειρία και το πείραμα (ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ 2009, 223-25). Έτσι, η «ἀπὸ τῶν αἰσθήσεων» φιλοσοφία αποδεικνύεται για τον Μαυροκορδάτο αρκετά πιο αξιόπιστη από την αριστοτελική φυσική, δείχνοντας τη ροπή του προς τους νεότερους (ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ 2009, 42· ΚΟΝΔΥΛΗΣ 2008, 114· ΜΑΥΡΕΛΟΣ 2007, 19). Η ελεγκτήρια μέθοδος του πλαστού από το αυθεντικό εντοπίζεται, λοιπόν, μέσω της απόρριψης της αριστοτελικής λογικής και με την υιοθέτηση μιας γνωσιοθεωρίας που έχει ως γνώμονα τις αισθήσεις (ΠΕΧΛΙΒΑΝΟΣ 1999, 50). Ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος δείχνει να αδιαφορεί για την αριστοτελική φυσική και μεταφυσική δίχως όμως να παραμερίζει τελείως την ηθική φιλοσοφία και τη ρητορική του Αριστοτέλους (ΚΟΝΔΥΛΗΣ 2008, 234-35). Μάλιστα, εντός του μυθιστορήματος *Φιλοθέου Πάρεργα* θεμελιώδη θέση καταλαμβάνουν βασικές έννοιες της αριστοτελικής ηθικής φιλοσοφίας, όπως η μεσότητα, η φρόνηση, η αρετή ως προαιρετική έξη, η καλοκαγαθία, η φιλία, κ.ά. (ΚΟΝΔΥΛΗΣ 2008, 155).

Η αριστοτελική ηθική εντοπίζεται σε αρκετά σημεία του μυθιστορήματος του Νικολάου, όταν στη συζήτηση περί της κατανάλωσης οίνου οι ομιλούντες προασπίζονται την αξία του μέτρου και της μεσότητας στη ζωή του ανθρώπου (*ΦΠ* §30.17 κ.ε.). Το μέτρον άριστον και η φρόνηση όχι μόνο στην κατανάλωση του οίνου αλλά και σε άλλες ενέργειες,

⁸³ Ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος, ο πατέρας του Νικολάου, είχε σπουδάσει στο πανεπιστήμιο της Πάδοβα, όπου διδάχτηκε την νεοαριστοτελική φιλοσοφία, και ο ίδιος δίδαξε στην Πατριαρχική Ακαδημία τα αριστοτελικά έργα. Επιπλέον, οι δάσκαλοι του Νικολάου, ο Ιάκωβος Μάνος και ο Χρυσάνθος Νοταράς, υπήρξαν κι αυτοί ένθερμοι οπαδοί του Αριστοτέλους (βλ. ΑΜΠΑΖΟΓΛΟΥ-ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΥ 1977, 410-11).

⁸⁴ Γενικότερα, εκείνη την περίοδο παρατηρείται στη Δυτική Ευρώπη η αποσκίρτηση από την αυθεντία του Αριστοτέλους (βλ. ΝΟΥΤΣΟΣ 1982, 235). Ωστόσο, η διδασκαλία του Αριστοτέλους δεν παραγκωνίζεται εξαιτίας της αντεπίθεσης της διδασκαλίας των Πλάτωνος αλλά λόγω των νέων ευρωπαϊκών ιδεών (βλ. ΜΑΥΡΕΛΟΣ 2007, 109).

συναισθήματα και πράξεις είναι σημαντικά για τη διατήρηση και την κατάκτηση της ευδαιμονίας, της αυτάρκειας και της αρμονικής τάξης, που αποτελούν τον κύριο στόχο του ανθρώπου.⁸⁵ Έτσι, η έννοια της μεσότητας τίθεται στο κέντρο και μεταξύ των δύο ανεπιθύμητων άκρων, της έλλειψης και της υπερβολής, πράγμα που φαίνεται να ασπάζεται και ο ίδιος ο Νικόλαος στο μυθιστόρημα, αφού κατακρίνει τη μέθη (υπερβολή) αλλά, παράλληλα, απαριθμεί τις αρνητικές πτυχές της αποχής από την οινοποσία στο σώμα και στο πνεύμα του ατόμου (έλλειψη). Συγκεκριμένα, ο οικοδεσπότης Ιάκωβος ισχυρίζεται ότι η απαγόρευση της κατανάλωσης οίνου είναι υπαίτια για την αλόγιστη χρήση του («Ένιοι δὴ οἱ γε γραφυρότεροι τῶν Ὁθωμανῶν... τοῦ θυμηρεστάτου πόματος», *ΦΠ* §30.1-31.15).

Στο §51.16 του νεοελληνικού μυθιστορήματος του Νικολάου και, συγκεκριμένα, στον λόγο του πολυμαθούς Έλληνα λέγεται ότι μετά από την άλωση της Κωνσταντινούπολης οι λόγιοι του Βυζαντίου που μετέβησαν στην Ιταλία και ιδίως στα πανεπιστήμια της Ρώμης και της Πάδοβας, πέρα από τη διάδοση της διδασκαλίας του Πλάτωνος και της μελέτης των έργων άλλων άξιων σημασίας αρχαίων Ελλήνων, επιδόθηκαν και στη διδασκαλία του Αριστοτέλους μέσα από υπομνήματα κι από μεταφράσεις αλλά κι από τα ίδια τα πρωτότυπα έργα του Σταγειρίτη φιλοσόφου για τη διδασκαλία φιλοσοφικών μαθημάτων (ΑΓΓΕΛΟΥ, 1963, 16-18). Με τον τρόπο αυτό δίνεται η διπλή όψη της βυζαντινής φιλοσοφικής σκέψης κι όχι η μονομέρεια της αριστοτελικής που κυριαρχούσε την περίοδο εκείνη (ΜΑΥΡΕΛΟΣ 2007, 108). Αξιοσημείωτο είναι ότι η περίοδος μετά από την άλωση της Πόλης το 1453 συνδέεται με τη διαμάχη μεταξύ της πλατωνικής και της αριστοτελικής φιλοσοφίας. Από το 1574 και εξής κυριαρχεί η παρουσία του Θεόφιλου Κορυδαλέα ο οποίος επιστρέφει από την Ιταλία, και ιδίως από την Πάδοβα, που υπήρξε το κέντρο της νεοαριστοτελικής διδασκαλίας, και επιχειρεί μια νέα προσέγγιση της αριστοτελικής φιλοσοφίας με σκοπό την ανόρθωση της παιδείας και τον πνευματικό φωτισμό του ελληνικού γένους (ΑΜΠΙΑΖΟΓΛΟΥ-ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΥ 1977, 405). Αργότερα, με την εμφάνιση των Μαυροκορδάτων ξεκινούν να διαφαίνονται τα πρώτα ίχνη της δειλής αμφισβήτησης της αυθεντίας του Αριστοτέλους και των νεοαριστοτελικών σχολιαστών, όπως του Θεόφιλου Κορυδαλέα (ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ 2009, 223).

Στα *Φιλοθέου Πάρεργα* του Νικολάου η αρετή της φρόνησης διαδραματίζει θεμελιώδη ρόλο ως μια ηθική γνώση, καθώς καταβάλλονται προσπάθειες να δοθεί ένα πρότυπο ενάρετης συμπεριφοράς.⁸⁶ Αντίστοιχα, ο Αριστοτέλης στο Ζ' βιβλίο των *Ηθικών Νικομαχείων* διερευνά

⁸⁵ Για τη μεσότητα ως προαπαιτούμενο για την κατάκτηση της αρετής, Αριστ., *ΗΝικ*, 1106b-1107a. Επίσης, βλ. KAMPERIDIS 2021, 328.

⁸⁶ Ο Νικόλαος προσπαθεί στο μυθιστόρημά του να συνενώσει το αρχαίο ελληνικό πρότυπο της καλοκαγαθίας με τη χριστιανική αρετή. Επίσης, βλ. υποσημείωση 83 της παρούσας εργασίας.

τη διανοητική αρετή της φρόνησης, στην οποία δίνεται ιδιαίτερη έμφαση, μιας και συνιστά το βασικότερο στοιχείο για την επιτέλεση μιας ηθικής ενέργειας και είναι άρρηκτα συνυφασμένη με τις ηθικές αρετές (Αριστ., *ΗΝικ*, 1144a). Επί της ουσίας ο Αριστοτέλης περιγράφει τη φρόνηση, δηλαδή τον ορθό λόγο, ως μια σταθερή κατάσταση του νου, η οποία ωθεί τον άνθρωπο να διεκπεραιώσει τους σκοπούς που ορίζουν οι υπόλοιπες αρετές, οπλίζοντάς τον με την ικανότητα διάκρισης των αγαθών και συμφερόντων από τα κακά (Αριστ., *ΗΝικ*, 1144a).⁸⁷ Εξαιτίας, λοιπόν, της ρευστότητας των καταστάσεων, η ανάγκη ύπαρξης της φρόνησης στον άνθρωπο κρίνεται επιτακτική, ούτως ώστε να εκείνη υποδείξει στο άτομο τις ορθές κατευθύνσεις.⁸⁸

Ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος υιοθετεί μια αμφιταλαντευόμενη στάση απέναντι στο αριστοτελικό έργο και σε καμία περίπτωση δεν θα ισχυριζόμασταν ότι το απορρίπτει με απόλυτο τρόπο. Η μελέτη της αριστοτελικής μεταφυσικής φαντάζει αδιάφορη στον Νικόλαο, ενώ η αριστοτελική φυσική καταπολεμάται ή διακωμωδείται με ποικίλους τρόπους, καθώς του φαίνεται ξεπερασμένη και εσφαλμένη. Ο ίδιος, παραδεχόμενος ότι στο παρελθόν ως νέος κατασπατάλησε αρκετό χρόνο στην ανάγνωση των φιλοσοφικών έργων του Αριστοτέλους («καταδεδαπανήσθαι μοι χρόνον», *ΦΠ* §54.1-2), προσεγγίζει τη ρητορική και την ηθική φιλοσοφία του Αριστοτέλους με θετικότερο τρόπο και κυρίως ό,τι αφορά στα ανθρώπινα πάθη και τους χαρακτήρες (*ΦΠ* §54.2-5). Στη συνέχεια, με τόλμη ο Νικόλαος μέσα από τον λόγο του Γραϊκού διατυπώνει τις επιφυλάξεις του για τον αριστοτελισμό και δεν διστάζει να δείξει την προτίμηση του για τη φιλοσοφία των Νεότερων, ενώ, ταυτόχρονα, ισχυρίζεται ότι, αν ο Αριστοτέλης μπορούσε να επιστρέψει στη ζωή, θα αναγνώριζε την υπεροχή των νεωτέρων δυτικών φιλοσόφων όσον αφορά στη μελέτη της φυσικής και των ηθών και θα γινόταν μαθητής τους, λαμβάνοντας έτσι θέση στη διαμάχη μεταξύ των αρχαίων και των συγχρόνων (*ΦΠ* §54.5-55.11).⁸⁹ Όπως παραδέχεται φανερά ο Γραϊκός αρέσκειται να μελετά τα *Πολιτικά* του Αριστοτέλους, μαθαίνοντας σχετικά με τις παλιές πολιτείες, ενώ αποδοκιμάζει τον Μακιαβέλλι, ο οποίος υπέδειξε νέους τρόπους παραπλάνησης του λαού πλέον εκείνων που παρέθεσε ο Αριστοτέλης στα *Πολιτικά* του («Αναγινώσκω δὲ καὶ τὰ Πολιτικά... πριάμενον», *ΦΠ* §56.25-31).⁹⁰

⁸⁷ Βλ. ΚΟΥΤΡΑΣ 1998, 102-3.

⁸⁸ Πρβλ. Αριστ., *ΗΝικ*, 1144b («ἔστι γὰρ οὐ μόνον ἢ κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον... ἄνευ τῆς ἠθικῆς ἀρετῆς»)· Αριστ., *Προτρ.*, 9 («τὴν ὀρθὴν κρίσιν καὶ τὴν ἀναμάρτητον ἐπιτακτικὴν φρόνησιν»).

⁸⁹ Η αμφισβήτηση του Νικολάου για την αυθεντία του Αριστοτέλους και η πρόκριση των νεώτερων είχε εγείρει μια σειρά αντιδράσεων από τους συγχρόνους του (βλ. υποσημείωση 79 στο ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ 2017, 223· ΑΘΗΝΗ 2001, 93-4· ΔΗΜΑΡΑΣ 1989, 8).

⁹⁰ Πρβλ. Αριστ., *Πολ.*, 1297a («ἔστι δ' ὅσα προφάσεως χάριν ἐν ταῖς πολιτείαις σοφίζονται πρὸς τὸν δῆμον πέντε τὸν ἀριθμὸν»).

Από το §109.6 και εξής των *Φιλοθέου Παρέργων* ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος δέχεται έντονη επίδραση από την *Ποιητική* και τη *Ρητορική* του Αριστοτέλους (Αριστ., *Ποιητ.*, 1454a-b· Αριστ., *Ρητ.*, 1388b-1391a). Στις εν λόγω γραμμές της πραγματείας περί ηθών, παθών και χαρακτήρων, λοιπόν, αναφέρεται ότι σε κάθε άτομο θα πρέπει να αποδίδεται το ανάλογο ήθος, με βάση τις ιδιότητες που περιγράφει ο Αριστοτέλης («Δεῖ δὴ ἀπονέμειν ἐκάστῳ προσώπῳ τὸ προσῆκον ἦθος», *ΦΠ* §109.6-7· «ἐνὶ λόγῳ τοῖς παρὰ τῷ Αἰριστοτέλει χρώμασι καλλωπιστέον αὐτούς», *ΦΠ* §110.17-18). Στο 15^ο κεφάλαιο του *Περὶ Ποιητικῆς* ο Αριστοτέλης μιλά για τα ἦθη και τους χαρακτήρες, λέγοντας ότι ο τραγικός ποιητής θα πρέπει να στοχεύει στη χρηστικότητα των χαρακτήρων του, στην καταλληλότητά τους με βάση την ιδιότητα του εκάστοτε, στο να ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα και στην παρουσίασή τους με κάποια συνέπεια και σταθερότητα (Αριστ., *Ποιητ.*, 1454a-1454b). Από το 12^ο έως και το 17^ο κεφάλαιο του δεύτερου βιβλίου της *Ρητορικής* του Αριστοτέλους αναλύεται το θέμα του χαρακτήρα των ανθρώπων σε σχέση με τα πάθη, τις ἐξεις, την ηλικία και τις τύχες της ζωῆς («Τὰ δὲ ἦθη ποιοῖ τινες κατὰ τὰ πάθη καὶ τὰς ἐξεις καὶ τὰς ἡλικίας καὶ τὰς τύχας, διέλθωμεν μετὰ ταῦτα», Αριστ., *Ρητ.*, 1388b). Συγκεκριμένα, στο εν λόγω χωρίο ο Αριστοτέλης σκιαγραφεί τα επιμέρους στοιχεία της ιδιοσυγκρασίας των νέων και των ηλικιωμένων (Αριστ., *Ρητ.*, 1388b· Αριστ., *Ρητ.*, 1389b-1390a). Με τον ίδιο τρόπο, ο Νικόλαος στο νεοελληνικό του μυθιστόρημα περιγράφει τις ιδιότητες εκείνες που μπορούν να αποδοθούν στα άτομα νεαρῆς ηλικίας («Καὶ νέοις μὲν τῆς ἐπιπολαζούσης...τὸ φιλόφιλον», *ΦΠ* §109.13-110.17), ὅπως και στους γηραιότερους («Ἐχέτω δὲ καὶ τὸ γῆρας... τὸ ὀδυρτικόν», *ΦΠ* §110.22-23). Κατόπιν, τόσο ἀπὸ τον Νικόλαο ὅσο κι ἀπὸ τον Αἰριστοτέλη γίνεται ἀναφορὰ στα άτομα ευγενούς καταγωγῆς, τα οποία καυχούνται για τους ἐνδοξοὺς προγόνους τους («καὶ οἱ μὲν εὐγένειας παλαιότητι... ὀφθαλμῶν ἔχοντες» (*ΦΠ* §110.23-27)· Αἰριστ., *Ρητ.*, 1390b). Επιπλέον, ἀμέσως μετὰ ἀμφοτέρω μεταβαίνουν στην περιγραφή των επιμέρους στοιχείων του χαρακτήρα που συνοδεύουν τον πλοῦτο, τονίζοντας μεταξύ των ἄλλων την υπεροψία και την ἐπαρση των νεόπλουτων ἀνθρώπων ἐναντι των ἀτόμων που διαθέτουν πλοῦτο ἀπὸ παλιά («οἱ δ' ἐξυπογυίου πεπλουτηότες... χαμαιζήλου ψυχῆς», *ΦΠ* §110.27-29· Αἰριστ., *Ρητ.*, 1391a).

Στο ΙΑ' φρόντισμα, ο Νικόλαος κάνει λόγο αναφορικά με την αξία της φιλίας, τονίζοντας ότι είναι ἀκρῶς ἐξευτελιστικό και ἀπαράδεκτο για κάποιον να περιφρονεῖ και να υποτιμᾷ τη σημασία αὐτῆς («Τὸ νομίζειν τοὺς ἄλλους ἡκιστα φιλίας... ἀπὸ τῆς φιλίας καλῶν», *ΦΠ* §141.11-142.23). Κατὰ ἀντίστοιχο τρόπο, ο δεσμός της φιλίας, κατὰ τον Σταγειρίτη φιλόσοφο, ἀποτελεῖ την πιο σημαντικὴ κοινωνικὴ ἀρετὴ και γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τον λόγο ο Αἰριστοτέλης ἀφιερώνει ἀρκετὰ μεγάλη ἐκταση των *Ἠθικῶν Νικομαχείων*, για να ἀναπτύξει τις ιδέες του για το εν λόγω θέμα (Αἰριστ., *ΗΝικ.*, 1129b). Στην πραγματεία του για τη φιλία, ο

φιλόσοφος υποστηρίζει ότι πρόκειται για μια αρετή και μάλιστα τονίζει την αναγκαιότητα της ύπαρξής της στον ανθρώπινο βίο, αφού επαληθεύει τον εκ φύσεως κοινωνικό χαρακτήρα του ανθρώπου.⁹¹ Προσπαθώντας να διακρίνει τρία είδη φιλίας, δηλαδή τη φιλία που αποβλέπει στο καλό, εκείνη που αποσκοπεί στη χρησιμότητα και τη φιλία για την τέρψη (ΚΟΥΤΡΑΣ 1998, 84), θεωρεί ότι η φιλία που αποσκοπεί στην τέρψη ή στη χρησιμότητα συνιστά απομίμηση της τέλει μορφής φιλίας και δεν ωθεί το άτομο προς την ευημερία.⁹² Αντιθέτως, θεωρεί ότι η τέλεια και αυθεντική φιλία αφορά αγαθά άτομα που συμπεριφέρονται με ανιδιοτέλεια (Αριστ., *ΗΝικ.*, 1155b).

Τέλος, στην επιστολή του Σκαρλάτου προς τον δάσκαλό του δεν διαπιστώνεται κάποιος υπαινιγμός ή ρητή αναφορά στην ανάγνωση των αριστοτελικών έργων. Παρά ταύτα, σύμφωνα με την καταγραφή του Iorga, αποδεικνύεται ότι στη βιβλιοθήκη των Μαυροκορδάτων υπήρχαν τα άπαντα του Αριστοτέλους, καθώς και τα βιβλία της *Ρητορικής*, επαληθεύοντας τη σχετική επίδραση του Νικολάου Μαυροκορδάτου από τον Αριστοτέλη (PAPACOSTEA-DANIELOPOLU 1990, 90 & 98).

Γ) Διογένης ο Λαέρτιος: Ο βιογράφος των βίων του Θαλή και του Σόλωνος

Ο βίος του Θαλή του Μιλήσιου και του Σόλωνος του Αθηναίου, όπως περιγράφεται από τον βιογράφο και ιστοριογράφο της αρχαιότητας Διογένη Λαέρτιο στο έργο του *Βίοι φιλοσόφων*, αναδεικνύει ένα συναρπαστικό πανόραμα ηθικών και πολιτικών σκέψεων, όπως περιγράφονται από τον πολυμαθή Γραικό στο νεοελληνικό μυθιστόρημα *Φιλοθέου Πάρεργα* του Νικολάου Μαυροκορδάτου.⁹³ Ο Διογένης Λαέρτιος, ο οποίος έζησε πολλούς αιώνες μετά από τους δύο αυτούς αρχαίους Έλληνες φιλοσόφους και, συγκεκριμένα, τον 3^ο αιώνα μ.Χ., παρουσιάζει με αριστουργηματικό τρόπο τη ζωή και το έργο των δύο αυτών σπουδαίων ανθρώπων.

Ο Έλληνας λόγιος εκφράζει το ενδιαφέρον του για τους βίους των αρχαίων φιλοσόφων, για τη δημόσια και την ιδιωτική ζωή τους, τον χαρακτήρα τους, τον θάνατό τους, τα αποφθέγματα τους και τις γενικότερες αντιλήψεις τους («Έχω δὲ πάνυ προθύμως...τὴν ἐντεῦθεν ἕξοδον», *ΦΙ* §58.2-5). Εκείνος, λοιπόν, αναφέρει ότι μεταξύ άλλων διαβάσει

⁹¹ Συγκεκριμένα, παραθέτει ότι «ἐστὶ γὰρ ἀρετὴ τις ἢ μετ' ἀρετῆς» και ότι αποτελεί «ἀγαθὸν ἀναγκαιότατον εἰς τὸν βίον» (Αριστ., *ΗΝικ.*, 1155a). Επιπλέον, ο Αριστοτέλης υποστηρίζει ότι ο άνθρωπος είναι φύσει κοινωνικό ον (Αριστ., *Πολ.*, 1253a).

⁹² Για τη διάκριση των ειδών της φιλίας, βλ. PAKALUK 2009, 272 κ.ε..

⁹³ Ενδεχομένως οι αποσημειώσεις αυτές να σχετίζονται με σχόλια που έγραφαν στα περιθώρια των πρωτότυπων αρχαίων κειμένων οι λόγιοι (βλ. υποσημείωση 96 στο ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ 2017, 224).

ευχάριστα τους *Βίους Φιλοσόφων* του Διογένη του Λαέρτιου, ενώ, ταυτόχρονα, προσεγγίζει με κριτική ματιά όσα αφορούν στη ζωή των αρχαίων φιλοσόφων, καθώς κατακρίνει ορισμένα από τα αποφθέγματά τους ως ανάξια θαυμασμού («Οὐκοῦν ἠδέως ἀνελίττω τοὺς βίους... ἀστειότης», *ΦΠ* §59.8-13).⁹⁴ Αναγνωρίζοντας την οξύνουα των Αράβων και των Οθωμανών όσον αφορά στα αποφθέγματά τους, εκείνος ισχυρίζεται πως ο Διογένης Λαέρτιος θα μπορούσε να σκιαγραφήσει με περισσότερη διεξοδικότητα τους βίους των φιλοσόφων της ελληνικής αρχαιότητας αντί να παραθέσει τις περισσότερες από τις προϋπάρχουσες αντιλήψεις του Επίκουρου, επειδή συμφωνεί με αυτές («Ἐδει δὲ τὸν Λαέρτιον διεξοδικώτερον...τὰ πλείω», *ΦΠ* §59.15-17). Ωστόσο, τον εκτιμά και τον σέβεται βαθύτατα για τη βαρυσήμαντη πνευματική συνεισφορά του και το πολύτιμο έργο του, που παρέδωσε δηλαδή τους βίους σοφών ανθρώπων και τους τίτλους ορισμένων βιβλίων, τα οποία υπό διαφορετικές συνθήκες θα αφανίζονταν στο πέρασμα του χρόνου. Την ίδια στιγμή, λαμβάνοντας μέρος στην περίφημη διαμάχη μεταξύ των αρχαίων και των νεωτέρων ρίχνει το βάρος στους δεύτερους, ελπίζει ότι εκείνοι θα σημειώσουν ίδιας ή και μεγαλύτερης εμβέλειας πνευματικά επιτεύγματα όσον αφορά στα μη σωζόμενα έργα («Χάριτας ὁμως καὶ οὕτως ὁμολογεῖν... πολυτελεστάτας νοδς γονάς», *ΦΠ* §59.18-60.26).

Στη δεύτερη αποσημείωση σχετικά με τη ζωή του Θαλή του Μιλήσιου, ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος έχοντας το προσωπείο του Γραικού, αναφέρεται στην ευγενική καταγωγή του αρχαίου φιλοσόφου («Οἱ εὐγενέστατοι Φοινίκων... περικεχυμένον τὸν νοῦν», *ΦΠ* §64.4-65.14). Η αναφορά αυτή παραπέμπει στο πρώτο βιβλίο από τους *Βίους Φιλοσόφων* του Διογένη Λαέρτιου, όπου και λέγεται ότι ο Θαλής έχει αριστοκρατική καταγωγή, αφού ο ίδιος ήταν γιος του Εξαμύα και της Κλεοβουλίνας, από την περίλαμπρη οικογένεια των Θηλιδών, οι οποίοι είναι Φοίνικες και μάλιστα ανήκουν στους ευγενέστερους μεταξύ των Φοινίκων («Ἦν τοίνυν ὁ Θαλῆς, ὡς μὲν Ἡρόδοτος καὶ Δοῦρις καὶ Δημόκριτός φασι, πατρὸς μὲν Ἐξαμύου, μητρὸς δὲ Κλεοβουλίνης, ἐκ τῶν Θηλιδῶν, οἱ εἰσι Φοίνικες, εὐγενέστατοι τῶν ἀπὸ Κάδμου καὶ Ἀγήνορος.»).⁹⁵

Παράλληλα, ο Θαλής διατηρεῖ την ευγένεια της καταγωγής τους ακολουθώντας μια λαμπρή παιδεία, αντάξια του γένους του. Ο Θαλής έγινε απολύτως αποδεκτός ως πολίτης στη Μίλητο λόγω της λαμπρότητας του γένους του, όταν πήγε εκεί μαζί με τον Νεῖλο, ο οποίος εκδιώχθηκε από τη Φοινίκη. Γενικότερα, εκείνος ήταν ένας από τους επτά σοφούς και

⁹⁴ Στην προκειμένη περίπτωση ο Νικόλαος φαίνεται να συμφωνεί με την άποψη του Φενελόν, ο οποίος θεωρεῖ ότι στους αρχαίους ορισμένα αποφθέγματα δεν είναι καθόλου περίπλοκα και αξιόλογα (βλ. υποσημείωση 88 στο ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ 2017, 224).

⁹⁵ Πρβλ. Διογ. Λαερτ., 1.22.

σπουδαίους άνδρες που ασχολήθηκαν από νεαρή κιόλας ηλικία με τα πολιτικά πράγματα και μάλιστα η περίπτωση του ομοιάζει με αυτήν του Νικολάου, καθώς και ο ίδιος υπήρξε μια εξέχουσα πολιτική προσωπικότητα που ενεργεί σε ξένο τόπο. Παρόλα αυτά οι πλειοψηφία των ανθρώπων συμφωνούσαν στο ότι ο Θαλής ήταν ντόπιος κάτοικος της Μιλήτου. Η εν λόγω πληροφορία παρατίθεται τόσο από τον Νικόλαο Μαυροκορδάτο στην τρίτη κατά σειρά αποσημείωση του μυθιστορηματός του («Ἐλθὼν σὺν Νειλέῳ ἐκπεσόντι Φοινίκης...», *ΦΠ* §65.15 κ.ε.) όσο κι από τον βιογράφο του Θαλή, τον Διογένη Λαέρτιο στο πρώτο και στο δεύτερο κεφάλαιο του πρώτου βιβλίου των *Βίων φιλοσόφων*. Ο Νικόλαος συζητά το γεγονός ότι, όταν ένας αξιόλογος άνθρωπος αλλοδαπής καταγωγής ανέρχεται στα πολιτικά και τα διοικητικά πράγματα μιας ξένης χώρας, αυτό εγείρει τις αντιδράσεις πολλών ατόμων.

Στην αποσημείωση Ε' ο Γραικός λέει ότι την ευγενική καταγωγή του Θαλή συνοδεύει η ευσέβεια, δηλαδή η πίστη στον θεό («Ἐγὼ Θεὸν ἀγέννητον... νεκρὸν σῶμα», *ΦΠ* §67.14-19). Πράγματι, ο Θαλής πίστευε ότι το σύμπαν είναι γεμάτο από διάφορες θεότητες («καὶ τὸν κόσμον ἔμψυχον καὶ δαιμόνων πλήρη») και ότι το παλαιότερο και το πιο αιώνιο από όλα τα όντα είναι ο θεός, αφού πρόκειται για ένα αγέννητο ον, το οποίο έπλασε το σύμπαν («πρεσβύτατον τῶν ὄντων θεός· ἀγέννητον γάρ. κάλλιστον κόσμος· ποίημα γὰρ θεοῦ»).⁹⁶ Ο Θαλής, λοιπόν, λογίζει το θείο ως την αρχή των πάντων και την πηγή του κόσμου.

Στην αποσημείωση ζ' ο Γραικός παραθέτει ότι ο Θαλής ο Μιλήσιος αποφάσισε να αποτραβηχτεί και να εγκαταλείψει τα πολιτικά πράγματα κι, έτσι, στράφηκε προς τη μελέτη της φιλοσοφίας και της φύσης («Μετὰ δὲ τὰ πολιτικὰ τῆς φυσικῆς... ἢ πολυπραγμοσύνη μισεῖται», *ΦΠ* §67.20-68.6). Αυτή η στροφή του Θαλή από την πολιτική προς τη φιλοσοφία μπορεί να παραλληλιστεί με την τριετή αιχμαλωσία του Νικολάου Μαυροκορδάτου στην Τρανσυλβανία, όταν εκείνος συνέγραψε τα πιο αξιόλογά του έργα, όπως το μυθιστόρημα *Φιλοθέου Πάρεργα*. Πάντως, ο Διογένης ο Λαέρτιος στο πρώτο βιβλίο του από τους *Βίους φιλοσόφων* παραδέχεται ότι ο Θαλής για ένα μεγάλο διάστημα επιδόθηκε στην ενασχόληση με τα πολιτικά πράγματα αλλά αργότερα άρχισε να μελετά τη φύση («Μετὰ δὲ τὰ πολιτικὰ τῆς φυσικῆς ἐγένετο θεωρίας. καὶ κατὰ τινὰς μὲν σύγγραμμα κατέλιπεν οὐδέν»).⁹⁷

Αμέσως μετά και, συγκεκριμένα, στην αποσημείωση Ζ' προβάλλεται για άλλη μια φορά η σημασία της εμβριθούς σκέψης όσον αφορά στη λήψη κομβικών αποφάσεων («Ὅρθῶς φησιν ὁ Λαέρτιος καὶ ἐν τοῖς πολιτικοῖς τὸν Θαλῆ... μᾶλλον ἀρέσει», *ΦΠ* § 68.7-68.11). Σύμφωνα με τον Διογένη Λαέρτιο, όταν ο Κροίσος έστειλε στη Μίλητο απεσταλμένους να

⁹⁶ Πρβλ. Διογ. Λαερτ., 1.27· Διογ. Λαερτ., 1.35.

⁹⁷ Πρβλ. Διογ. Λαερτ., 1.23.

συζητήσουν για συμμαχία, ο Θαλής απέτρεψε τους κατοίκους της πόλης από αυτή τη συμμαχία. Εν τέλει, αυτή ήταν μια απόφαση που διέσωσε τη Μίλητο, καθώς ο Κροίσος νικήθηκε από τον Κύρο («Δοκεῖ δὲ καὶ ἐν τοῖς πολιτικοῖς ἄριστα βεβουλεῦσθαι. Κροίσου γοῦν πέμψαντος πρὸς Μιλησίους ἐπὶ συμμαχία ἐκώλυσεν ὅπερ Κύρου κρατήσαντος ἔσωσε τὴν πόλιν»)⁹⁸ Η εν λόγω απόφαση δεν θα μπορούσε να αποδοθεί στην ενασχόληση του Θαλή με τα άστρα, αφού κάτι τέτοιο απαιτεί οξύνια και διαυγή κριτική σκέψη. Γενικότερα, όπως φαίνεται και στην προκειμένη περίπτωση, ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος παρουσιάζει τον βίο του Θαλή κατά το πρότυπο του πολιτικού-φιλοσόφου του Πλάτωνος, καθώς εξαιρεί σε αυτόν τη φρόνηση με την οποία είναι οπλισμένος.

Ἐπειτα, στον Η' συλλογισμό, ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος θίγει το ζήτημα της άρνησης του Θαλή για να νυμφευτεί ή να δημιουργήσει τέκνα, καθώς εκείνος επέλεξε να εμπλουτίσει την ξένη γη της οποίας έγινε πολίτης με την πολιτική και την πνευματική του συνεισφορά («Τὸ σοφὸν κρυψίνουν ἐστὶ... τελοῦσι ταῖς πόλεσι», *ΦΠ* §69.12-20). Σύμφωνα με τις πολύτιμες πληροφορίες που παραδίδει ο βιογράφος Διογένης Λαέρτιος, ο Ηρακλείδης παρουσιάζει τον Θαλή να παραδέχεται πως είναι ένας μοναχικός άνθρωπος που έζησε απομονωμένος και επέλεξε την κρυψίνια («Τὸ σοφὸν κρυψίνουν», *ΦΠ* §69.12).⁹⁹ Κατά τις φήμες μερικών, εκείνος παντρεύτηκε και είχε έναν γιο, τον Κύβισθο, ενώ άλλοι ισχυρίζονται ότι, κινούμενος επί της ασφαλέστερης οδού, αρνήθηκε τα δεσμά του γάμου αλλά και υιοθέτησε τον γιο της αδερφής του ως στήριγμα για την περίοδο του γήρατος («Τῆς ἀδελφῆς τὸν υἱὸν ἔθετο Θαλῆς.. ἐπιφύεται ψυχαῖς», *ΦΠ* § 70.29-32). Ο ίδιος αποδίδει την ατεκνία του στην απaráμιλλη αγάπη του για τα παιδιά.¹⁰⁰

Συν τοις άλλοις, λέγεται ότι η μητέρα του κατέβαλε αμέτρητες προσπάθειες για να τον πείσει να παντρευτεί. Ωστόσο, αυτός, αρνούμενος να αποφασίσει για την πορεία της προσωπικής του ζωής, προφασιζόταν ποικίλλες δικαιολογίες για την αναβολή της απόφασης αυτής, λέγοντας άλλοτε ότι είναι πολύ νωρίς κι άλλοτε ότι είναι αρκετά αργά για γάμο. Αυτό ακριβώς περιγράφει κι αναλύει στην αποσημείωση Θ' ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος, ενώ η ίδια πληροφορία επαληθεύεται ήδη από τον Διογένη Λαέρτιο στους *Βίους φιλοσόφων* («καὶ λέγουσι ὅτι τῆς μητρὸς ἀναγκαζούσης αὐτὸν γῆμαι ἔλεγεν, «οὐδέπω καιρὸς». εἶτα, ἐπειδὴ παρήβησεν ἐγκειμένης, εἶπεῖν, “οὐκέτι καιρὸς”»)¹⁰¹ Βέβαια το κείμενο στο μυθιστόρημα του

⁹⁸ Πρβλ. Διογ. Λαερτ., 1.25.

⁹⁹ Πρβλ. Διογ. Λαερτ., 1.25-26.

¹⁰⁰ Ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος αναφέρει ότι «διὸ ὁ Θαλῆς φιλοτεχνίας ὀνόματι σεμνύνει τὴν ἀτεκνίαν» (*ΦΠ* §69.13). Αντίστοιχα, στους *Βίους φιλοσόφων* ο Διογένης Λαέρτιος υπογραμμίζει ότι «ὄτε καὶ ἐρωτηθέντα διὰ τί οὐ τεκνοποιεῖ, διὰ φιλοτεκνίαν εἶπεῖν» (Διογ. Λαερτ., 1.26).

¹⁰¹ Πρβλ. Διογ. Λαερτ., 1.26.

Νικολάου Μαυροκορδάτου φαίνεται να παρουσιάζει αρκετές διαφορές από εκείνο του Διογένη Λαέρτιου, πράγμα που φανερώνει την προσπάθεια του συγγραφέα του νεοελληνικού μυθιστορήματος να διαφοροποιηθεί από τους αρχαίους και να πρωτοπορήσει.¹⁰² Πιο συγκεκριμένα, ο Νικόλαος γράφει «οὐπω καιρός» και «οὐδέπω καιρός» (*ΦΠ* §69.21-22), ενώ ο Διογένης Λαέρτιος γράφει «οὐδέπω καιρός» και «οὐκέτι καιρός».

Στη σημείωση ΙΑ' ο Νικόλαος γράφει πως ο Θαλής, αποσκοπώντας να αποδείξει πόσο εύκολο είναι να αποκτήσει κανείς υλικό πλούτο και κατακρίνοντας την ποταπότητα των επιφανειακών ανθρώπων που αποσκοπούν στο χρήμα, νοίκιασε όλα τα ελαιοτριβεία και συνέλεξε έναν μεγάλο όγκο χρημάτων («Ἐμισθώσατο τὰ ἐλαιουργεῖα Θαλῆς... ἰσχυρῶς φρονοῦντι», *ΦΠ* §70.3-71.12).¹⁰³ Ο Γραϊκός στο νεοελληνικό μυθιστόρημα συμπληρώνει ότι το μεγαλόψυχο, σοφό και γεμάτο φρόνηση πνεύμα, που έχει ως απώτερο στόχο το κοινό συμφέρον, έρχεται σε αντιδιαστολή με τους κενόδοξους ανθρώπους, οι οποίοι αποβλέπουν μόνον στην ωφέλεια και στο συμφέρον του εαυτού τους. Την ενέργεια αυτή του Θαλή, που αποδεικνύει τη σοφία του, περιγράφει και ο Αριστοτέλης στα *Πολιτικά* του, όταν εκείνος προφητεύει μέσα από την αστρολογία τη μεγάλη σοδειά των ελαιοτριβείων και προχωρά στην ενοικίασή τους (Αριστ., *Πολ.*, 1259a).

Η πληροφορία που αναγράφεται στο νεοελληνικό μυθιστόρημα ότι ο Θαλής έζησε και στο περιβάλλον του τυράννου της Μιλήτου, του Θρασύβουλου εντοπίζεται και στους *Βίους φιλοσόφων* του Διογένη Λαέρτιου, σύμφωνα με μια μαρτυρία του Μινύα («Συνεβίω δὲ καὶ Θρασυβούλῳ... ἐπερείδεσθαι τῷ δήμῳ», *ΦΠ* §71.13-21).¹⁰⁴ Μέσα από τις ηθικές και πολιτικές σκέψεις για τον βίο του Θαλή, εκείνος αντιπροσωπεύει τον σοφό άνθρωπο, που αντιτίθεται στις ρυπαρές ψυχές και ο οποίος μάλιστα μεταδίδει την καλοσύνη του μέσω της συναναστροφής του με τον τύραννο.

Επιπρόσθετα, ο Θαλής ως ευγενής και σοφός άνθρωπος απολαμβάνει το εσωτερικό μεγαλείο της ψυχής του και με ταπεινοφροσύνη απορρίπτει κάθε ενέργεια εντυπωσιασμού, όπως περιγράφεται στη σημείωση ΙΓ' των *Φιλοθέου Παρέργων* («Ταπεινοφροσύνη λαμπρὸν εὐγενείας... τὸν τρίποδα», *ΦΠ* §71.22-72.27). Έτσι, εκείνος ως ταπεινόφρων αποφασίζει να δώσει τον τρίποδα που είχε ευρεθεί από κάποιους ψαράδες στη θάλασσα σε κάποιον άλλον, αν και το μαντείο στους Δελφούς παραίνεσε να δοθεί στον πιο σοφό άνδρα. Στο εν λόγω

¹⁰² Βλ. την υποσημείωση 111 στο ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ 2017, 225.

¹⁰³ Ο Διογένης Λαέρτιος γράφει «φησὶ δὲ καὶ Ἰερώνυμος ὁ Ῥόδιος ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν Σποράδην ὑπομνημάτων ὅτι βουλόμενος δεῖξαι ῥᾶον εἶναι πλουτεῖν, φορᾶς μελλούσης ἐλαιῶν ἔσεσθαι, προνοήσας ἔμισθώσατο τὰ ἐλαιουργεῖα καὶ πάμπλειστα συνεῖλε χρήματα» (Διογ. Λαερτ., 1.26).

¹⁰⁴ Ο Διογένης Λαέρτιος αναφέρει ότι «συνεβίω δὲ καὶ Θρασυβούλῳ τῷ Μιλησίων τυράννῳ, καθὰ φησι Μινύης» (Διογ. Λαερτ., 1.27).

συμβάν αναφέρεται κι ο Διογένης Λαέρτιος, ο οποίος διατυπώνει μια φήμη, σύμφωνα με την οποία κάποιοι Ίωνες αγόρασαν από τους ψαράδες της Μιλήτου όλη την ψαριά κι εκεί βρέθηκε ο περιβόητος τρίποδας, που αποτέλεσε αφορμή διενέξεων.¹⁰⁵ Έτσι, ο τρίποδας δόθηκε, αρχικά, στον Θαλή, εκείνος με τη σειρά του τον χάρισε σε άλλον, ώσπου τελικά έφτασε στα χέρια του Σόλωνα. Τότε αυτός είπε ότι ο σοφότερος όλων είναι ο θεός Φοίβος και τον έστειλε στους Δελφούς.

Στην τελευταία παρατήρηση σχετικά με τη ζωή του Θαλή, γίνεται μια σημαντική αναφορά στη φιλία και στην ευεργεσία και στο πλαίσιο αυτό δηλώνεται ότι η ψυχή που καταγίνεται με τη φιλοσοφία ουδέποτε αρνείται τη βοήθεια της συναναστροφής από τον φίλο ακόμη κι αν μαστίζεται από τα γηρατειά ή από κάποια ανίατη ασθένεια («Γενναίως δὲ καὶ τρώντι φιλοσόφου ψυχῆς... ἤδη γηραιός», *ΦΠ* §72.28-34) (ΝΙΚΟΛΑΟΥ 2021, 168). Αυτό ακριβώς συνέβη και στην περίπτωση του Θαλή κι αυτό αποδεικνύεται από τη μαρτυρία του Διογένη Λαέρτιου, ο οποίος λέει ότι ο Θαλής γνώρισε τον θάνατο σε ηλικία εβδομήντα ή ενενήντα ετών και κατά την πεντηκοστή όγδοη Ολυμπιάδα. Ταυτόχρονα, υπήρξε σύγχρονος του Κροίσου, στον οποίο υποσχέθηκε βοήθεια για να μεταβεί τον ποταμό Άλυ δίχως γέφυρα, παροχετεύοντας τα νερά του ποταμού σε άλλη κοίτη («έτελεύτησε δ' ἐτῶν ἑβδομήκοντα ὀκτώ, (ἢ, ὡς Σωσικράτης φησίν, ἐνενήκοντα)· τελευτῆσαι γὰρ ἐπὶ τῆς πεντηκοστῆς ὀγδῶς Ὀλυμπιάδος, γεγονότα κατὰ Κροῖσον, ᾧ καὶ τὸν Ἄλυν ὑποσχέσθαι ἄνευ γεφύρας περᾶσαι, τὸ ρέϊθρον παρατρέψαντα»).¹⁰⁶ Έτσι, ο Νικόλαος παραθέτει αυτούσια την πρόταση «έτελεύτησεν ἄγων θεώμενος γυμνικὸν ὑπὸ τε καύματος καὶ δίψους καὶ ἀσθενείας, ἤδη γηραιός» από τους *Βίους φιλοσόφων* του Διογένη Λαέρτιου (*Διογ. Λαερτ.*, 1.39).

Αμέσως μετά από την παράθεση των πολιτικών και των ηθικών σκέψεων αναφορικά με τη ζωή του Θαλή του Μιλήσιου, ο Μαυροκορδάτος κάνει λόγο περί του βίου του Σόλωνα και της πολιτικής του συμβολής, ενώ και στην περίπτωση αυτή ο Σόλων παρουσιάζεται να διαθέτει τα χαρακτηριστικά ενός πολιτικού-φιλοσόφου, όπως αυτά ορίζονται από τον Πλάτωνα, αφού πολλές φορές παρουσιάζεται ως μια πολιτική προσωπικότητα που διαθέτει όλα τα χαρακτηριστικά μιας πλατωνικής ψυχής, οπλισμένης με τα χαρακτηριστικά της δικαιοσύνης, της μεγαλοψυχίας, της φρόνησης και της γενναιότητας.

Κατ' αρχάς, λοιπόν, αποβλέποντας κατά βάση στο κοινό συμφέρον, ο Σόλων προέβη στην εισαγωγή της σεισάχθειας στην Αθήνα, που ήταν το πρώτο νομοθέτημα του Σόλωνα με

¹⁰⁵ Στους *Βίους φιλοσόφων* λέγεται ότι «Τὰ δὲ περὶ τὸν τρίποδα φανερὰ τὸν εὐρεθέντα ὑπὸ τῶν ἀλιέων καὶ διαπεμφθέντα τοῖς σοφοῖς ὑπὸ τοῦ δήμου τῶν Μιλησίων [...]». Για τις διάφορες εκδοχές αναφορικά με τον τρίποδα, πρβλ. Διογένης Λαέρτιος, *Βίους φιλοσόφων*, 1.27-33.

¹⁰⁶ Πρβλ. *Διογ. Λαερτ.*, 1.38.

απώτερο σκοπό την οικονομική ελάφρυνση των φτωχών από τους τοκογλύφους και την αποφυγή της μετατροπής τους σε δούλους λόγω των οφειλών τους («Ο Σόλων πρώτος... άνθρωπων φύλα», *ΦΠ* §72.7-74.7).¹⁰⁷ Φυσικά, αυτή του η νομοθετική απόφαση προκάλεσε την έντονη αντίδραση και τη δυσφορία ορισμένων και κυρίως των πλουσίων, κάτι που συνέβη και στην περίπτωση του Νικολάου Μαυροκορδάτου, διότι η άνοδός του στην ηγεσία της Μολδαβίας και της Βλαχίας προκάλεσε την αντίδραση των αντιπάλων του (ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ 2017, 225).

Στην συνέχεια, γίνεται αναφορά στην συνεισφορά του Σόλωνος όσον αφορά στην σωτηρία της Σαλαμίνας, την οποία διεκδικούσαν οι Αθηναίοι και οι Μεγαρείς («Μαίνεσθαι δὲ ὁ Σόλων προσπειοιέτο... ἑαυτὸν πρὸς πᾶσαν ὑπόνοιαν», *ΦΠ* §74.8-75.15). Ο Σόλων, λοιπόν, προσποιούμενος ότι είναι παράφρων για την εξομάλυνση των πολιτικών συμβάντων, φόρεσε στο κεφάλι του ένα στεφάνι κι έσπευσε στην αγορά, απαγγέλλοντας υπό τη συνοδεία κήρυκα ένα ελεγειακό ποίημα που συνέγραψε ο ίδιος για τη Σαλαμίνα. Έτσι, ο λαός της Σαλαμίνας ξεσηκώθηκε σε πόλεμο ενάντια στους Μεγαρείς και νίκησε χάρη στην προτροπή του Σόλωνος (Διογ. Λαερτ., 1.46-47). Επιπλέον, ο Σόλων κατέβαλλε προσπάθειες να εμποδίσει τα δόλια σχέδια του συγγενή του, του τυράννου Πεισίστρατου, και να προειδοποιήσει τον λαό («Προαισθόμενος δῆτα... ὑπόνοιαν», *ΦΠ* §75.12-15). Παρόλα αυτά, ορισμένα από τα πολιτικά πρόσωπα τον κατηγορούσαν ως παράφρονα, προκειμένου να δικαιολογήσουν τις ενέργειες του Πεισίστρατου (Διογ. Λαερτ., 1.49-50). Σύμφωνα με τις καταγραφές του Διογένη Λαέρτιου, ο Σόλων δήλωσε στον λαό τις Σαλαμίνας την πρόθεσή του για παροχή βοήθειας, λέγοντας: «ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τῶν μὲν σοφώτερος, τῶν δὲ ἀνδρειότερός εἰμι· σοφώτερος μὲν τῶν τὴν ἀπάτην Πεισιστράτου μὴ συνιέντων, ἀνδρειότερος δὲ τῶν ἐπισταμένων μὲν, διὰ δέος δὲ σιωπώντων» (Διογ. Λαερτ., 1.49). Έτσι, ο Μαυροκορδάτος δανείστηκε αυτούσια τη φράση του Διογένη («τῶν μὲν σοφώτερος, τῶν δ' ἀνδρειότερός εἰμί», *ΦΠ* §75.16-17), ισχυριζόμενος ότι ο πολιτικός έχει το δικαίωμα αυτοεπαίνου για το κοινό καλό και το συμφέρον του κράτους, όταν το απαιτούν οι συνθήκες, για τη διασφάλιση δηλαδή της αρμονίας στα πολιτικά πράγματα, κι όχι από προσωπικό όφελος, έπαρση ή αλαζονεία. Γι' αυτόν τον λόγο, παρακάτω ο Νικόλαος αντιδιαστέλλει το υψηλό φρόνημα του Σόλωνος με την απατηλή, δόλια και γεμάτη έπαρση ιδιοσυγκρασία του Πεισίστρατου, ο οποίος εκμεταλλεύτηκε την καλή φήμη και τα λαμπρά έργα του συγγενή του για να ανέλθει στην εξουσία («Κάκεῖνο δὲ παρατηρητέον... τῶν γένει προσηκόντων», *ΦΠ* §75.22-76.31).

¹⁰⁷ Πρβλ. Διογ. Λαερτ., 1.45.

Κάποια στιγμή όταν ο Σόλων πληροφορείται για την τυραννίδα του Πεισίστρατου, αποστέλλει επιστολή στους Αθηναίους, αποκαλύπτοντας τα σχέδια του τυράννου (Διογ. Λαερτ., 1.51). Όπως γράφει κι ο Νικόλαος στο μυθιστόρημά του και, πιο συγκεκριμένα, στη σημείωση Ε' (ΦΠ §76.1-77.14), ο Πεισίστρατος αλληλογραφεί με τον Σόλωνα, στην οποία αλληλογραφία δικαιολογείται και καυχείται για τις αρετές που φαινομενικά διαθέτει ως ηγέτης, ενώ στην ουσία αναφέρεται στις ονομασίες των αρετών κι όχι στην αληθινή κατοχή τους στη διακυβέρνηση του κράτους (Διογ. Λαερτ., 1.53-54).¹⁰⁸ Πάντως ο Νικόλαος στα *Φιλοθέου Πάρεργα* υπαινίσσεται ότι ο Πεισίστρατος διακυβέρνησε για μακρύ χρονικό διάστημα λόγω της παρέμβασης της αιδούς και του φόβου που συνέβαλαν στην απόκρυψη των δυσμορφιών της ψυχής του, οι οποίες κάποια στιγμή κάνουν αισθητή την εμφάνισή τους («Ἐπειδή περ ἡ αἰδῶς ἡ δέος... δεινά», ΦΠ §78.2-5).

Ο Σόλων απομακρύνθηκε από την πολιτική, αποφασισμένος να ιδιωτεύσει και απέπλευσε προς την Αίγυπτο και την Κύπρο για την αποφυγή κάθε κινδύνου («Ἐἴη γοῦν ἄν ἀσφαλέστερον... τῶν γένει προσηκόντων», ΦΠ §76.28-31, 77.15-16).¹⁰⁹ Εκείνος σε καμία περίπτωση δεν ανεχόταν να ζει στην Αθήνα υπό την τυραννική κυριαρχία του Πεισίστρατου, ο οποίος είχε καταλύσει το βασιλικό πολίτευμα με τους νόμους που είχε θεσπίσει ο Σόλων (ΦΠ §79.17-20). Εξάλλου, όπως φαίνεται και στις επιστολές που παραδίδει ο Διογένης Λαέρτιος με το όνομα του Σόλωνος, εκείνος συμβουλεύει τον Περίανδρο ότι το καλύτερο που έχει να κάνει είναι να αποσυρθεί από την πολιτική εξουσία, έτσι ώστε να αποφύγει κάθε λογής μομφή προς το πρόσωπό του (Διογ. Λαερτ., 1.64). Στην επιστολή του προς τον συγγενή του, ο Πεισίστρατος τον προτρέπει να επιστρέψει στην πατρίδα του και να δείξει εμπιστοσύνη σε αυτόν (Διογ. Λαερτ., 1.54). Έπειτα ο Σόλων, απαντά σε αυτόν με διαφορετικό, ηπιότερο και ελαφρώς επαινετικό τόνο, ενώ ταυτόχρονα τον αποκαλεί «πάντων τυράννων βέλτιστον» (Διογ. Λαερτ., 1.66-67), φράση που παραθέτει και ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος στη σημείωση Η' του μυθιστορηματός του, απαριθμώντας τους ενδεχόμενους λόγους για τη μεταστροφή της συμπεριφοράς του Σόλωνος προς τον τύραννο (ΦΠ §79.17-80.28).

Τέλος, στην επιστολή του Σκαρλάτου προς τον δάσκαλό του δεν φαίνεται να υπάρχει κάποιος υπαινιγμός στην ανάγνωση των έργων του Θαλή, του Σόλωνος ή του βιογράφου Διογένη Λαέρτιου. Ωστόσο, στις καταγραφές του Iorga για τη βιβλιοθήκη που είχε στην κατοχή της η οικογένεια των Μαυροκορδάτων εντοπίζονται τα ποιήματα του Σόλωνος («Ποιητ. 73 Ποιηταὶ ἐλάσσονες ἤγουν Πυθαγόρου, Σόλωνος, Ἡσιόδου καὶ Θεοκρίτου

¹⁰⁸ Σε αυτό το σημείο υποφώσκει η πλατωνική αντίληψη αναφορικά με τον φαινομενικό κόσμο των αισθήσεων και με τον κόσμο των αληθινών και γνήσιων όντων, εκείνο των Ιδεών.

¹⁰⁹ Πρβλ. Διογ. Λαερτ., 1.50.

ποιήματα»· «Ποιητ. 3 Ποιηταὶ ἐλάσσονες, τοῦτ' ἐστὶ Πυθαγόρου, Σόλωνος, Ἡσιόδου καὶ Θεοκρίτου ποιήματα») ἀλλὰ καὶ τὰ ἔργα τοῦ Διογένη Λαέρτιου γιὰ τοὺς βίους καὶ τὰ ἀποφθέγματα συγγραφέων («Ἱστορ. 2 Διογένους Λαέρτιου περὶ βίων, δογμάτων καὶ ἀποφθεγμάτων φιλοσόφων»).¹¹⁰

Δ) Ἡ ἀμέση καὶ ἔμμεση παρουσία τοῦ Ομήρου στὰ *Φιλοθέου Πάρεργα*

Ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος κατεῖχε σίγουρα βαθύτατη γνώση γιὰ τὴν ἀρχαιοελληνικὴ γραμματεία καὶ ἰδίως γιὰ τὸν Ὅμηρο καὶ τὰ ομηρικὰ ἔπη. Αὐτὸ διαπιστώνεται καὶ μέσα στο μυθιστόρημα *Φιλοθέου Πάρεργα*, καθὼς ὁ συγγραφέας συμπεριλαμβάνει ὀρισμένα ομηρικὰ στοιχεῖα στο νεωτερικὸ τοῦ μυθιστορηματικὸ ἔργο.

Πρῶτα ἀπὸ ὅλα, στὴν παράγραφο §19.16-22.26 τοῦ μυθιστορήματος στὴν περιγραφὴ τοῦ κρυπτοχριστιανοῦ Ἰακώβου ὅσον ἀφορὰ στὴν πολυμάθεια καὶ τὴν ευρύτητα τῆς παιδείας τοῦ, χρησιμοποιεῖται ἡ ομηρικὴ φράση «πολλῶν ἀνθρώπων ἴδεν ἄστεα, καὶ νόον ἔγνω». Ὅπως γίνεται ἀντιληπτό, γιὰ τὸν Φαναριώτη ηγεμόνα ἡ ἀναζήτησις τῆς ἀλήθειας εἶναι ἐξαιρετικῆς σημασίας καὶ, ἔτσι, κάνει χρῆσις τῆς ομηρικῆς φράσης γιὰ τὸ μακρινὸ ταξίδι ὡς μέσο γιὰ νὰ τὴν ἀναζήτησις τῆς ἀλήθειας (MAVRELOS 2013, 34-35). Βέβαια, τὸ προοίμιο τῆς ομηρικῆς *Οδύσσειας* ἀναγράφει «πολλῶν δ' ἀνθρώπων ἴδεν ἄστεα καὶ νόον ἔγνω», δηλαδὴ με τὴν προσθήκη τοῦ συνδέσμου «δὲ» (Ομ., *Οδ.*, 1.3).

Ἐπιπλέον, ὁ Νικόλαος χρησιμοποιεῖ ἀρκετὲς φορές τὴν ἐπικὴ διήγησις ποὺ συναντάται στὰ ομηρικὰ ἔπη. Γιὰ παράδειγμα, στὴν περίπτωσις τῆς διήγησις τῆς περιπετειώδους ζωῆς τοῦ Κύπριου Κορνηλίου, περιγράφονται οἱ μύριες δυσχέρειες ποὺ ἐκεῖνος διένυσε μαζὶ με τοὺς γονεῖς καὶ τὴν ἀδελφὴ τοῦ, οἱ ὁποῖοι ἐπιβιβάστηκαν σὲ ἓνα πλοῖο γιὰ νὰ ἀναζητήσουν καλύτερες συνθήκες ζωῆς σὲ ἄλλον τόπο (*ΦΠ* §39.10-44.24). Οἱ περιπέτειες τοῦ Κορνηλίου καὶ τῆς οἰκογένειάς τοῦ, ποὺ ἔχουν ὡς πρότυπο τὸ ἀρχαιοελληνικὸ μυθιστόρημα, φαίνεται νὰ ομοιάζουν κατὰ κάποιον τρόπο με τὶς περιπέτειες τοῦ πολυμήχανου Ὀδυσσεῆ κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ταξιδιοῦ τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ πρὸς τὴν Ἰθάκη, ὅπως αὐτὲς περιγράφονται στὴν *Οδύσεια* τοῦ Ομήρου.

Ἀργότερα, ὁ Ἰταλὸς ἀπευθύνεται στὸν Βρετανὸ καὶ λέγει ὅτι γιὰ τὴν προσέλκυσις τῶν γυναικῶν τῶν Ὀθωμανῶν ἀπαραίτητα στοιχεῖα εἶναι ὁ πλοῦτος σὲ χρήματα καὶ τὸ νὰ μὴν κατάγεται ὁ ενδιαφερόμενος ἀπὸ ξένη πατρίδα («Ὁ δ' Ἰταλὸς ἀπαρεσκόμενος μὲν τῇ συμβουλῇ... ἐπὶ κάλλει βρενθυομένης», *ΦΠ* §85.19-86.26). Ἐτσι, γιὰ νὰ ἐνισχύσει τὴν ἰσχύ

¹¹⁰ Βλ. Iorga 1914-15, 99· Iorga 1914-15, 119.

των λεγομένων του φέρνει ως παράδειγμα τον Νηρέα, τον πιο όμορφο άνδρα μπροστά στο Έλιον και ο οποίος βρίσκεται υπό τη συνοδεία των πενήντα νυμφών του, των Νηρηίδων, που δίχως *ἀδρὰ δῶρα* δεν θα μπορούσε να προσεγγίσει τις επηρμένες γυναίκες των Οθωμανών (Ομ., *Ιλ.*, 2.671-674).¹¹¹

Η αυθεντία του Ομήρου κατονομάζεται ρητά στο σημείο όπου ο Έλληνας λόγιος αναφέρεται στη συλλογή των αρχαιοελληνικών αναγνώσμάτων. Έτσι, όταν συζητά για την *Πολιτεία* του Πλάτωνος, αναφέρει και ότι ο αρχαίος Έλληνας φιλόσοφος μιμούνταν με επιδέξιο τρόπο τον δημιουργό των ομηρικών επών («θαυμάζων καὶ τὴν πρὸς Ὅμηρον ἐπιδέξιον τοῦ φιλοσόφου μίμησιν», *ΦΠ* §54.25-26). Λίγο αργότερα, ο Γραικός μεταξύ των υπόλοιπων ονομάτων των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων προσθέτει και εκείνο του Ομήρου, δείχνοντας την απόλυτη ταύτισή του με τον εν λόγω συγγραφέα («Προσεδρεύω δὲ καὶ παρέρπων ὄση δύναμις μονονουχὶ προσφύομαι ταῖς ἔτι νεαζούσαις καὶ ἀκηράτους ἀτμοὺς ἀναπνεούσαις γοναῖς Ὁμήρου», *ΦΠ* §58.27-29).

Τέλος, ο γιος του Νικολάου Μαυροκορδάτου, ο Σκαρλάτος, στην επιστολή του προς τον δάσκαλό του αναφέρεται εμμέσως στην αυθεντία του Ομήρου ως αξεπέραστου προτύπου μέσω της νύξης του για τη μεταφράστρια των ομηρικών επών, την Anne Le Fèvre Dacier (PAPACOSTEA-DANIELOPOLU 1990, 35). Στην καταγραφή του Iorga, αναφορικά με τον Όμηρο συναντώνται τέσσερις τίτλοι και, συγκεκριμένα, ο τίτλος «ποιηθ. 61. Ὁμήρου τὰ ἅπαντα μετὰ σχολίων [...]» (IORGA 1914-1915, 88), «Ποιητ. 104. Ὁμήρου Ἰλιάς καὶ Ὀδύσσεια [...]» (IORGA 1914-1915, 94), «Ποιητ. 65. Ὁμήρου Ἰλιάς καὶ Ὀδύσσεια, καὶ βίος αὐτοῦ καθ' Ἡρόδοτον καὶ Πλούταρχον [...]» (IORGA 1914-1915, 99) και «Βιογρ. 102. Ἡροδότου Ἀλικαρνασέως ἐξήγησις περὶ τῆς τοῦ Ὁμήρου γενέσεως καὶ βιοτῆς» (IORGA 1914-15, 101).

Ε) Η κικερώνεια γραφή στη φιλοσοφική σκέψη του Μαυροκορδάτου στα *Φιλοθέου Πάρεργα*

Ενας άλλος συγγραφέας –αυτή τη φορά Λατίνος– από τον οποίο ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος δέχεται αξιοσημείωτη επίδραση είναι ο Μάρκος Τύλλιος Κικέρων, μια ουκ αμελητέα προσωπικότητα της ρωμαϊκής πολιτείας. Ο Κικέρων

¹¹¹ Ο Όμηρος στους εν λόγω στίχους της *Ιλιάδας* παραθέτει τους εξής λόγους, επαινώντας το κάλλος του Νηρέα «Νιρεὺς αὐτὸς Σὺμηθεν ἄγε τρεῖς νῆας εἴσας, Νιρεὺς Ἀγλαΐης υἱὸς Χαρόποιό τ' ἄνακτος, Νιρεὺς, ὃς κάλλιστος ἀνὴρ ὑπὸ Ἴλιον ἦλθε τῶν ἄλλων Δαναῶν μετ' ἀμύμονα Πηλεΐωνα» (Ομ., *Ιλ.*, 2.671-674).

ήταν Ρωμαίος πολιτικός, ρήτορας, νομικός και φιλόσοφος, που έζησε τον πρώτο αιώνα π.Χ.. Ήταν γνωστός για τους εύγλωττους ρητορικούς λόγους του, τις επιστολές του και τα συγγράμματά του σε ποικίλλα θέματα, όπως η πολιτική, η φιλοσοφία, η ηθική και η ρητορική. Ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος βρίσκεται σε εμφανή διακειμενικό διάλογο με το έργο του Κικέρωνα στα *Φιλοθέου Πάρεργα*, ιδιαίτερα στις ιδέες του για τη σημασία της ρητορικής, της ηθικής και των βασικών αρετών, πόσο μάλλον της δικαιοσύνης.¹¹²

Στο νεοελληνικό μυθιστόρημα του Νικολάου και, πιο συγκεκριμένα, στην περιγραφή της προσωπικότητας και της πολιτικής που ακολουθεί ο Αχμέτ Γ' περιγράφεται η οικονομική πολιτική του σουλτάνου, ο οποίος δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην ορθή διαχείριση των ταμείων του κράτους, αποταμιεύοντας με αυτόν τον τρόπο τα αναγκαία χρήματα και περιορίζοντας τις μη αναγκαίες δαπάνες. Ο Νικόλαος επεκτείνει κι επεξηγεί περαιτέρω αυτή τη σκέψη, προβάλλοντας τα χρήματα ως κινητήρια δύναμη τόσο για την διεξαγωγή οποιουδήποτε πολέμου όσο και ως θεμέλιο σε καιρό ειρήνης, καθώς διασφαλίζεται η εύνοια των στρατιωτών αλλά και ο φόβος του αντίπαλου («Οί γάρ θησαυροί τρώντι νεῦρα πολέμου καὶ κρηπὶς εἰρήνης... τὸ δὲ πολέμιον εἰς φόβον καθιστάντες», *ΦΠ* §19.19-23). Η ίδια ακριβώς σκέψη συναντάται και στο *Περὶ Καθηκόντων Βίβλος* του Φαναριώτη ηγεμόνα («τὰ εἰρήνης μηδὲν ἤττον, ἢ πολέμου νεῦρα»).¹¹³ Ο Μαυροκορδάτος προφανώς να είχε αναγνώσει την εν λόγω παροιμία στους *Φιλιππικούς λόγους* του Κικέρωνα (*Cic., Phil., 5.5*).¹¹⁴

Στον λόγο του ο λόγιος Γραικός για τις λογοτεχνικές του προτιμήσεις και τα αγαπημένα του φιλοσοφικά έργα προχωρά σε μια σύγκριση δύο ρητόρων, του Κικέρωνα και του Δημοσθένους («συγκρίνων δ' αὐτὸν τῷ Κικέρωνι τοῦ χρόνου μόνον φέρειν εἰκάζω τὰ πρωτεῖα· οὐδὲ γὰρ ἐν τοῖς ἄλλοις ὁ Ρωμαῖος παραχωρεῖ τῷ Δημοσθένει», *ΦΠ* §56.33-35).¹¹⁵ Συγκεκριμένα, ο Νικόλαος μέσω του Γραικού επιδεικνύει την ξεκάθαρη προτίμησή του προς τον Κικέρωνα, τον οποίο παρουσιάζει ως ανώτερο του Δημοσθένους,¹¹⁶ ενώ ισχυρίζεται ότι η

¹¹² Ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος συγγράφει το έργο του *Περὶ Καθηκόντων Βίβλος*, συνομιλώντας με τον Κικέρωνα και το ομότιτλο έργο του με τίτλο *De officiis*, αφού ο Φαναριώτης ηγεμόνας παραθέτει ολόκληρα αποσπάσματα από το αντίστοιχο πασίγνωστο έργο του Λατίνου συγγραφέα (NOUTSOS 1982, 236· NOΥΤΣΟΣ 2005, 328· KAMPERIDIS 2021, 359).

¹¹³ Πρβλ. ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ 1722, 129.

¹¹⁴ Συγκεκριμένα, ο Κικέρων λέει: “Quid est aliud omnia ad bellum civile hosti arma largiri, primum nervos belli, pecuniam infinitam, qua nunc eget, deinde equitatum, quantum velit?”. Επίσης, βλ. υποσημείωση 19 στο ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ 2017, 218.

¹¹⁵ Μάλιστα πριν από τη συγκεκριμένη σύγκριση ο Γραικός λέγει ότι έχει αναγνώσει με μεγάλη προθυμία τους λόγους τους Δημοσθένους, τους οποίους επαινεί για τις υψηλές ποιότητας και ακριβείς ιδέες τους («Ανελίττω δὲ προθύμως καὶ πολλὰκις τοὺς Δημοσθένους λόγους... ιδέας», *ΦΠ* §56.31-32).

¹¹⁶ Ο Iorga καταγράφει τους παρακάτω τίτλους με τα έργα του Δημοσθένους που συναντώνται στη βιβλιοθήκη των Μαυροκορδάτων: «Ρητ. 57. Δημοσθένους τὰ ἅπαντα [...]» (IORGA 1914-15, 98), «Ρητ. 61. Τῶν τῆς Ἑλλάδος ἐξόχων ῥητόρων Ἰσοκράτους, Αἰσχίνους καὶ Δημοσθένους λόγοι τινὲς [...]» (IORGA 1914-15, 98), «Γνωμολ. 74. Δημοσθένους Γνωμολογία [...]» (IORGA 1914-15, 99) και «Ρητ. 147. Δημοσθένους περὶ στεφάνου λόγος [...]» (IORGA 1914-15, 103).

παλαιότητα είναι ο μοναδικός λόγος που θα μπορούσε να κάνει τον Δημοσθένη να προκριθεί του Ρωμαίου ρήτορος.¹¹⁷ Για να ενισχύσει το κύρος των λεγομένων του παραπέμπει στην αυθεντία του Λογγίνου, παραθέτοντας τα λόγια και την άποψή του από το *Περί Ύψους*, όπου συναντάται η ίδια ακριβώς επιστημονική σύγκριση μεταξύ του ύψους των δύο ρητόρων και από το οποίο έργο ο Νικόλαος αντλεί την έμπνευσή του (Λογγ., *Υψ.*, 12.4-5).¹¹⁸ Εκεί, λοιπόν, ο Λογγίνος,¹¹⁹ απευθύνοντας επιστολή προς τον Ποστούμιο Τερεντιανό, παρομοιάζει τον Κικέρωνα με μια γιγάντια πυρκαγιά που παρασύρει τα πάντα στο διάβα της («ὁ δὲ Κικέρων ἐν χύσει, καὶ ὁ μὲν ἡμέτερος διὰ τὸ μετὰ βίας ἕκαστα, ἔτι δὲ τάχους ῥώμης δεινότητος... ἐν αὐτῷ καὶ κατὰ διαδοχὰς ἀνατρεφόμενον»).¹²⁰

Εν συνεχείᾳ, ο Έλληνας αφιερώνει έναν μακροσκελή λόγο αναλύοντας τα πλεονεκτήματα του Λατίνου συγγραφέα. Αναλυτικότερα, δείχνει τον θαυμασμό του στον Κικέρωνα ως προς την αφθονία, την ασύγκριτη ευφράδεια, την ακρίβεια των επιχειρημάτων, την πυκνότητα των αποδεικτικών στοιχείων, την ποικιλία των λέξεων και της σκέψης, τη γνώση πολλών άγνωστων στοιχείων («Ὅν μόνον δὲ τοὺς λόγους τοῦ Κικέρωνος μετιῶν... τῶν πολλῶν λανθανόντων», *ΦΠ* §57.9-14). Βέβαια, το πιο εντυπωσιακό από όλα είναι οι πίνακες των ηθῶν, των χαρακτήρων και των παθῶν που λάμπουν σε όλο το κείμενο και σαγηνεύουν τον νου («ἀλλ' ἐπὶ πᾶσιν ἐκπλήττουσι τὰ ἦθη... τὰς ψυχὰς», *ΦΠ* §57.14-16) (KAMPERIDIS 2021, 359). Ανάμεσα στα κικερώνεια έργα διακρίνει τα φιλοσοφικά και κυρίως τα έργα ηθικής φιλοσοφίας («Ἀναγινώσκω δ' οὐκ... ἐμβριθοῦς κρίσεως», *ΦΠ* §57.16-19), ενώ, επιπλέον, μελετά τις επιστολές του, οι οποίες παρέχουν σημαντικές βιογραφικές πληροφορίες όχι μόνο για τον βίο του Κικέρωνα αλλά και της ρωμαϊκής πολιτείας («Ψυχαγωγῶ δὲ καὶ... πολιτείας», *ΦΠ* §57.19-58.21). Παράλληλα, ο λόγιος επισημαίνει και τις αρνητικές πτυχές του Κικέρωνα («Ἀπαρέσκει δὲ μοι τὸ πικρόχολον αὐτοῦ... ἀπειροκάλως νεανιευόμενον», *ΦΠ* §58.21-26). Σημειώνει, λοιπόν, ότι τον δυσαραρεστεί η χαιρεκακία και η μεμψιμοιρία στην ιδιοσυγκρασία του, αλλά και η ολιγοψυχία και η δειλία κατά την εμφάνιση κάποιας απειλής. Επιπλέον, ως

¹¹⁷ Πάντως ο Φενελόν στην επιστολή του *Lettre à l'Académie* δηλώνει την προτίμησή του στο πρόσωπο του Δημοσθένους, όπως αναφέρεται στην υποσημείωση 84 στο ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ 2017, 223.

¹¹⁸ Γενικότερα, η σύγκριση του Κικέρωνα με τον Δημοσθένη είναι συνήθης και εκφράζει με έμμεσο τρόπο τον ανταγωνισμό μεταξύ της Ελλάδας και της Ρώμης.

¹¹⁹ Φανερές είναι οι επιδράσεις του Νικολάου Μαυροκορδάτου από το *Περί Ύψους* του Λογγίνου, γεγονός που επαληθεύεται με έμμεσο τρόπο από την επιστολή του Σκαρλάτου, ο οποίος κάνει λόγο για τις μεταφράσεις του Nicolas Boileau-Despréaux, ο οποίος υπήρξε μεταφραστής του έργου του Λογγίνου (PAPACOSTEA-DANIELOPOLU 1990, 34-35). Με άμεσο τρόπο η επίδραση του Νικολάου Μαυροκορδάτου μαρτυρείται σε ένα αντίτυπο της βιβλιοθήκης των Μαυροκορδάτων, σύμφωνα με την καταγραφή του Iorga, με τίτλο «Ρητ. 150. Οί ἐν τῇ ρητορικῇ τέχνῃ κορυφαῖοι: Ἀθηναῖος, Ἑρμογένης, Διονύσιος Λογγίνος, Γενέβα, 1569, δέσι ἄσπρ. πετζί.» (IORGA 1914-1915, 28).

¹²⁰ Πρβλ. Λογγ., *Υψ.*, 12.4.

αρνητικό στοιχείο του Ρωμαίου ρήτορα κρίνει ότι είναι επιρρεπής στις υπερβολικές ταπεινές κολακείες, καθώς επισημαίνει και την επίπλαστη ανδρεία που εκείνος προβάλλει.

Αργότερα, ο λόγιος Ιταλός κάνει λόγο για τη συμπεριφορά των πολιτικών ανδρών και των βασιλέων, οι οποίοι για να τιθασεύσουν τους πολίτες τούς εμφύσησαν την αιδώ και τον φόβο σε συνδυασμό με την αγάπη προς το πρόσωπό τους («αιδώς γὰρ ἀγάπη καὶ φόβω...»), *ΦΠ* §124.6-7). Αυτό θα μπορούσαμε να πούμε ότι αντανακλά την άποψη του Κικέρωνα, ο οποίος θεωρεί ότι η δικαιοσύνη έχει την ίδια στιγμή και αποτρεπτικό και προτρεπτικό χαρακτήρα. Σύμφωνα με τον Κικέρωνα, αφενός, η δικαιοσύνη έχει την τάση να αποτραβά τον άνθρωπο από το να συμπεριφερθεί βίαια και να βλάψει κάποιον κι, αφετέρου, εκείνη προτρέπει τον άνθρωπο στο να στοχεύει με αρμονικό τρόπο και ισορροπία στο κοινό συμφέρον κι όχι μόνο στο ατομικό.

Κάποια στιγμή ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος αναφέρει ότι τον φόβο τον προξενεί ο εκάστοτε βασιλέας προκειμένου να χαλιναγωγήσει τους υπηκόους του.¹²¹ Κατά παρόμοιο τρόπο, ο Κικέρων, όπως αναφέρεται στη δικαιοσύνη, κάνει λόγο και για την αδικία και, διερευνώντας τις αιτίες της αδικίας, καταλήγει ότι για όλα αυτά ευθύνονται τα πάθη όπως ο φόβος. Ένα από τα πάθη αυτά, λοιπόν, είναι ο φόβος, ο οποίος λειτουργεί ως ένας μηχανισμός προστασίας του εαυτού πριν δράσει κάποιος άλλος κατά παρόμοιο τρόπο. Για παράδειγμα, ένας άνθρωπος προχωρά στην αδικία κάποιου άλλου ατόμου, προκειμένου ο πρώτος να προνοήσει και να προλάβει την άδικη πράξη του δεύτερου (ΡΑΠΤΗΣ 2010, 22-23).

Παράλληλα, ο Κικέρων λαμβάνει υπόψιν τη δικαιοσύνη εξετάζοντάς τη βέβαια σε συνάρτηση με τις υπόλοιπες αρετές τόσο για το δικό του όφελος όσο και για το συμφέρον της κοινωνίας (ΡΑΠΤΗΣ 2010, 6-7). Εξάλλου, στο σύγγραμμά του *De officiis* ο Κικέρων αναλύει κατά βάση τις τέσσερις θεμελιώδεις αρετές, δηλαδή τη φρόνηση, τη σωφροσύνη, τη δικαιοσύνη και την ανδρεία (ΡΑΠΤΗΣ 2010, 20). Με τις τέσσερις αυτές αρετές προβάλλεται ένα ιδεατό πρότυπο ανθρώπου, αυτό του καλού και αγαθού, το οποίο είναι ευρέως γνωστό ήδη από τον Πλάτωνα. Ωστόσο, ο Κικέρων δίνει μεγαλύτερη έμφαση στο συγκεκριμένο έργο του στην αρετή της δικαιοσύνης, ενώ ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος θεωρεί κορωνίδα των αρετών τη φρόνηση ή αλλιώς τη σοφία, μιας και συγγράφει ένα καινοτόμο έργο κατά την εποχή του πρώιμου Διαφωτισμού, όταν δίνεται έμφαση στον ορθολογιστικό τρόπο σκέψης. Έτσι, στα *Φιλοθέου Πάρεργα* γίνονται μόνο ελάχιστες αναφορές στη δικαιοσύνη.

¹²¹ Στο *De republica* ο Κικέρων αναφέρεται στον Λεύκιο Ταρκύνιο τον Υπερήφανο κατά παρόμοιο τρόπο (πρβλ. Cic., *Rep.*, 2.45). Βέβαια, είναι απίθανο ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος να είχε υπόψιν του το συγκεκριμένο έργο του Κικέρωνα, αφού εκείνο ήταν χαμένο από τον 6^ο αιώνα έως τις αρχές του 19^{ου} αιώνα.

Όσον αφορά στην αρετή της φρόνησης ή αλλιώς της σοφίας, η οποία, όπως προείπαμε, αναφέρεται πολλές φορές εντός του μυθιστορήματος,¹²² ο Νικόλαος δεν αποκλείεται να είχε κατά νου τις απόψεις του Κικέρωνα σχετικά με την υπεροχή του ανθρώπου έναντι των άλλων ζώντων οργανισμών. Ο άνθρωπος, λοιπόν, υπερέχει των υπόλοιπων ζώων, διότι είναι οπλισμένος με λογικό νου και δρα σύμφωνα με αυτήν, ενώ τα ζώα ενεργούν βάσει του ενστίκτου και των ορμών τους. Ο Κικέρωνας παραθέτει πανομοιότυπη άποψη στο *De Officiis* με τα εξής λόγια: “Sed pertinet ad omnem officii quaestionem semper in promptu habere, quantum natura hominis pecudibus reliquisque beluis antecedit; illae nihil sentiunt nisi voluptatem ad eamque feruntur omni impetu, hominis autem mens discendo alitur et cogitando, semper aliquid aut anquirat aut agit videndique et audiendi delectatione ducitur” (Cic., *Off.*, 1.105).

Στο ΙΑ’ φρόντισμα ο Νικόλαος είχε εξάρει τη σημασία της αληθινής φιλίας («Τὸ νομίζειν τοὺς ἄλλους ἥκιστα φιλίας... ἀπὸ τῆς φιλίας καλῶν», *ΦΠ* §141.11-142.23). Εξίσου, ο Κικέρων στο *De officiis* συζητά για τις υποχρεώσεις που έχει κάποιος απέναντι στον φίλο του, λέγοντας: “Maxime autem perturbantur officia in amicitiiis, quibus et non tribuere, quod recte possis, et tribuere, quod non sit aequum, contra officium est. Sed huius generis totius breve et non difficile praeceptum est. Quae enim videntur utilia, honores, divitiae, voluptates, cetera generis eiusdem, haec amicitiae numquam anteponenda sunt. At neque contra rem publicam neque contra ius iurandum ac fidem amici causa vir bonus faciet, ne si iudex quidem erit de ipso amico; ponit enim personam amici, cum induit iudiciis” (Cic., *Off.*, 3.43). Παρόλα αυτά, τονίζει ότι ένας άνδρας δεν θα πρέπει να βάζει τους δεσμούς φιλίας πάνω από το καλό της πατρίδας του.

Τέλος, το γεγονός ότι ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος κατείχε στην περίφημη βιβλιοθήκη του τα συγγράμματα, τους λόγους και τις επιστολές του Κικέρωνα μπορεί να μην αποδεικνύεται μέσα από κάποια ένδειξη από την επιστολή του μικρού Σκαρλάτου προς τον δάσκαλό του αλλά, σύμφωνα με την καταγραφή του Iorga για την πλούσια και ανεκτίμητης αξίας βιβλιοθήκη των Μαυροκορδάτων, εντοπίστηκαν τρία αντίτυπα που φέρουν τους εξής τίτλους: «Φιλ. 155. Μάρκου Τυλλίου Κικέρωνος Ῥωμαίου Κάτων ἢ περὶ γήρωσ, ἐρμηνεῖα Θεοδώρου, γρ.-λατ., Ἐνγολσταδίω, 1596, δέσι. βλ. ἄσπρ. λεπτόν.» (IORGA 1914-1915, 28), “Philol. 18. M. T. Ciceronis Opera cum Asconio et scholiaste veteri, c. n. varior., ex recens. Verburgii, 4°, 4 vol., Amstel, 1724, Comp. gall. aur.” (IORGA 1914-1915, 109) και “Moral. 12. Ciceronis de officiis, libri tres, Patavii, 1685.” (IORGA, 1914-1915, 120).

¹²² Βλ. υποσημείωση 83 στην παρούσα εργασία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

ΑΡΧΑΙΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ & ΡΩΜΑΙΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ ΜΕ ΜΙΚΡΟΤΕΡΗΣ ΕΚΤΑΣΗΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΣΤΟΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ ΤΩΝ *ΦΙΛΟΘΕΟΥ ΠΑΡΕΡΓΩΝ*

Α) Οι αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς με πιο ισχνή παρουσία στον συγγραφέα των *Φιλοθέου Παρέργων*

Στο προοίμιο του νεοελληνικού μυθιστορήματος *Φιλοθέου Πάρεργα* ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος ξεκινά παραθέτοντας την αρχαιοελληνική παροιμία «σιωπῆς ἀκίνδυνον γέρας εἶναι» σε μια προσπάθεια να αντιδιαστείλει την τάση για διατήρηση σιωπῆς με την τάση για άμετρο λόγο και παλινωδία («Ἡ μὲν παροιμία... τῶν πολλῶν ἐπιτυγχάνουσιν», *ΦΠ* §13.1-14.16). Με αυτόν τον τρόπο στην ουσία προβαίνει σε μια σύγκριση του αρχαίου κόσμου με τον κόσμο των συγχρόνων του. Πιο συγκεκριμένα, κατά την αρχαιότητα η σιωπή θεωρούνταν αρετή, καθώς ήταν προτιμότερο κάποιος να μιλά μόνον όταν έχει κάτι ουσιαστικό να δηλώσει. Αντιθέτως, ο συγγραφέας σημειώνει ότι στη σύγχρονή του εποχή η σιωπηλή στάση όχι μόνο δεν επαινείται αλλά και δεν αποφέρει και χρήματα στους ανθρώπους. Η άνωθεν παροιμία παραπέμπει, επίσης, στην αρχαία παροιμία «τὸ σιγᾶν κρεῖττον ἔστι τοῦ λαλεῖν» και σε κάποιες βιβλιογραφικές πηγές αποδίδεται στον λυρικό ποιητή Σιμωνίδη τον Κεῖο (PAGE 1962, 299).¹²³ Στο πλαίσιο αυτό, ο Νικόλαος παραθέτει την πρόταση «Καὶ ἰατρῶν μὲν παῖδες ἄδιψον εἶναι φασι τὴν σιωπὴν» και όταν κάνει λόγο για την ιατρική επιστήμη προφανώς υπαινίσσεται την παρουσία του Ιπποκράτους (*ΦΠ* §13.6-7). Την φράση αυτή ενδεχομένως να έχει δανειστεί ο Νικόλαος από το δεύτερο βιβλίο των *Ἠθικῶν* του Πλουτάρχου (Πλουτ., *Ἠθ.*, 90c-d), όπου αναφέρεται: «Ἡ δὲ σιγὴ πανταχοῦ μὲν ἀνυπεύθυνον (οὐ μόνον ἄδιψον, ὡς φησιν Ἰπποκράτης) [...]».

Όπως φαίνεται ήδη από την αρχή του μυθιστορήματος του Νικολάου, μπορεί κανείς να εντοπίσει το παιχνίδι ανάμεσα στο έργο και στο πάρεργο, δηλαδή το σοβαρό και το παιγνιώδες (ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ 2015, 231). Αυτό είναι κοινό μοτίβο και στο έργο *Δειπνοσοφιστές*, του Αθήναιου, όπως, επίσης, εκεί κάνει αισθητή την εμφάνισή του και ο ειδολογικός όρος

¹²³ Επίσης, βλ. την υποσημείωση 4 στο ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ 2017, 217.

«πάρεργον».¹²⁴ Πιο συγκεκριμένα, ο Αθήναιος στους *Δειπνοσοφιστές* γράφει: «Ἡμεῖς γὰρ, κατὰ τὸν καλὸν Ἀγάθωνα, τὸ μὲν πάρεργον ἔργον ὡς ποιούμεθα, τὸ δ' ἔργον ὡς πάρεργον ἐκπονούμεθα» (Αθην., *Δειπν.*, 185b). Ο Μαυροκορδάτος με τη σειρά του στα *Φιλοθέου Πάρεργα* τονίζει με μετριόφρον ύφος ότι έχει γράψει ένα «πάρεργον», το οποίο χαρίζει γλυκό ύπνο στον αναγνώστη («ἴσως ἀμωσγέπως ψυχαγωγηθεὶς ἡδύτερον εἰς ὕπνον κατενεχθήσεται», *ΦΠ* §14.22-23), ενώ στην ουσία κάτι τέτοιο δεν ισχύει και προϊδεάζει για την αινιγματική πλοκή του μυθιστορηματικού έργου, εφόσον ο απώτερος σκοπός του είναι σοβαρός και διδακτικός. Έτσι, το έργο του Αθήναιου συχνά παραλληλιζέται από τους Γάλλους αναγνώστες με το *Φιλοθέου Πάρεργα* του Νικολάου. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του γραμματέα του Νικολάου, ο θαυμασμός του Μαυροκορδάτου για τον Αθήναιο ήταν τόσος, που ευχόταν να είχε έρθει επί γης ή τουλάχιστον ο Έλιαν που αντέγραψε σχεδόν εξ ολοκλήρου το έργο του Αθήναιου (PIPPIDI 1977, 238). Στην καταγραφή του Iorga για την πολύτιμη βιβλιοθήκη έχει ευρεθεί ο τίτλος: «Ρητ. 150. Οἱ ἐν τῇ ρητορικῇ τέχνῃ κορυφαῖοι: Ἀθηναῖος, Ἑρμογένης, Διονύσιος Λογγίνος, Γενέβα, 1569, δέσι ἄσπρ. πετζί.» (IORGA 1914-1915, 28).

Αξίζει να επισημάνουμε ότι στο μυθιστόρημα *Φιλοθέου Πάρεργα* του Νικολάου η επίδραση του Λουκιανού τους Σαμοσατέως προς τον συγγραφέα ελέγχεται ως ισχνή. Ωστόσο, στα διαλογικά έργα του Φαναριώτη ηγεμόνα, όπως στον *Διάλογο περί ζωῆς και θανάτου*, οι αναγωγές στα έργα του Λουκιανού θα λέγαμε ότι είναι κάτι παραπάνω από έντονες, αφού εκείνος φαίνεται να τον μιμείται στη σύνταξη των λέξεων, στην έκφραση και στο γενικότερο κλίμα των διαλόγων (ΑΜΠΑΖΟΓΛΟΥ – ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΥ 1977, 412). Πάντως, όπως φαίνεται στα *Φιλοθέου Πάρεργα*, ο Νικόλαος φιλοδοξεί να συγγράψει το έργο σε αττικίζουσα γλώσσα και προξενεί πράγματι τον θαυμασμό του αναγνωστικού του κοινού (ΔΗΜΑΡΑΣ 1989, 266). Όπως φαίνεται κι από τα λουκιανικά έργα, ο συγγραφέας χειρίζεται με δεξιοτεχνία την αττική διάλεκτο, ώστε να μπορεί να εκφράζεται με σαφή και ακριβή τρόπο μέσω αυτής. Επιπλέον, στην αρχή του μυθιστορήματος ο Νικόλαος ξεκινά με ένα σύντομο προοίμιο, κατά το πρότυπο των λουκιανικών έργων (ΔΗΜΑΡΑΣ 1989, 270). Τα σωζόμενα έργα του Λουκιανού φαίνεται να υπήρχαν στη βιβλιοθήκη των Μαυροκορδάτων, σύμφωνα με την καταγραφή του Iorga, με τον τίτλο «φιλ. 23. Λουκιανού τὰ σωζόμενα [...]» (IORGA 1914-1915, 86).

Ο έπαινος του οίνου και η πραγματεία για την κατανάλωσή του από το §29.2 και εξής ενέχει αναγωγές στη συμποτική μελική ποίηση του Αλκαίου. Το κρασί είναι ένα από τα πιο

¹²⁴ Ο Γάλλος λόγιος Jean Le Clerc πρότεινε τον τίτλο *Κηποσοφιστές* για το μυθιστόρημα του Νικολάου Μαυροκορδάτου, κατά το πρότυπο των *Δειπνοσοφιστών* του Αθήναιου (ΜΑΥΡΕΛΟΣ 2019, 159).

συνηθισμένα μοτίβα που επανέρχονται στα αλκαϊκά συμποτικά άσματα. Αναλυτικότερα, στο απόσπασμα 346V του Αλκαίου περιγράφεται η διαδικασία της πόσης οίνου. Ο αρχηγός του συμποσίου προτρέπει τον ηνίοχο να φέρει τις μεγάλες κανάτες κρασιού («κάδ δ'αέρρε κυλίχαις μεγάλαις, ἄϊτα») (TSOMIS 2001, 143). Παράλληλα, το κρασί αναμειγνύεται με νερό σε δοσολογία ένα προς δύο («ἔγγεε κέρναις ἕνα καὶ δύο πλήαις κὰκ κεφάλας»), πράγμα που το καθιστά εξαιρετικά δυνατό, αφού η πιο κατάλληλη και συνήθης δοσολογία ήταν τρία προς ένα. Ενδεχομένως, λοιπόν, η εντολή για την προετοιμασία ενός τόσο δυνατού κρασιού να παραπέμπει στην επίκληση στον Βάκχο, τον κατεξοχὴν θεό του οίνου. Με παρόμοιο τρόπο, στα *Φιλοθέου Πάρεργα* το συμποσιακό γεύμα γίνεται υπό την παρουσία του Βάκχου («τῆ Βάκχου παρουσία», *ΦΠ* §29.3) και προσφέρονται «τρεις εὐμεγέθεις φιάλας» κρυστάλλου και ελάχιστα αναμειγμένου με νερό οίνου («ὀλιγοφόρου οἴνου», *ΦΠ* §29.3-5). Η αλκαϊκή φράση «οἶνος γὰρ ἄνθρωπῳ δίοπτρον» από το απόσπασμα 333V φανερώνει ότι το κρασί, γίνεται το μέσο με το οποίο αντιλαμβάνεται κανείς κάτι κι έτσι συμβάλλει στο να αντιλαμβάνεται και να κατανοεί κανείς τις αληθινές σκέψεις του ανθρώπου. Το γεγονός ότι ο Μαυροκορδάτος είχε συγκεντρώσει στίχους του Αλκαίου φαίνεται από τον τίτλο «Ποιητ. 67. Πινδάρου Ὀλύμπια, Νέμεα, Πύθια, Ἴσθμια ἐν ᾧ καὶ Ἀλκαίου [...]» στην καταγραφή του Iorga (IORGA 1914-15, 99).

Σε μερικά σημεία του μυθιστορήματος του Νικολάου είναι ανιχνεύσιμη και η επιρροή του Φαναριώτη ηγεμόνα από τον Μένανδρο τον Ρήτορα. Σύμφωνα με τον Bouchard, η πληθώρα ερωτήσεων οι οποίες υποβάλλονται από τον αφηγητή και τους φίλους του προς τους ξένους που συναντούν ανάγεται στους ρήτορες της Ελληνιστικής εποχής, όπως στον Μένανδρο στο έργο του *Περὶ ἐπιδεικτικῶν* (*ΦΠ* §16.1-3).¹²⁵ Αργότερα, γίνεται ανάλυση για τη ζηλοτυπία των ανδρῶν στην προσπάθειά τους να διασφαλίσουν τη σωφροσύνη των συζύγων τους («Καὶ ἀληθὲς ἄρ' ἐστὶ τὰς γυναῖκας ὀλιγόφρονας νομίζειν... «άνηρ τ' ἀχρεῖος καὶ γυνὴ διοίχεται», ὡς ἔφη Μένανδρος», *ΦΠ* 84.5-85.18). Έτσι, ο συγγραφέας των *Φιλοθέου Πάρεργων* παραθέτει τη φράση «άνηρ τ' ἀχρεῖος καὶ γυνὴ διοίχεται», η οποία ανήκει στον Μένανδρο, προκειμένου να υποδηλώσει ότι η ζηλοτυπία μπορεί να επιφέρει αντίθετα αποτελέσματα.¹²⁶ Παρά ταῦτα, στην επιστολή του μικρού Σκαρλάτου προς τον δάσκαλό του δεν κατέστη εφικτή η ταυτοποίηση κάποιου τίτλου που να φέρει το όνομα του Μενάνδρου. Ωστόσο, στην καταγραφή του Iorga για την περίφημη συλλογή βιβλίων της οικογένειας των

¹²⁵ Βλ. υποσημείωση 9 στο ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ 2017, 217.

¹²⁶ Στην υποσημείωση 131 στο ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ 2017, 226 λέγεται ότι ο εν λόγω στίχος σώζεται στο έργο *Florilegium* του Στοβαίου.

Μαυροκορδάτων συναντάται ο τίτλος «Γνωμολ. 75. Μενάνδρου καὶ Φιλήμονος λείψανα [...]» (IORGA 1914-1915, 99).

Η γνώση από τον Νικόλαο Μαυροκορδάτο των ιατρικών έργων του Ιπποκράτους αποδεικνύεται με βεβαιότητα εντός του μυθιστορήματος σε μία περίπτωση, κατά την οποία θίγεται το ζήτημα της κατανάλωσης του οίνου στα όρια του μέτρου και της υιοθέτησης μιας πιο φιλόφρων και πιο ελαστικής προσέγγισης αναφορικά με αυτό, που θα ανταποκρίνεται στα δεδομένα της εποχής του συγγραφέα (*ΦΠ* §31.16 κ.ε.). Μάλιστα, σε αυτό το πλαίσιο είναι αξιοσημείωτο να επισημανθεί ότι ο Νικόλαος αναφέρεται πολλές φορές σε ιατρικά αρχαία κείμενα και, γενικότερα, είναι ενημερωμένος για ιατρικά θέματα, εφόσον ο πατέρας του φρόντισε να τον καλλιεργήσει πνευματικά με αντίστοιχα αναγνώσματα. Προτείνεται, λοιπόν, να αποφεύγεται η άμετρη ή η ελλιπής κατανάλωση κρασιού, προκειμένου να απολαμβάνει κανείς με σύνεση και μεσότητα το ποτό αυτό. Έτσι, παρατίθεται η φράση «Δοτέον γὰρ τι καὶ τῷ ἔθει, καὶ τῇ ὥρῃ, καὶ τῇ χώρῃ, καὶ τῇ ἡλικίῃ» από το ιπποκράτειο έργο *Αφορισμοί* και λέγεται πως η μεσότητα ποικίλλει για τον καθέναν ανάλογα με τις έξεις, τον χρόνο, τον χώρο και την ηλικία του, όπως ακριβώς τα φάρμακα της ιπποκρατικής ιατρικής διαφέρουν ανάλογα με την κράση του σώματος του κάθε ατόμου (*Ιππ., Αφορ., 1.17*).¹²⁷ Επιπλέον, στο φρόντισμα Γ' στην παράγραφο §131.22 και εξής περιγράφεται η έμφαση που δίνεται στο εξωτερικό περίβλημα των ανθρώπινων όντων κι, έτσι, όσοι έχουν απομακρυνθεί από τον κόσμο δεν πρέπει να παραμελούν την εξωτερική τους εμφάνιση. Σύμφωνα με τον Bouchard, αυτό το σημείο θυμίζει έντονα το έργο του Ιπποκράτους *Περί εύσχημοσύνης* (ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ 2017, 231). Τέλος, είτε στην επιστολή του Σκαρλάτου είτε στην καταγραφή του Iorga για τη βιβλιοθήκη της οικογένειας των Μαυροκορδάτων δεν γίνεται κάποια νύξη για την ιατρική εργογραφία του Ιπποκράτους.

Όταν ο λόγιος Έλληνας κάνει λόγο για τους αρχαίους Έλληνες, στους οποίους όχι μόνο αποδίδει τον αμέριστο θαυμαστό του αλλά και τους μιμείται για το μεγαλοφυές πνεύμα τους, χρησιμοποιεί μια φράση του σοφού Λογγίνου από το έργο του, *Περί Ύψους*. Συγκεκριμένα, ο Λογγίνος γράφει ότι «ἀπὸ τῆς τῶν ἀρχαίων μεγαλοφυΐας εἰς τὰς τῶν ζηλούντων ἐκείνους ψυχὰς ὡς ἀπὸ ἱερῶν στομίων ἀπόρροιαί τινες φέρονται» (*Λογγ., Ύψ., 13.2*). Κατά παρόμοιο τρόπο, ο συγγραφέας των *Φιλοθέου Παρέργων* γράφει ότι «ταῖς ἀπὸ ἱερῶν στομίων, ὁ σοφὸς ἔφη Λογγῖνος, ἀπὸ τῆς ἐκείνων μεγαλοφυΐας φερομέναις ἀπορροΐαιας τρεφόμενος» (*ΦΠ* §58.1-2). Έτσι, στο σημείο αυτό ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος αναφέρεται φανερά στα έργα

¹²⁷ Βέβαια, το έργο του Ιπποκράτους αναγράφει τον σύνδεσμο «δὲ» αντί του «γὰρ» που συναντάται στο νεοελληνικό μυθιστόρημα του Μαυροκορδάτου (βλ. υποσημείωση 50 στο ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ 2017, 220).

του Ομήρου, του Πινδάρου,¹²⁸ του Ηροδότου, του Θουκυδίδη, του Ευριπίδη¹²⁹ και του Ξενοφώντος («Προσεδρεύω δὲ καὶ παρέρων ὄση δύναμις... φερομέναις ἀπορροίαις τρεφόμενος», *ΦΙ* §58.27-31).

Τη στιγμή που ο Γραικός προχωρά στην πραγματεία του περί ηθών, παθών και χαρακτήρων και, πιο συγκεκριμένα, στο απόσπασμα αναφορικά με την αναγκαιότητα και τη σημασία της απεικόνισης των ηθών στη συγγραφή της ιστορίας, αναφέρει ότι είναι πρέπον να απεικονιστεί το μεγαλοπρεπές, το αξιοπρεπές, η ταπεινότητα, η υποταγή, η μετριοπάθεια, η ευφυία και το καθήκον, δηλαδή αξίες και ήθη που θα αποτελούσαν διδακτικό παράδειγμα προς μίμηση για τον αναγνώστη των ιστορικών γεγονότων («εἰ δὲ καὶ ζωγράφω συνεβούλευεν ὁ Σωκράτην τοῖς χρώμασι ἀπεικάζειν τὰ ἦθη... ἱστορίαν ξυγγράφοντι», *ΦΙ* §104.3-9). Η φράση «πιθανώτατον, καὶ ἡδιστον, καὶ φιλικώτατον, καὶ ποθεινότατον, καὶ ἐρασμιώτατον ἀπομιμῆσθαι τῆς ψυχῆς ἦθος, τὸ μεγαλοπρεπές τε καὶ ἐλευθέριον, τὸ ταπεινόν τε καὶ ἀνελεύθερον, καὶ τὸ σωφρονικόν τε καὶ φρόνιμον, καὶ τὸ ὕβριστικόν τε καὶ ἀπειρόκαλον» αντλείται από τα *Απομνημονεύματα* του Ξενοφώντος (*Ξεν., Απομν.*, 3.10.3 και 3.10.5), αφού κι ο ίδιος κόσμησε το ιστορικό του έργο με τα ήθη που ανταποκρίνονται στις περιστάσεις της εποχής του («Ξενοφῶν ὅτι μάλιστα πολυτελέστατα κειμήλια [...]», *ΦΙ* §105.12 κ.ε.).¹³⁰ Στην καταγραφή του Iorga για την κατοχή αναγνωσμάτων των Μαυροκορδάτων εντοπίζονται τέσσερις τίτλοι με τα έργα του Ξενοφώντος, όπως, το έργο «ἱστ. φι. 10. Ξενοφῶντος τὰ σωζόμενα [...]» (IORGA 1914-1915, 85), «Ἱστορ. 109. Ξενοφῶντος τὰ ἅπαντα [...]» (IORGA 1914-1915, 101), «Ῥητ. 148. Ξενοφῶντος τὰ ἅπαντα [...]» (IORGA 1914-1915, 104) και «Ἱστορ. φιφ. 5. Ξενοφῶντος Κύρου παιδεία [...]» (IORGA 1914-1915, 119).

Όπως προαναφέρθηκε, στο μυθιστόρημα εντοπίζεται η άμεση παρουσία του Ηροδότου, αφού ο συγγραφέας θεωρεί τις *Ιστορίες* του θαυμάσιες, μιας και τα ήθη απεικονίζονται με τον επιθυμητό τρόπο («Καὶ διὰ ταῦτ' ἄρα αἱ Ἡροδότου Μοῦσαι διὰ θαύματος ἀνάγονται», *ΦΙ* 105.10). Επιπρόσθετα, όπως προτείνει ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος στο μυθιστόρημά του, κατά παρόμοιο τρόπο κι ο Ηρόδοτος θεωρεί ότι σε ένα ιστορικό έργο ο συγγραφέας είναι απαραίτητο να επιδιώκει σταθερά στην αναζήτηση της αλήθειας με εφόδια

¹²⁸ Ο Πίνδαρος και τα χορικά ποιητικά έργα του αναφέρονται δύο φορές στη συλλογή της βιβλιοθήκης των Μαυροκορδάτων, σύμφωνα με την καταγραφή του Iorga. Συγκεκριμένα, συναντώνται οι τίτλοι: «Ποιητ. 67. Πινδάρου Ὀλύμπια, Νέμεα, Πύθια, Ἴσθμια [...]» (IORGA 1914-1915, 99) και «Ποιητ. 4. Πινδάρου Ὀλυμπιακά» (IORGA 1914-1915, 119).

¹²⁹ Η φράση «γενναίους ἀνδράσι τοῦ κακῶς ζῆν τὸ καλῶς τεθνάναι βέλτιον» (*ΦΙ* §127.15-16) φαίνεται να παραπέμπει στη τραγωδία *Ιφιγένεια εν Αυλίδι* του Ευριπίδου ως απάντηση στον στίχο «κακῶς ζῆν κρείσσον ἢ καλῶς θανεῖν» (Ευρ., *Ιουλ.*, 1252). Ο Νικόλαος ενδεχομένως να είχε στη συλλογή της βιβλιοθήκης του όλες τις τραγωδίες του Ευριπίδου, όπως αποδεικνύεται από τον τίτλο «Ποιητ. 40. Ευριπίδου τραγωδία εὐρισκομεναι ἀπάσαι» (IORGA 1914-15, 87). Επίσης, βλ. υποσημείωση 193 στο ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ 2017, 230.

¹³⁰ Βλ. υποσημείωση 158 στο ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ 2017, 227-228.

την αυτοψία, τη λογική, την εμπειρία και την παρατήρηση (*ΦΠ* §64.25-26). Το γεγονός ότι οι γνώσεις του Νικολάου Μαυροκορδάτου περιλαμβάνουν και την ελληνική ιστοριογραφία του Ηροδότου επαληθεύεται από τους εξής τίτλους που αναγράφονται στην καταγραφή του Iorga: «ιστ. 46. Ἡροδότου Ἀλικαρνασέως λόγοι [...]» (IORGA 1914-15, 87), «Βιογρ. 102. Ἡροδότου Ἀλικαρνασέως ἐξήγησις περὶ τῆς τοῦ Ὀμήρου γενέσεως καὶ βιοτῆς» (IORGA 1914-15, 101) και «Ποιητ. 65. Ὀμήρου Ἰλιάς καὶ Ὀδύσσεια, καὶ βίος αὐτοῦ καθ' Ἡρόδοτον καὶ Πλούταρχον [...]» (IORGA 1914-1915, 99).

Ἡ αυθεντία του Θουκυδίδη μνημονεύεται εντός του μυθιστορήματος του Νικολάου, όταν ο λόγιος Γραικός συμπεριλαμβάνει τον Θουκυδίδη στους αρχαίους συγγραφείς που εμπιστεύεται απόλυτα αλλά και μιμείται (*ΦΠ* §58.29). Επιπλέον, αν και ο Νικόλαος δεν μιμείται απόλυτα κάποιον ιστορικό, παρόλα αυτά θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι έχει τον Θουκυδίδη ως πρότυπο ιστορικού. Πολλές φορές μάλιστα στο μυθιστορηματικό του έργο ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος φαίνεται πως χρησιμοποιεί κάποιες από τις γλωσσικές και εκφραστικές επιλογές του Θουκυδίδη, όπως η χρήση της αττικής διαλέκτου με την πρόθεση «ξύν» αντί του «σύν» («ξυνοῆσαι», *ΦΠ* §18.4, «ξυμπιπτόντων», *ΦΠ* §19.13, «ξυγχοροῦντος», *ΦΠ* §93.8).¹³¹

Επιπρόσθετα, η παρουσία του Πλούταρχου υποδηλώνεται ρητά εντός του μυθιστορήματος και, συγκεκριμένα, στον λόγο του Έλληνα λόγιου, ο οποίος τονίζει ότι αναγιγνώσκει με ηδύτητα και θαυμάζει τα βιογραφικά έργα που έχει συγγράψει ο Πλούταρχος, ενώ άλλα από αυτά τα επικρίνει για την έλλειψη ευφυίας και ακρίβειά τους («Οὐκοῦν ἠδέως ἀνελίττω τοὺς βίους... Πλούταρχος... ἀσειότης», *ΦΠ* §59.8-13).¹³² Παρακάτω ο Γραικός, επεξηγώντας εν συντομία τόσο τις θετικές όσο και τις αρνητικές πτυχές της γραφής του Πλούταρχου, περιγράφει ότι ο συγγραφέας παρέχει μια εύλωτη, πλατιά και πλήρη διήγηση, παρά το γεγονός ότι δεν αναλύει βαθύτατα τα ενδόμυχα της ανθρώπινης ψυχοσύνθεσης («Ὁ δὲ Πλούταρχος πλατυτέραν... ψυχαῖς πτυχάς», *ΦΠ* §60.5-8). Αργότερα, στις σκέψεις περί του βίου του Σόλωνος και, πιο συγκεκριμένα, στη σημείωση Ζ' υπογραμμίζεται ότι όταν κανείς νοσεί ψυχικά είναι ο καλύτερος ιατρός, καθώς η αιδώς και ο φόβος ως χαλινάρια κρύβουν την εμφάνιση άλλων δυσμορφιών της ψυχής. Η φράση, λοιπόν, «ἕκαστος γὰρ, νοσοῦσης αὐτῷ τῆς ψυχῆς, ἄριστος ἰατρός» φαίνεται να προέρχεται από τον *Παραμυθητικό προς Απολλώνιον* του

¹³¹ Ομοίως, ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος, το έργο του οποίου εκδίδει ο γιος του, ο Νικόλαος, στο πρώτο μέρος του προλόγου των *Ιουδαϊκών* γράφει «ὁ τῆς ξυγγραφῆς σκοπός» (ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ 1974, 304).

¹³² Κατά την καταγραφή του Iorga για τη βιβλιοθήκη των Μαυροκορδάτων, μαρτυρούνται δύο αντίτυπα με το όνομα του Πλούταρχου: «ιστορ. 72. Πλούταρχου Χερωνέως ἅπαντα, ἐν Βασιλείᾳ, 1542 καὶ 1560, τόμοι δύο, δέσι. ἄσπρ. μέμβρ.» (IORGA 1914-1915, 88) και «Ποιητ. 65. Ὀμήρου Ἰλιάς καὶ Ὀδύσσεια, καὶ βίος αὐτοῦ καθ' Ἡρόδοτον καὶ Πλούταρχον [...]» (IORGA 1914-1915, 99).

Πλουτάρχου, ο οποίος αναφέρει: «ψυχῆς γάρ νοσοῦσης εἰσὶν ἰατροὶ λόγοι» (Πλουτ., *Ηθ.*, 102b). Στην πραγματεία περί παθῶν, ηθῶν και χαρακτήρων στο νεοελληνικό μυθιστόρημα αναγράφεται η φράση «Ἄλλὰ τί μηκύνειν τὸν λόγον; Δεῖ τι ἔνδον εἶναι», που δεν φαίνεται να υπάρχει στον Διογένη Λαέρτιο αλλά στα *Ηθικά* και τους *Βίους* του Πλουτάρχου (Πλουτ., *Ηθ.*, 2341f).¹³³

Ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος στο μυθιστόρημά του παραθέτει μέσω των συμμετεχόντων προσώπων ή του αφηγητή τις προσωπικές του θέσεις όσον αφορά στην αρχαία φιλοσοφική θεωρία του επικουρισμού. Ειδικότερα, στην παράγραφο §25.22 φαίνεται να εκφράζει την επικριτική του στάση σχετικά με τον επικούρειο τρόπο ζωής, που τον συσχετίζει με τους απατεώνες Άραβες και την κιβδηλεία των βασιλικών νομισμάτων. Αναφορά στον Επίκουρο γίνεται και παρακάτω στο νεοελληνικό μυθιστόρημα, καθώς λέγεται ότι, αντί ο Διογένης Λαέρτιος να σκιαγραφήσει με περισσότερη λεπτομέρεια τη βιογραφία των αρχαίων φιλοσόφων, εστίασε ιδίως στην παράθεση των περισσότερων αποφθεγμάτων του Επίκουρου (*ΦΠ* §59.15-17). Τέλος, ο συγγραφέας των *Φιλοθέου Παρέργων* εξωτερικεύει για άλλη μια φορά την ελάχιστη εκτίμησή του προς τον Επίκουρο με τη φράση «ὄς μόνον Ἐπίκουρον ἦδει τιμᾶν» (*ΦΠ* §112.26).

¹³³ Συγκεκριμένα, στα *Ηθικά* του ο Πλούταρχος αναφέρει: «ἐνδον τι εἶναι δεῖ» (Πλουτ., *Ηθ.*, 2341f).

B) Οι Λατίνοι συγγραφείς με πιο ισχνή παρουσία στον συγγραφέα των *Φιλοθέου Παρέργων*

Tο νεοελληνικό μυθιστόρημα *Φιλοθέου Παρέργα* του Νικολάου περιλαμβάνει και αναφορές σε ορισμένους Λατίνους συγγραφείς, ποιητές και πεζογράφους, όπως ο Βιργίλιος, ο Οράτιος, ο Κορνήλιος Νέπωσ και άλλοι. Παρά το γεγονός ότι αυτές οι επιρροές είναι πιο ισχνές σε σχέση με εκείνες των αρχαίων Ελλήνων αποτελούν σημαντικό και ουκ αμελητέο στοιχείο της λογοτεχνικής αναφοράς του Νικολάου Μαυροκορδάτου.

Ο Κόϊντος Οράτιος Φλάκκος είναι ένας από τους πιο σημαντικούς ποιητές της λατινικής αρχαιότητας, ο οποίος χρησιμοποιούσε συχνά στις ποιητικές του δημιουργίες το μοτίβο του *locus amoenus*, που είναι προσφιές στην αρχαία ελληνική και τη ρωμαϊκή λογοτεχνία.¹³⁴ Κάποια στιγμή στο *Φιλοθέου Παρέργα*, επειδή η ψυχή των αφηγητών είχε αγαλλιάσει από την πληρότητα και την ηδονή που τους χάρισε το εξαιρετικό θέαμα του κήπου, τους ήλθε η επιθυμία να πάνε να αναπαυθούν άνετα κι ευχάριστα σε κάποιον ήσυχο οικίσκο, από τον οποίο θα είχαν στη διάθεσή τους να απολαύσουν τη θέαση ολόκληρου του σαγηνευτικού κήπου του κρυπτοχριστιανού Ιακώβου, μακριά από τα προβλήματα της καθημερινής ζωής (*ΦΠ* §34.8 κ.ε.). Το τεχνητό αυτό μέρος, έτσι όπως σκιαγραφείται, διακοσμημένο με μια κληματαριά και μοσχομυριστά άνθη, με το διαυγές νερό να ρέει και το κελάηδισμα των πουλιών που ξεπροβάλλουν από τα δέντρα, ομοιάζει με έναν *locus amoenus*, δηλαδή με μια ευτοπία, ένα ειδυλλιακό τοπίο, με θεμελιώδη στοιχεία τη μαγευτική κι άφθονη βλάστηση, την ησυχία και το τρεχούμενο νερό, δημιουργώντας μια δροσερή ατμόσφαιρα. Ο ήχος των πουλιών που πετούν γύρω από τα δέντρα του οικισμού δίνει στον αναγνώστη την εντύπωση ενός φυσικού τοπίου. Πάντως, ο Σκαρλάτος στην επιστολή του προς τον δάσκαλό του αναφέρει το όνομα του Ορατίου και, συγκεκριμένα, στη μετάφραση του έργου του από τον μεταφραστή André Dacier (PAPACOSTEA-DANIELOPOLU 1990, 35).

Ο λόγιος Έλληνας αναφέρει αργότερα ότι, εκτός από τις βιογραφίες του Διογένη Λαέρτιου και του Πλουτάρχου για τους αρχαίους φιλοσόφους, εκείνος διαβάσει τόσο με θαυμασμό όσο και με επιφύλαξη και τις βιογραφίες και τα αποφθέγματα που παρέδωσε ο Ρωμαίος βιογράφος και ιστορικός Κορνήλιος Νέπωσ (*ΦΠ* §59.9 κ.ε.). Στην συνέχεια, ισχυρίζεται ότι στους βίους που παρέδωσε ο Κορνήλιος εντοπίζεται η πολυπλοκότητα της

¹³⁴ Στην ωδή 2.3 ο Οράτιος κάνει λόγο για το τρεχούμενο νερό του ποταμού που προσφέρει δροσιά (Hor., *Carm.*, 2.3. Επίσης, στην ανάληψη ωδή 4.12 εκείνος παραπέμπει μέσω του όρου *Arcadiae* στον Βιργίλιο, τον κατεξοχήν ευρητή της βουκολικής ευτοπίας (Hor., *Carm.*, 4.12). Επίσης, βλ. ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ 2015, 385.

τύχης, η αχαριστία που διακατέχει του πολίτες αλλά και το τραγικό τέλος όσων ευεργέτησαν την πολιτεία (*ΦΠ* §60.25-29). Ακόμη, ο Έλληνας επαινεί τον Κορνήλιο για το ευχάριστο και χαλαρό ύφος των βιογραφικών συγγραμμάτων του περί επιφανών ανδρών, αν λάβει κανείς υπόψιν τον βίο του Αττικού που εκείνος συνέθεσε (*ΦΠ* §60.29-32). Στην καταγραφή του Iorga, υπάρχει ο τίτλος “Polit. 84. Cornelius Nepos Minellii” (IORGA 1914-15, 113).

Όπως προαναφέρθηκε στο αντίστοιχο υποκεφάλαιο για τον βίο του Θαλή, στη σημείωση Β’ εντός του νεοελληνικού μυθιστορήματος γίνεται λόγος για την ευγένεια και τη λαμπρότητα της φοινικικής καταγωγής του Θαλή του Μιλήσιου («Οί εὐγενέστατοι Φοινίκων... περικεχυμένον τὸν νοῦν», *ΦΠ* §64.4-65.14). Στο πλαίσιο αυτό, ο Νικόλαος συνδέοντας τη λαμπρή αυτή καταγωγή με την παιδεία και την σοφία, προχωρά σε μια μεταφορική εικόνα της ψυχής, εμπνευσμένη από τον Τίτο Λουκρήτιο Κάρο (Lucr., *De Natura Rerum*, 1.70-77), η οποία περιπλανιέται σε στεριά και θάλασσα για να αναζητήσει την αλήθεια και, διαδίδοντάς την, να απεγκλωβίσει και να απαλλάξει τον νου των ανθρώπων από το σκότος της αμάθειας και των προκαταλήψεων. Έπειτα, στην αποσημείωση ζ’ περί του βίου του Θαλή παρατίθεται ακόμη μια μεταφορική εικόνα που αποτελεί έμμεσο δάνειο από τον Λουκρήτιο (Lucr., *DNR*, 2.1-19). Περιγράφεται, λοιπόν, η απόσυρση του ανθρώπου από τα πολιτικά πράγματα και η ενασχόλησή του με τη μελέτη των φυσικών πραγμάτων και της φιλοσοφίας.

Στην τελευταία σημείωση αναφορικά με τη ζωή του Θαλή δίνεται η συμβουλή ότι ο σοφός και γεμάτος φρόνηση άνθρωπος οφείλει να είναι ενεργός, όταν εγκαταλείψει τη ζωή. Ως παράδειγμα προς μίμηση θέτει τον όγδοο κατά σειρά αυτοκράτορα της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας και ιδρυτή της δυναστείας των Φλαβίων, τον Τίτο Φλάβιο Βεσπασιανό, του οποίου τον βίο περιγράφει ο Ρωμαίος ιστορικός Γάιος Σουητώνιος Τράγκυλλος στο *De Vita Caesarum* (Suet., *Vep.*, 24).

Στο μυθιστόρημα εντοπίζεται μια ρητή αναφορά στο πρόσωπο του Βιργιλίου. Στην πραγματεία περί ηθών, παθών και χαρακτήρων λέγεται ότι ο Βιργίλιος στην *Αινειάδα* του δεν περιγράφει τον Αινεία στις περιπέτειές του να είναι εξ αρχής οπλισμένος με ευγενέστερο από την πραγματικότητα χαρακτήρα και με αρετές, όπως η αποφασιστικότητα και η ανδρεία αλλά με δάκρια στα μάτια και κατηφή (*ΦΠ* §112.23-25).¹³⁵

¹³⁵ Πρβλ. Verg., *Aen.*, 1,464-465: “sic ait atque animum pictura pascit inani / multa gemens, largoque umectat flumine vultum”.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος θεωρείται ένας από τους σημαντικότερους νεοέλληνες συγγραφείς του πρώιμου Διαφωτισμού και η συμβολή του στο νεοελληνικό μυθιστόρημα είναι αξιοσημείωτη, ενώ σε καμία περίπτωση δεν φαίνεται να συγγράφει ένα κατώτερης ποιότητας «πάρεργον» που θα χάριζε γλυκό ύπνο στον αναγνώστη του, όπως ο ίδιος ισχυρίζεται στο προοίμιο των *Φιλοθέου Παρέργων*. Μέσα από τη μελέτη αυτή καταλήξαμε στο συμπέρασμα ότι οι επιρροές των δύο πολιτισμών, τόσο του αρχαιοελληνικού όσο και του ρωμαϊκού, στο καινοτόμο για τα δεδομένα της εποχής του νεοελληνικό έργο του πρώιμου Διαφωτισμού του Νικολάου Μαυροκορδάτου προέρχονται από τις ποικίλλες επιρροές που ασκήθηκαν στον συγγραφέα κατά τη διάρκεια της ζωής του και κατά βάση μέσω των πολυάριθμων συγγραμμάτων που είχε στην κατοχή του και τα οποία συγκρότησαν μαζί με άπειρους ακόμη τίτλους την περίφημη και πλούσια βιβλιοθήκη της οικογένειας των Μαυροκορδάτων. Στο μυθιστορηματικό του έργο η επίδραση των αρχαίων Ελλήνων και Λατίνων συγγραφέων είναι αξιοπρόσεκτη και οφείλεται στην εκπαίδευση και την παιδεία που ο ηγεμόνας έχει λάβει από τον πατέρα του, τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο, καθώς και από την ανάγνωση σπουδαιών κλασικών έργων της αρχαιοελληνικής και της ρωμαϊκής γραμματείας.

Ο Νικόλαος μέσω του έργου του λαμβάνει ιδιαίτερα ενεργό ρόλο στην περίφημη διαμάχη μεταξύ των αρχαίων και των νεωτέρων, διατηρώντας μια μέση στάση. Άλλες φορές επιδεικνύει τον θαυμασμό του και την επιδοκιμασία του τόσο ως προς τους αρχαίους όσο και ως προς τους νεώτερους, ενώ άλλοτε με κριτική ματιά δεν διστάζει να υιοθετεί μια επικριτική στάση ως προς τους ίδιους, κατακρίνοντας τις αρνητικές πτυχές και τα μελανά σημεία τους. Ωστόσο, αν και σέβεται υπέρ το δέον την αρχαία κληρονομιά, εν τέλει παίρνει θέση υπέρ των συγχρόνων του, αφού αυτοί εστιάζουν στον επιστημονικό τρόπο σκέψης και στην καινοτομία.

Ο βιβλιόφιλος και φανατικά συλλέκτης εντύπων και χειρογράφων Νικόλαος Μαυροκορδάτος φαίνεται να δέχεται επίδραση από τον αρχαίο ελληνικό και ρωμαϊκό πολιτισμό με έμφαση στην αρχαία ιστορία και στην ηθική φιλοσοφία, καθώς αυτοί οι δύο πολιτισμοί ασκούν βαθύτατη επίδραση στην πλοκή του νεοελληνικού μυθιστορηματός του και αποτελούν από τους σημαντικότερους παράγοντες στη διαμόρφωση του συγκεκριμένου μυθιστορήματος. Ωστόσο, η επίδραση των αρχαίων Ελλήνων και Λατίνων συγγραφέων δεν είναι μόνον θεματική και δομική, αλλά επεκτείνεται και στη σύνταξη, στο ύφος και στις άκρως επιμελημένες γλωσσικές επιλογές του Νικολάου Μαυροκορδάτου. Μάλιστα, εκείνος, παρά το

γεγονός ότι συγγράφει ένα μυθιστόρημα που συγκαταλέγεται στην νέα ελληνική λογοτεχνία, τολμά να παρακάμψει τη γλώσσα της εποχής του και να γράψει σε μια αρχαϊζούσα γλώσσα, όπως εξάλλου και τα περισσότερα επίσημα συγγράμματα της εποχής του. Ο συγγραφέας φαίνεται πως επικοινωνεί διά στόματος του Έλληνα λόγιου αλλά και οι υπόλοιποι χαρακτήρες του μυθιστορήματος περιγράφονται να ομιλούν, να συλλογίζονται και να δρουν, σύμφωνα με τις αρετές, τις αξίες, τις ιδέες, τις συνήθειες και, γενικότερα, με τα δεδομένα της αρχαιοελληνικής και της ρωμαϊκής κοινωνίας.

Όπως έχει διαπιστωθεί από την παραπάνω διερεύνηση αναφορικά με την άμεση και έμμεση επίδραση των αρχαίων Ελλήνων και Ρωμαίων συγγραφέων στο νεοελληνικό μυθιστόρημα *Φιλοθέου Πάρεργα* του Νικολάου Μαυροκορδάτου, μπορούμε να καταλήξουμε στο γεγονός ότι ο Μαυροκορδάτος έχει δεχτεί εντονότατη επίδραση από τους συγγραφείς της αρχαιότητας και συγκεκριμένα, της αρχαίας ελληνικής και λατινικής, όπως από τον Πλάτωνα, τον Αριστοτέλη, τον Θαλή, τον Σόλωνα, τον Διογένη Λαέρτιο και το Κικέρωνα. Φυσικά, πολλοί άλλοι πεζογράφοι ή ποιητές, αρχαίοι Έλληνες ή Ρωμαίοι κάνουν αισθητή την άμεση κι έμμεση αλλά πιο ισχνή παρουσία τους εντός του μυθιστορήματος. Τέτοιοι είναι οι αρχαίοι Έλληνες, και, πιο συγκεκριμένα, ο Δημοσθένης, ο Σιμωνίδης ο Κείος, ο Αθήναιος, ο Λουκιανός ο Σαμοσατεύς, ο Αλκαίος, ο Μένανδρος, ο Ιπποκράτης, ο Λογγίνος, ο Πίνδαρος, ο Ηρόδοτος, ο Θουκυδίδης, ο Ξενοφών, ο Πλούταρχος, ο Ευριπίδης κι ο Επίκουρος και, εν συνεχεία, οι συγγραφείς της ρωμαϊκής αρχαιότητας, όπως ο Οράτιος, ο Κορνήλιος Νέπως, ο Λουκρήτιος, ο Σουητώνιος κι ο Βιργίλιος. Από τους αρχαίους Έλληνες, τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη, μέχρι τους Ρωμαίους, τον Κικέρωνα και τον Οράτιο, οι συγγραφείς που αναφέρθηκαν στην εν λόγω εργασία αποτέλεσαν θεμελιωδέστατες πηγές έμπνευσης και πνευματικής εμπλοκής για τον ίδιο τον Νικόλαο Μαυροκορδάτο και το έργο του.

Ως εκ τούτου, το μυθιστόρημα του πρώιμου Διαφωτισμού *Φιλοθέου Πάρεργα* επιτρέπει να διαφανεί η πολυμάθεια του λόγιου συγγραφέα τους, αφού διαλέγεται και αλληλοεπιδρά συνεχώς με αναγνώσματα και συγγραφείς της αρχαίας ελληνικής και λατινικής λογοτεχνίας. Ως λόγιος Φαναριώτης ηγεμόνας και ιδρυτής μιας δυναστείας, ο Νικόλαος γνώριζε πολύ καλά ότι η παιδεία και η γνώση αποτελούν το κλειδί για την κατάκτηση της ελεύθερης σκέψης και του κριτικού νου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΑΓΓΕΛΟΥ Άλκης 1963, *Πλάτωνος Τύχαι*, Ερμής, Αθήνα.

ΑΘΗΝΗ Αναστασία, & ΞΟΥΡΙΑΣ Ιωάννης 2015, «Γραμματειακά είδη: η πεζογραφία», στον τόμο *Νεοελληνική γραμματεία 1670-1830*, επιμ. Αναστασία Αθήνη, Ιωάννης Ξούριας. Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις, 222-288. Ημερομηνία πρόσβασης [05/03/2023] από τον ιστότοπο <https://repository.kallipos.gr/handle/11419/3331?locale=el>.

ΑΘΗΝΗ Στέση 2001, *Όψεις της νεοελληνικής αφηγηματικής πεζογραφίας, 18ος αι.-1830. Ο διάλογος με τις ελληνικές και ξένες παραδόσεις στη θεωρία και την πράξη*, αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Φιλολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη.

ΑΜΠΑΖΟΓΛΟΥ - ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΥ Ευαγγελία 1977, «Προσπάθεια πρώτης προσεγγίσεως εις τας πηγάς του Νικολάου Μαυροκορδάτου», *Φιλοσοφία* 7 (1977), 404-414.

ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ Γ. Δημήτρης 1974, «Για την προϊστορία του νεοελληνικού Διαφωτισμού. Στοιχεία Φυσιολογίας τον 17ο αιώνα στην Κωνσταντινούπολη», *Ο Ερασιστής* 11 (1974), 296-310.

ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ Γ. Δημήτρης 2004, «Κ.Θ. Δημαράς: 100 χρόνια από τη γέννησή του. Ο μελετητής του Νεοελληνικού Διαφωτισμού», *Το Βήμα* (2004), Ημερομηνία πρόσβασης [17/10/22] από τον ιστότοπο <https://www.tovima.gr/2008/11/24/opinions/o-meletitis-toy-neoellinikoy-diafwtismoy/>.

ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ Ε. Απόστολος 1974, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ Ι, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα.

ΓΕΩΡΓΟΥΛΗΣ Δ. Κωνσταντίνος 1994, *Ιστορία της ελληνικής φιλοσοφίας*, Εκδόσεις Παπαδήμας, Αθήνα.

ΓΛΥΚΟΦΡΥΔΗ - ΛΕΟΝΤΣΙΝΗ Αθανασία 1993, *Νεοελληνική φιλοσοφία: πρόσωπα και θέματα*, Αφοι Τολίδη, Αθήνα.

ΔΗΜΑΡΑΣ Θ. Κωνσταντίνος 1945, «Η Γαλλική Επανάσταση και ο Ελληνικός Διαφωτισμός γύρω στα 1800», *Δημοκρατικά Χρονικά* 1 (1945), τχ. 6, 11-12.

- ΔΗΜΑΡΑΣ Θ. Κωνσταντίνος 1946, «Γρηγόριος Κωνσταντάς», *Παιδεία* 3 (1946), 140 – 145.
- ΔΗΜΑΡΑΣ Θ. Κωνσταντίνος ⁵1989 (¹1977), *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Ερμής, Αθήνα.
- ΗΛΙΟΥ Φίλιππος 2003, «Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Η νεωτερική πρόκληση», στον τόμο *Ιστορία του νέου Ελληνισμού 1770 – 2000* 2, επιμ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 9-26.
- ΚΑΡΑΦΥΛΛΗΣ Γρηγόρης 1990, *Νεοελληνική Πολιτική και Κοινωνική Φιλοσοφία. Όψεις των ευρωπαϊκών ιδεών στην ελληνική σκέψη 19^{ου} αιώνα - αρχές 20^{ου} αιώνα*, Βάνιας, Αθήνα.
- ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ Μ. Πασχάλης 2009, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Οι πολιτικές και κοινωνικές ιδέες*, μτφρ. Στέλλα Γ. Νικολούδη, ΜΙΕΤ, Αθήνα.
- ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ Μ. Πασχάλης 2021, «Η έννοια του Πρώιμου Διαφωτισμού ως κατηγορία ιστορικής ανάλυσης. Από τον Paul Hazard στον Jonathan Israel», στον τόμο *Ο Πρώιμος Διαφωτισμός στην Εποχή των Πρώτων Μαυροκορδάτων*, επιμ. Νίκος Μαυρέλος, Πολυξένη Συμεωνίδου, Δημήτρης Τζελέπης, Μαρία Χουλιάρα, Gutenberg, Αθήνα, 21-31.
- ΚΟΝΔΥΛΗΣ Παναγιώτης 2004, *Ο Ευρωπαϊκός Διαφωτισμός*, τόμ. Α', Θεμέλιο, Αθήνα.
- ΚΟΝΔΥΛΗΣ Παναγιώτης 2008, *Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Οι φιλοσοφικές ιδέες*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα.
- ΚΟΡΔΑΤΟΣ Γιάννης, & ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ Ευάγγελος 1980, *Πλάτων. Αλκιβιάδης*, Εκδόσεις Δαίδαλος – Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα.
- ΚΟΥΤΡΑΣ Ν. Δημήτριος 1998, «Οι νέοι και η πολιτική: η αριστοτελική εμπειρία», στον τόμο *Οι νέοι και η πολιτική. Κείμενα Πολιτικής Φιλοσοφίας*, επίμ. Δημήτριος Ν. Κούτρας, Τυπωθήτω – Δάρδανος, Αθήνα, 99-104.
- ΚΩΦΙΔΟΥ Χριστίνα 2012, *Η σημασία του Έρωτα στο Συμπόσιο και στον Φαίδρο του Πλάτωνα*, Διπλωματική Μεταπτυχιακή Εργασία, Τμήμα Φιλοσοφίας – Παιδαγωγικής, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη.
- ΜΑΡΑΖΟΠΟΥΛΟΣ Χρήστος 2003, «Ο Σωκράτης στη φιλοσοφική θεώρηση του Αλέξανδρου και Νικολάου Μαυροκορδάτου», *Δωδώνη* 32 (2003), 339-350.
- ΜΑΥΡΕΛΟΣ Νικόλαος 2007, «Νικόλαου Μαυροκορδάτου, *Φιλοθέου Πάρεργα*: Η μυθοπλαστική εγκυκλοπαίδεια ανάμεσα στην Ανατολή και τη Δύση», στον τόμο *Ο*

ελληνικός κόσμος ανάμεσα στην εποχή του Διαφωτισμού και στον εικοστό αιώνα, Πρακτικά του Γ' Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών (ΕΕΝΣ), (Βουκουρέστι 2-4 Ιουνίου 2006), τόμ. Α', επιμ. Κωνσταντίνος Α. Δημάδης, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 99-113.

ΜΑΥΡΕΛΟΣ Νικόλαος 2015, «“Πάρεργον”, “Παίγνιον” και “Διηγηματική εγκυκλοπαίδεια”:
Ο “ναρκισσισμός” της νεοελληνικής δημιουργικής πεζογραφίας ως όχημα της πρώιμης νεοτερικότητας (1716-1866)», στον τόμο *Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις στον ελληνικό κόσμο (1204-2014): οικονομία, κοινωνία, ιστορία, λογοτεχνία, Ε' Ευρωπαϊκό Συνέδριο Νεοελληνικών Σπουδών της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών (Θεσσαλονίκη, 2-5 Οκτωβρίου 2014)*, επίμ. Κωνσταντίνος Α. Δημάδης, Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών, Αθήνα, 581-598.

ΜΑΥΡΕΛΟΣ Νικόλαος 2015, «Το αινιγματικό στοιχείο και η “αστυνομική” πλοκή σε προδρομική μορφή: *Φιλοθέου Πάρεργα (1716)* του Ν. Μαυροκορδάτου», στον τόμο *Αναπαραστάσεις και αποχωρισμοί. Τιμητικός τόμος στη μνήμη της Μάρθας Πύλια*, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Σχολή Κλασικών και Ανθρωπιστικών Επιστημών, Τμήμα Γλώσσας, Φιλολογίας και Πολιτισμού Παρευξείνιων Χωρών, Κομοτηνή, 229-241.

ΜΑΥΡΕΛΟΣ Νικόλαος 2019, «“Φιλόκαλοι περιπατητές” και “έμψυχη εικόν”:
Η πόλη και η θεραπευμένη φύση στον Ν. Μαυροκορδάτο και στον Μοντεσκιέ», στον τόμο *Ποιητική του Τοπίου. Πρακτικά Συνεδρίου*, τόμ. Α', επιμ. Ευριπίδης Γαραντούδης, Βίκυ Πάτσιου, Ουρανία Πολυκανδριώτη, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα, 143-162.

ΜΑΥΡΕΛΟΣ Νικόλαος 2019, «Έλληνες ιατροφιλόσοφοι στα Βαλκάνια και την Ευρώπη : η απαρχή της νεοτερικότητας (1664-1727)», στον τόμο *Ελληνισμός και Βαλκάνια - αμφίδρομες σχέσεις : γλώσσα, ιστορία, λογοτεχνία, πολιτισμός (1453-2019) : πρακτικά 4ου Συνεδρίου των Νεοελληνιστών των Βαλκανικών Χωρών (Κομοτηνή, 22-24 Νοεμβρίου 2019)*, επίμ. Μανόλης Γ. Βαρβούνης, Θανάσης Β. Κούγκουλος, Κομοτηνή, 72-86.

ΜΑΥΡΕΛΟΣ Νικόλαος 2021, «Οι Μαυροκορδάτοι και η συμβολή τους στον νεοελληνικό πεζό λόγο: ερωτήματα και υποθέσεις εργασίας για τη φιλολογία και τις μεθόδους της», στον τόμο *Ο Πρώιμος Διαφωτισμός στην Εποχή των Πρώτων Μαυροκορδάτων*, επιμ. Νίκος Μαυρέλος, Πολυξένη Συμεωνίδου, Δημήτρης Τζελέπης, Μαρία Χουλιάρα, Gutenberg, Αθήνα, 143-161.

ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ Ιωάννης Νικόλαος Αλεξάνδρου 1722, *Περί Καθηκόντων Βίβλος*, Λειψία.

ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ Νικόλαος 2017, *Φιλοθέου Πάρεργα*, εισ., επιμ., μτφρ., σχόλια J. Bouchard, μτφρ. εισαγωγής από γαλλικά και μεταγλώττιση του κειμένου στα Νέα Ελληνικά Διον. Χατζόπουλος, Δήμος Φιλοθέης-Ψυχικού και Ενορία Ιερού Ναού Αγ. Γεωργίου Νέου Ψυχικού, Αθήνα.

ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ Γεώργιος 1999, *Ελληνισμός Μετέωρος*, Αποστολική Διακονία, Αθήνα.

ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ Ν. Ανδρέας & Χαρίλαος 2015, *Ρωμαϊκή Λυρική Ποίηση. Οράτιος Carmina*, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Αθήνα.

ΝΙΚΟΛΑΟΥ Αναστασία 2021, «Ο *Ηγεμών* του Φωτίου και το *Φιλοθέου Πάρεργα* του Νικολάου Μαυροκορδάτου», στον τόμο *Ο Πρώιμος Διαφωτισμός στην Εποχή των Πρώτων Μαυροκορδάτων*, επιμ. Νίκος Μαυρέλος, Πολυξένη Συμεωνίδου, Δημήτρης Τζελέπης, Μαρία Χουλιάρα, Gutenberg, Αθήνα, 162-175.

ΝΟΥΤΣΟΣ Παναγιώτης 2005, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός, Τα όρια της Διακινδύνευσης*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.

ΠΑΠΠΑ Έλλη 2012, *Ο Πλάτωνας στην Εποχή μας*, Κέδρος, Αθήνα.

ΠΕΧΛΙΒΑΝΟΣ Μίλτος 1999, *Εκδοχές Νεοτερικότητας στην Κοινωνία του Γένους. Νικόλαος Μαυροκορδάτος – Ιώσηπος Μοισιόδαξ – Αδαμάντιος Κοραής*, αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Μεσαιωνικών & Νέων Ελληνικών Σπουδών, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη.

ΠΛΑΤΩΝ 1993, *Πλάτων. Τίμαιος – Κριτίας*, εισ., μτφρ., σχόλια Ορέστης Περδικίδης, Κάκτος, Αθήνα.

ΡΑΠΤΗΣ Ξενοφών 2010, *Οι Απόψεις του Πλάτωνα και του Κικέρωνα για τη Δικαιοσύνη και η Επίδρασή τους στο Έργο του Νικολάου Μαυροκορδάτου*, Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Φιλοσοφική Σχολή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη.

ΣΥΚΟΥΤΡΗΣ Ιωάννης 2005, *Πλάτωνος Συμπόσιον*, Κάκτος, Αθήνα.

ΤΑΜΠΑΚΗ Άννα 2004, *Περί Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Ρεύματα ιδεών και διάλογοι επικοινωνίας με την δυτική σκέψη*, Ergo, Αθήνα.

- ΤΑΜΠΑΚΗ Άννα 2018, «Οι Φαναριώτες ανάμεσα στην Ανατολή και τη Δύση», στον τόμο *Η Κωνσταντινούπολη στην Ιστορία και την Λογοτεχνία, Πρακτικά Συνεδρίου (Αθήνα 13 - 14 Μαΐου 2016)*, επίμ. Χαράλαμπος Αθ. Μηνάογλου, Σύλλογος Κωνσταντινουπολιτών, Αθήνα, 17-25.
- ΤΖΙΦΟΠΟΥΛΟΥ Ουρανία 2016, *Ίων και Πολιτεία. Οι θέσεις του Πλάτωνα για την ποίηση*, Διπλωματική Μεταπτυχιακή Εργασία, Τμήμα Φιλοσοφίας – Παιδαγωγικής, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη.
- ΤΣΕΡΕΒΕΛΑΚΗΣ Γεώργιος 2019, *Ο καθρέφτης του Ομήρου, Ομηρικές επιβιώσεις στη νεότερη ευρωπαϊκή γραμματεία και στο ελληνικό ιστορικό μυθιστόρημα του 19ου αιώνα*, αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Φιλολογίας, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, Καλαμάτα.
- ΨΗΜΜΕΝΟΣ Κ. Νίκος 1989, *Η Ελληνική Φιλοσοφία από το 1453 ως το 1821*, τόμ. Β', Γνώση, Αθήνα.
- BOUCHARD Jacques 1971, “Les Relations épistolaires de Nicolas Mavrocordatos avec Jean Le Clerc et William Wake”, *Ο Εραμιστής* 11 (1971), 67-92.
- BOUCHARD Jacques 1975, “Les lettres fictives de Nicolas Mavrocordatos à la manière de Phalaris: une apologie de l'absolutisme”, *Revue des Études Sud-Est Européennes* 2 (1975), 197-207.
- BOUCHARD Jacques 1981, “Nicolas Mavrocordatos et l'«époque des tulipes””, *Ο Εραμιστής* 17 (1981), 120-129.
- BOUCHARD Jacques 2006, “L'aube des Lumières dans les pays roumains”, *The Historical Review/La Revue Historique* 2 (2005), 31-51.
- BOUCHARD Jacques 2017, «Ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος επικριτής της Δημοκρατίας των Γραμμάτων», *Σύγκριση* 12, 29-33.
- BOUCHARD Jacques 2021, «Ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος και η Διαμάχη των Αρχαίων και των Νεωτέρων», στον τόμο *Ο Πρώιμος Διαφωτισμός στην Εποχή των Πρώτων Μαυροκορδάτων*, επίμ. Νίκος Μαυρέλος, Πολυξένη Συμεωνίδου, Δημήτρης Τζελέπης, Μαρία Χουλιάρα, Gutenberg, Αθήνα, 55-70.

- CALINESCU Matei 2011, *Πέντε Όψεις της Νεωτερικότητας: Μοντερνισμός, Πρωτοπορία, Παραζή, Κιτς, Μεταμοντερνισμός*, μτφρ. Ανδρέας Παππάς, Ανώτατη Σχολή Καλών Τεχνών, Αθήνα.
- HIGHET HIGHET 2000, *Η Κλασική Παράδοση: Ελληνικές & Ρωμαϊκές Επιδράσεις στη Λογοτεχνία της Δύσης*, μτφρ. Τζένη Μαστοράκη, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα.
- HUNGER Herbert ³2005, *Βυζαντινή Λογοτεχνία. Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, τόμ. Β΄, μτφρ. Ταξιάρχης Κόλλιας, Κατερίνα Συνέλλη, Γεώργιος Χ. Μακρής, Ιωάννης Βάσσης, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα.
- IORGA Nicolae 1914-1915, «Catalogul bibliotecii lui Constantin Mavrocordat», *Analele Academiei Romane* II.37 (1914-1915), 85-120.
- ISRAEL Jonathan 2006, *Enlightenment Contested, Philosophy, Modernity and the Emancipation of Man 1670-1752*, Oxford University Press, Oxford.
- ISRAEL Jonathan 2011, *Democratic Enlightenment Philosophy, Revolution, and Human Rights 1750-1790*, Oxford University Press, New York.
- KAMPERIDIS Lambros 2021, *Les devoirs et la chose publique dans l'œuvre de Nicolas Mavrocordatos*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα.
- KANT Immanuel 1989, «Απάντηση στο ερώτημα: Τι είναι διαφωτισμός», στον τόμο *Τι είναι διαφωτισμός*, επιμ. Φωτεινή Ξιφαρά, μτφρ. Νικόλαος Μ. Σκουτερόπουλος, Κριτική, Αθήνα, 17-19.
- MAVRELOS Nicolaos 2011, “Les Loisirs de Philothée de Nicolas Mavrocordatos. Le dialogue des genres dans une ‘espèce de roman’ et le jeu entre la fonction ludique et sérieuse”, *Revue des Études Neo-Helléniques* 7 (2011), 59-79.
- MAVRELOS Nicolaos 2017, “Urban life and landscape depictions as an aspect of Early Modern identity: the turn to “reality” in Enlightenment fiction”, στον τόμο *Ταυτότητες, Γλώσσα & Λογοτεχνία: Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου για τα 20 χρόνια λειτουργίας του Τμήματος Ελληνικής Φιλολογίας του Δ.Π.Θ.*, τόμ. Β΄, επιμ. Ζωή Γαβριηλίδου, Μαρία Κωνσταντινίδου, Νίκος Μαυρέλος, Ιωάννης Ντεληγιάννης, Ιωάννα Παπαδοπούλου, Γεώργιος Τσομής, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης - Εκδόσεις Σαΐτα, Κομοτηνή,

398-412, Ημερομηνία πρόσβασης [08/12/22] από τον ιστότοπο <http://www.saitapublications.gr/2018/04/ebook.223.html>.

MAVRELOS Nicolaos 2020, “Latinitas Graecorum: Latin language used by Greeks and Greek identity in 17th–18th century texts”, στον τόμο *Corpus Christianorum Lingua Patrum 12B. Latin in Byzantium III: Post-Byzantine Latinitas Latin in Post-Byzantine Scholarship (15th -19th Centuries)*, eds. Ioannis Deligiannis, Vasileios Pappas, Vaios Vaiopoulos, Brepols Publishers, Turnhout, 345-360.

MAVRELOS Nikos 2013, “Narration as description of reality in the writings of Alexander Mavrocordatos. From the Past (Preface to *Ιουδαϊκά*) to the Present (letters during the besiege of Belgrade)”, στον τόμο *Studia in Honorem Professoris Jacques Bouchard 73*, eds. Dorina, Marianna Magarin, Etnous, Braşov, 30-51.

MAVROCORDATOS Nicolas 1989, *Les Loisirs de Philothée. Texte établi, traduit et commenté par Jacques Bouchard. Avant-propos de C.Th. Dimaras*, Association pour l'étude des Lumières en Grèce – Les Presses de l'Université de Montréal, Αθήνα-Μόντρεαλ.

NOUTSOS Panagiotis 1982, “Nicolas mavrocordatos et Ciceron”, *Δωδώνη* 11 (1982), 217-225.

PAKALUK Michael 2009, “Friendship”, στον τόμο *A Companion to Aristotle*, ed. Georgios Anagnostopoulos, Wiley – Blackwell Publishing Ltd, United Kingdom.

PAGE Denys Lionel 1962, *Poetae Melici Graeci*, Clarendon, Oxford.

PAPACOSTEA-DANIELOPOLU Cornelia 1990, “Préoccupations livresques de Scarlat Mavrocordat dans un manuscrit de la Bibliothèque de l'Académie Roumaine”, *Revue des Études Sud-Est Européennes* 28 (1990), 29-37.

PIPPIDI Andrei 1977, “Aux confins de la République des Lettres: la Valachie des antiquaries au début du XVIIIe siècle”, *Studii clasice* 17, 215-235.

PORTER Roy 2014, *Ο Διαφωτισμός*, μτφρ. Ξενοφών Μπαμιατζόγλου, Οκτώ, Αθήνα.

TABAKI Anna 1984, "Un aspect des Lumières néohelléniques: L'approche scientifique de l'Orient. Le cas de Dimitrios Alexandridis", *Ελληνικά*, 35 (1984), 316-337.

TAYLOR Alfred Edward, *Πλάτων. Ο άνθρωπος και το έργο του*, μτφρ. Ιωάννης Αρζόγλου, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα.

TSOMIS Georgios 2001, *Zusammenschau der frühgriechischen monodischen Melik (Alkaios, Sappho, Anacreon*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart.

VITTI Mario 2003, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, μτφρ. Μ. Ζορμπά, Οδυσσέας, Αθήνα.

ZICHI Claudia 2018, *Poetic Diction and Poetic References in the Preludes of Plato's Laws*, Doctoral Dissertation, Faculty of Humanities and Theology, Lund University, Sweden.